tarih VE toplum

7000 TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSIKLOPEDİK DERGİ TEMMUZ 1991

91
İletişim Yayınları

tarih VE toplum

Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay	*Ayşe Şen*	**4**
Zincire Vurulmuş Cumhuriyet	*Mete Tunçay*	**6**
Plevne Savaşı	*Bedi Yazıcı*	**7**
Alman Kültür Tarihinde Türk İmgesi V	*Onur Bilge Kula*	**15**
Alevilik ve Bektaşilik	*Ahmet Yaşar Ocak*	**20**
Beyoğlu'nda Kaybolan ve Yaşayan Pasaj ve Geçitler IV	*Behzat Üsdiken*	**26**
Enver Paşa Âyine'de	*Uygur Kocabaşoğlu*	**33**
İstanbul Katolik İşçiler Cemiyeti	*Mete Tunçay*	**35**
Abidin Dino İle Kont Leon Ostrorog'dan Şeng Çeng'e	*M. Şehmus Güzel*	**36**
Tüccar Peill ve Fethi Ahmet Paşa	*Netice Yıldız*	**42**
Polonya Mültecileri ve Yeni Fikirler	*Jerzy S. Latka*	**51**
Kitabiyat		**56**
"Vakıf Müessesesi" Adlı Eserimizin Tenkidi Üzerine	*Ahmed Akgündüz*	
Hüsn-i Hat	*Nejdet Sağlam*	
Arap Harfli Türkçe Eserler	*Aykut Kazancıgil*	
Bir İsim, Bir Hatırat ve Bir Devr-i İnhitat	*Halil Akgün*	
32 (Şimdi 69) Sene Evvelki, Bugünkü, Yarınki İstanbul	*Ömer Türkoğlu*	

Kapak: 80 yıl önce Osmanlı Donanması. (Arka sayfaya bakınız.)

TEMMUZ 1991 • CİLT 16 • SAYI 91

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay
Görsel Tasarım ve Düzenleme: Bedahet Tosun

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları **Genel Yönetmen:** Murat Belge / **Genel Müdür:** Nihat Tuna / **Teknik Yönetmen:** Miray Yüzgeç
Düzelti: Fatih M. Öztan, Mustafa Şahin / **Okur İlişkileri:** Ayten Törün / **Satış ve Dağıtım:** Murat Dönmez

Ofset Hazırlık: Ağaçkakan Ltd. Tel: 516 82 80 - 516 07 59 **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** Hür Basın Dağıtım A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1991

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34400 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60 -61-62
Konur Sk. No:24/4 06640 Yenişehir/ANKARA Tel: 125 36 00-125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No: 306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 84.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum Abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 7.000. TL.

Kaybolan güzel bir gelenek

1 Temmuz 1926'dan itibaren her yıl Kabotaj Bayramını kutlamak için Moda koyunda deniz şenlikleri yapılırdı. Aslında, bu gelenek daha önce başlatılmış olmalı. Size, resmî bayram öncesi son şenliğe ait bir davetiye gönderiyorum. (O yıllarda, İstanbul kıyıları henüz Kurbağalıdere' ye dönmemişti!)

Orhan Koloğlu, İSTANBUL

Son Mevsim Moda Büyük Deniz Yarışları Hey'et-i Tertibiyesi

(Elyazısıyla:) Erkân-ı Harb Kaymakamı İsmail Hakkı (Okday) Tevfik (Paşanın oğlu) beyefendiyi ve refika-i muhteremesini 9 Teşrinievvel (Ekim 341 (1925) Cuma günü (hafta tatili!) öğleden sonra saat birde başlayacak olan deniz yarışlarına davetle kesb-i mübahat eyler.

Hey'et-i Tertibiye nama muharrer İşbu davetnameleri hâmil olan zevat-ı muhtereme için Şirket-i Hayriye' nin (71) numaralı vapurunu tahsis eylemiştir.

İşbu vapur gündüz 12.30'da Köprü'den hareketle 12.45'te yarış sahasına dahil olacaktır.

Avdet, yarışları müteakip Köprü, Rumeli ve Anadolu sevahili iskelelerine uğrayarak vâki olacaktır.

Vapurda yemek ve (Cazband) vardır.

(imza)

T.C. Denizcilik Hey'et-i Müttehidesi

KAPAK RESMİMİZ

Uzun yıllar Mesudiye'nin topçu kumandanı olan Bahriye Kolağası Mehmet Talât Beyin (1873-1929) yaptığı bir suluboya tablo: Sultan Reşad'ın Rumeli gezisinde onunda maiyetini taşıyan gemiler ve refakatçıları. (Padişah 23 Mayıs 1911'de İstanbul'dan deniz yoluyla hareket ederek Selanik'e gitmiş, karadan ziyaretlerini yapınca 11 Haziranda oradan yine donanmayla, dönüş yolculuğuna başlamış ve iki günde İstanbul'a varmıştır.) Bu resimdeki gemilerin çoğu hayli eskidir; ama Donanma Cemiyeti'nin yardımlarıyla yeni satın alınmıştır: Arka plânda 10.060'ar tonluk (1891-93 Alman yapımı) Barbaros ve Turgut Reis zırhlı fırkateynleri; 9.200 tonluk (1874/76 İngiliz yapımı , 1901 İtalyan tâdili) Mesudiye fırkateyni... Ön plânda, 620'şer tonluk (1909/10 Alman yapımı) Yadigâr-ı Millet ve Numune-i Hamiyet muhripleri.

Bu sayımızla yeni bir cilde başlıyoruz. Denizcilik Bayramı'nı hatırlatmak için kapağımıza seksen yıl önceki bir Osmanlı savaş filosunun resmini koyduk. Bir arkadaşımın merhum dedesi tarafından o zaman yapılan bu tabloyu, -büyük bir sanat değeri taşımasa bile- kamuoyuna tanıtmanın yararlı olacağını düşündük.

Dergimizin bu ayki yazılarının en ilginci, bence, Paris'te yaşayan M. Şehmus Güzel arkadaşımızın Kont Ostrorog üstüne hazırladığı üç parçalı çalışmanın, Abidin Dino'yla röportaj tarzındaki ilk bölümü. Sayın Dino'ya, lütfedip gönderdiği karikatürleri için de minnettarım. Kendisi her ne kadar, yolladığı beş çizim arasında bir seçme yapıp hepsini kullanmamamı ihtar ediyorsa da, bu güzel yapıtların tümünü görme keyfini okuyucularımızla paylaşabilmek için, geriye kalan üçünü de, gelecek sayılarda Şehmus'un diğer yazdıklarıyla birlikte yayımlayacağım.

Bu sayıda başlattığımız bir başka önemli yazı dizisini, Sayın Bedi Yazıcı hazırladı. Şimdi ilk bölümünü sunduğumuz bu kaynak, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin Rumeli cephesine ve Plevne savunmasına yeni bir ışık tutuyor. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki Doğu Akdeniz Üniversitesi (Gazi Magosa) öğretim üyelerinden, sanat tarihçisi Dr. Netice Yıldız'ın Osmanlı sarayındaki bir yolsuzluğa ilişkin araştırması da, kalıcı bir değer taşımakta.

Behzat Üsdiken'in "Beyoğlu'nda Kaybolan ve Yaşayan Geçit ve Pasajlar" dizisi, bu ayki dördüncü bölümüyle sona eriyor. Son zamanlarda Alevilik hakkında (ne yazık ki, katkı niteliğinde olmayan) bir hayli yayın yapıldı. A. Yaşar Ocak arkadaşımızın, bunlar üstüne hazırladığı toplu eleştiriyi, uzunluğu nedeniyle ikiye bölmek zorunda kaldık. Makalenin devamını Ağustos'ta yayınlayacağız.

Hürriyet'in İlânı'na kadarki özyaşam öyküsü, iki ay önce İletişim'de kitaplaştırılan Enver Paşa'yı, hem arka kapağımızdaki Servet-i Fünun posteriyle, hem de Uygur Kocabaşoğlu'nun yeni harflere çevirdiği Âyine adlı mizah dergisinde (Paşanın şehadetinden önce) yayımlanan alaylı iki yazıyla (ve bizim bunlara eklediğimiz bir kartpostalla) anıştırıyoruz. (Enver Paşa'nın Anıları'nı basıma hazırlamak için çok uğraşan Halil Erdoğan Cengiz'e bir kez daha eline sağlık derken, artık dergimize yazı vermemek için mazereti kalmadığını da memnuniyetle ilân ederiz. Yeri gelmişken, o kitabın sonundaki belgeler bölümünde yapılan iki hatayla Cengiz'in ilişkisi olmadığını belirtmek isterim. Ahmet Paşa'nın oğlu Enver'e yazdığı mektubu, Cengiz s. 30 ve 31'deki dipnotunda doğru olarak yorumlamıştır. "iki gözüm nuru..." hitabından, Ahmet Paşa'nın öteki oğlu Nuri'ye seslendiğini sanmak, bir başka arkadaşımızın günahı. Hatasız kul olmaz. Ben de, Ubeydullah Efendi'nin arka kapağında, Taif'i Libya'nın güneyine taşımıştım! Enver Paşa kitabının albümündeki beyaz aylı kalpakların Hareket Orait olduğunu bilemeyen de, Cengiz değil, yine.

Çukurova Üniversitesi'nden Onur Bilge Kula, Alman Kültür Tarihi'nde Türk İmgesi konulu araştırmasının, bu sayıda da yeni bir bölümünü sizlere sunuyor. Kitabıyat bölümümüzde ise, önce Ahmet Akgündüz'ün, kitabı hakkında Mayıs sayımızda çıkan eleştiriye cevabı var. Okuyucularımız , elbette her iki tarafın kanıtlarını tartıp değerlendireceklerdir. Ayrıca Prof. Aykut Kazancıgil Kültür Bakanlığı'nca yayımlanmaya başlanan Arap Harfli Türkçe Eserler kataloğunun ilk fasikülünü eleştirmekte Nejdet Sağlam o harflerde gerçekleştirilen kaligrafik yapıtlar üstüne bir çalışmayı, Halil Akgün Hüseyin Kâzım Kadri'nin Meşrutiyet ve Cumhuriyet Anıları'nı, Ömer Türkoğlu ise Operatör Cemil Paşa'nın yüzyıl başlarındaki İstanbul'a ilişkin bir kitapçığını tanıtıyorlar.

Bundan hemen sonraki sayfalarda, yüz yıl önce bu ayın Osmanlı Basınından seçmeleri, benim geçen sayıda söz verdiğim, "Yakın Siyasi Tarihimizden" 60 yıl önce çıkan "Zincire Vurulmuş Cumhuriyet" gazetesinin bir sayısını tanıtma yazım izliyor -Mütareke döneminde kurulan İstanbul Katolik İşçiler Cemiyeti'ne değgin belgenin de ilginizi çekeceğini umarım- metinlerin özet çevirilerini,sağ olsun, Cep Üniversitesi'nin yayın yönetmeni Erkan Kayılı yaptı. Hem kapaktaki tablonun hem de Leon Ostrorog'un yağlıboya portresinin bizim için resimlerini çeken fotoğraf sanatçısı Mehmet Özcan'a da teşekkür borçluyuz.

İyi tatiller diler, gelecek sayıda yine buluşmak üzere hepinizi saygı ve sevgi ile selâmlarım.

METE TUNÇAY

Hamiş: Dizgi/düzelti/ düzenleme yanlışlarından bir türlü kurtulamıyoruz. Mayıs sayımızdaki, Prof Terzioğlu'nun Hastane ve Tıbbiyeler yazısında Henry Lafite'i Latife yapmış; Haziran sayımızdaki, E. Mitchell'in kitabe/ebced yazısında da Osmanlıca dizelerin sırasını karıştırmışız. Sayın yazarlardan ve okuyucularımızdan özür diliyoruz.

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

"Tarik"ten Seçmeler (Temmuz- 1891)

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVAL
Değişen Yakınlıklar

◆ Portekiz devletinin Afrika mesailinde İngiltere'den görmüş olduğu muamele devlet-i müşarünileyhanın tamamiyle Fransız politikasına temayülünü mucib olmuştur.

Brüksel'de teşekkül eden men-i esaret kongresinin protokolleri bilcümle devletler tarafından imza edilmiş olduğu halde yalnız Fransa ve Portekiz hükümetlerinin akd-i imzadan istinkaf göstermiş [kaçınmış] oldukları bugün alınmış bir telgraf-name mealinden müsteban olmuştur ki Afrika umurunda böyle ittihad ile hareket eden iki devletin Avrupaca dahi müttehid olacakları anlaşılmaktadır.

Keffe-i müzan-ı siyasette [politika terazisinin kefesinde] Portekiz'in ağır basamayacağı der-kar ise de tesirden hali kalmayacağı da gayrı kabil-i inkardır.

Bazı mesailde İngiltere İtalya'yı kendisiyle hem-amal görüp nasıl devlet-i müşarünileyha ile tevhid-i harekat eylemiş ise Fransa dahi bir kuvve-i mütekabile vücuda getirmek üzere Portekiz ve İspanya devletlerine o suretle kesb-i mukarenet eylemiştir... (5 Temmuz 1891).

Dış Satımımız Katlandı

◆ Ahiren neşr edilmiş olan bir istatistik cetveli mealine nazaran 1890 senesi ibtidasından Haziranı evahirine kadar Memalik-i Devlet-i Aliyyeden İngiltere'ye 134.316 liralık buğday ihrac edilmiş olduğu halde 1891 senesinde müddet-i mezkure zarfında 245.486 liralık buğday ihraç edilmiştir ki bu iki ihracat yekunu yek-diğerinden tarh edilecek [çıkarılacak] olursa bu seneki buğday ihracatının 111.170 İngiliz lirası raddesinde fazla olduğu görülür. Erbab-ı dikkat buğday ihracatında görülen bu fazlanın husulünü iki sebebe atf ediyorlar ki bunlardan birisi Anadolu şimendiferlerinin içerilere doğru oldukça ilerlemesi yüzünden sevahile doğru buğday indirilmesinin evvelden ziyade sür'at ile vuku bulmakta olması ve diğeri dahi en ziyade buğday yetiştirmekle meşhur bulunan yerlerde bu sene mahsul-i mezkurun afetzede [mahvolmuş] olup evvelki seneler kadar harice zahire ihrac edilememesinden oraların müşterisi olan memleketlerin bu defa Memalik-i osmaniyye mahsulatına rağbet göstermekte bulunması imiş... (22 Temmuz 1891).

DAHİLİYE
Katil Koca Mı?

◆ Cedid Kasımpaşa Mahallesinden Muhiddin namında birinin ahiren tezevvüc etmiş [evlenmiş] olduğu ve validesinin hanesine getirmeyerek ötede beride gizlemekte bulunduğu muhacirinden Hayriye nam hatun dünkü Çarşamba günü maktulen merkumun validesinin ahırında bulunmuştur.

Tahkikat-ı mahsusamıza nazaran merkum Muhiddin isticvabında [sorgulanmasında] güya dışarıdan derun-i haneye giren üç şahıs kendisine bir şey demeyip zevcesini cerh ve katl ettiklerini söylemiş ise de haber verdiği eşhas zabıtaca derhal celb ve istintak edilerek zaman-ı vukuatta kendilerinin aher [başka] mahalde bulundukları tahakkuk etmiştir.

Şimdilik madde-i katl meşkuk [şüpheli] bir halde görünmekte ise de tahkikat ve tecessüsata [araştırmalara] memur edilen ve bu gibi hususatta iktidarları mücerreb [denenmiş] bulunan polis efendilerin işi zahire çıkaracakları kaviyyen ümid olunur... (4 Temmuz 1891)

"MUHAKEME"
Oyuncunun Saldırganlığı

◆ Süleymaniyelizade rifatlû Tahir efendinin komik Abdürrezak efendi aleyhine ikame eylediği itale-i lisân [dil uzatma, sövüp sayma] ve darb dâvası dünkü gün suret-i alenniyede Üsküdar Bidâyet ceza mahkemesinde rü'yet edilmiş [görülmüş] ve muhakeme salonu sâmi'în [dinleyenler] ile mâl-â-mal [dopdolu] bulunmuştur.

Melfûf [ilişikteki] şikayet-name mealine nazaran müşteki [şikâyetçi] Kadıkaryesinde Yoğurtcuçeşmenide mukim Mehmet Tahir efendiyi itale-i lisan ile beraber darb ve tehdid eylediği merbut [iliştirilmiş] şuhûd [tanıklar] pusulasında isimleri muharrer Fevzi ve Ahmet beyler ile Ömer efendi ve Aram'ın ihbarlarıyla ind-el-muhakeme sabit olacağı anlaşılan tiyatrocu Abdürrezzak'ın muhakemesinin icrasıyla itale-i lisân ve tehdidatta bulunması sebeb-i şiddet addolunmak üzere ber-vech-i muharrer darba cür'etinden dolayı Kanun-i Cezanın 179'uncu maddesine tevfikan bi'l-muhakeme tayin-i ceza taleb ve iddia ve mezkur şikayet-name ile şühud pusulası mahkeme-i aliyyelerine isra olunur [gönderilir, sunulur]. Fî 11 Zilka'de 1308 ve fî 8 Haziran sene 307.

Reis: - Esas Jurnalini kıraat ediniz.

ESAS JURNALİ

Şehr-i Haziranın yedinci Cuma günü akşam üstü saat on iki kararlarında Kuşdili çayırında bir münazaa olduğu mahall-i mezkûrda devriye tarikiyle geşt ü güzarda bulunan polis efradından Kenan efendi ile Yoğurtcuçeşmesinde müste'ciren sakin Tahir efendi yekdiğerleriyle bi'l-mukabele lisanen münazaa etmekte ve birçok ahali de etraflarına tecemmu' etmiş [toplanmış] sepretmekte bulundukları grup usulen bi't-tefrik dağıtılmış idüğünü ihbar eylediğini müteakib mumaileyh Tahir efendi tarafından fî 7 Haziran sene 1307 tarihli bir varaka vurûd eylemiştir. Mezkûr varakanın meali ise bu akşam Kuşdili çayırından avdet ederken Abdürrezzak namında bir oyuncu üzerine hücum ederek yumruk ile darb ve bir takım elfaz-ı galiza ve tefevvühat-ı lisaniyye [cezaya çarptırılmasını gerektiren sözler] ile namusunu pây-mâl eylemiş [ayak altına almış, çiğnemiş] olduğundan namus ve kadr [itibar] ve haysiyetinin muhafazasını Hükûmet-i seniyyenin adaletinden beklediğini ve kanın dökmeye hazır bulunduğundan halkın huzurunda bağıra bağıra vaki olan tehdidamiz ifadatından dolayı da Hükümet-i Seniyyeye tevdi edildiği hayatının muhafazasını istirhamda ve vak'ayı ise Kuşdilinde mukim sarraf Ömer efendi ve mahall-i mezkûrda sakin Erkan-ı Harp binbaşılarından Fevzi Bey ve hademe-i Hassa-i Şahane mülazımlarından Ahmet Bey ve Osmanlı Tiyatrosu müdürü Minak efendinin mahdumu Aram efendi ve Abdürrezzak'ın şeriki [ortağı] Dragon Mehmet müşahede eylediklerinden cümlesinin celbiyle muamele-i kanuniyyenin icrası talebinden ibaret bulunmağın heman mumaileyh Abdürrezzak efendi usulen bi'l-celb isticvab olundukta [sorgulandıkta] Tahir efendi öteden beri kendisinin aleyhinde garez-karane birtakım neşriyata teşebbüs etmekte ve bu kere dahi güya tiyatrosunun mahzuruna binaen bu hafta yıkılacaktır gibi erâcif [uydurmalar, yalan sözler] ve bir takım ilanata kıyam eylemesinden bu halin ise esbabı elbette kendisince bir istifade taharrisine müstenid olacağından bu halin devam etmemesini akşam kendisine suret-i halisanede ihtar eylemeye teşebbüs eylediğini müteâkib lisanen münazaaya kıyam eylemiş olduğunu ve yoksa kendisini darb veya tehdîdata ictisar etmediğini beyan eylemiş olduğu gibi şimdi dahi makam-ı âlî-i kerimanelerine müracaat ettirilmiş olmakla ol babta emr ü ferman (10 Temmuz 1891)

MÜTENEVVİA
Hepsi Birden Patlarsa Seyreyle Gümbürtüyü

◆ Düvel-i muazzamanın malik oldukları toplara dair âhiren neşr olunan bir istatistik meâline nazaran Rusya devleti 3482, Fransa 3474, Almanya 3450, Avusturya 1920, İtalya 1620 ki düvel-i müşarünileyhüm cem'an 14.946 topa maliktir. Düvel-i sairenin malik oldukları yirmi bir top dahi bu miktara ilave edilecek olursa Avrupa'da bir muharebe zuhurunda otuz beş bin topun hasıl edeceği şematet [gürültü] hakikaten samiahıraş olabilecektir [kulakları-işitme kuvvetini-tırmalayacaktır]... (2 Temmuz 1891)

"AVRUPA HÜKÜMDARLARININ SİNNİ [YAŞI]"
(Bugün 5'i Kalan) 15 Krallık

◆ Avrupa krallarının en müsinni [yaşlısı] Danimarka Kralı Dokuzuncu Kristian'dır.

Müşarünileyh 8 Nisan 1818 tarihinde (Gottorp) da tevellüd edip yetmiş üç yaşındadır. Andan sonra diğer krallar sinn itibariyle berevch-i atidir:

İngiltere Kraliçesi (Viktorya) yetmiş iki ve Saksonya Kralı (Albert) altmış üç ve İsveç Kralı İkinci (Oskar) altmış iki ve Avusturya İmparatoru (Fransuva Jozef) altmış ve Belçika Kralı İkinci (Leopold) elli altı ve Romanya Kralı Birinci (Şarl) elli iki ve İtalya Kralı Birinci (Humberto) kırk altı ve Yunan Kralı Birinci (Jorj) kırk beş ve Bavyera Kralı (Oton) kırk üç Almanya İmparatoru İkinci (Vilhelm) otzuz iki ve Portekiz kralı Birinci (Şarl) yirmi yedi ve Sırbistan Kralı Birinci (Aleksandr) on dört ve Felemenk Kraliçesi (Vilhelmin) on ve İspanya Kralı on üçüncü (Alfons) beş yaşlarındadırlar... (8 Temmuz 1891)

Zincire Vurulmuş Cumhuriyet

METE TUNÇAY

Bundan 60 yıl önce, TBMM'nin 4'üncü döneminin ilk toplantısında (14 Mayıs 1931), Paris'ten "Türkiye Siyasî Mülteciler Cemiyeti" imzasıyla Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen, onun da bilgi için Meclis'e gönderdiği bir telgraf okunmuştur. Bu telgrafta, "Kanun-u Esasîye mugayir olan Meclis intihabatı ile kanunsuz Riyaset-i Cumhur seçimini şiddetle protesto ederiz" denilmekteydi. Açılan görüşmelerde, onüç milletvekili söz almış ve bu derneğin başındaki Mehmet Ali Bey'e hakaretler yağdırmışlardır.

(Gaziantep m.) Kılıç Ali;

(Antalya m.) Nazifi Şerif (Nabel), "vatan haini...";

(Bursa m.) Rüştü (Eğel),

(Şebinkarahisar m.) (Seviğ);

(İzmir m.) Halil (Menteşe);

(Gümüşhane m.) Hasan Fehmi (Ataç), "Macar soylu, jurnalci...";

(Mersin m.) Hamdi (Ongun);

(Aydın m.) Dr. Reşit Galip;

(Ankara m.) Yahya Galip (Kargılı), "köpek...";

(Kocaeli / İzmit m.) Sırrı (Bellioğlu);

(Urfa m.) Ali Saip (Ursavaş);

(Edirne m.) Şeref (Aykut);

(Yozgat m.) Avni Doğan.

Mehmet Ali Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'da görevlendiren Birinci Damat Ferit Paşa hükümetinde (4 Mart - 15 / 16 Mayıs 1919), birer ay kadar Posta - Telgraf ve Dahiliye Nâzırlıkları yapmıştı. Bu zat, Mütareke döneminin başlarında partiler - üstü bir kuruluş olarak ortaya çıkmak isteyen Selâmet - i Âmme Heyeti adlı siyasal derneğin kurucularındandı (22 Kasım 1918 - Tunaya, T'de Siyasal Partiler, 2 cilt II, s. 89). Aradan iki ay geçmemişti ki, 19 Ocak 1919'da Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı dirilten kadronun içinde de yer aldı (ibid., s. 264). 1920 Temmuzunda ise, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin Fahrî âzâlığına seçildi (ibid., s. 478 / dn. 28). Cumhuriyet'ten sonra 150'likler listesine dahil edilerek yurt dışına sürüldü. 1938'de çıkarılan af yasasından yararlanarak Türkiye'ye döndükten bir süre sonra öldü.

Mehmet Ali Bey, Paris'te **Zincire Vurulmuş Cumhuriyet** adıyla (toplam kaç sayı çıktığını bilmediğimiz) 4'er sayfalık ve 15 günlük Fransızca bir gazete yayımlamıştır. Tarih yazınımızda hemen hemen hiç değinilmeyen ve varlığı ancak TBMM tutanaklarından rivayeten bilinen bu gazetenin mevcut sayılarının fotokopisini Dr. Ali Birinci arkadaşıma ismarlamıştım. O da Fransa Millî Kütüphanesi'nde iki sayı (26 ve 38) bulmuş. Kendisine çok teşekkür borçluyum. Bu kere ilk sayının birinci sayfasının aslıyla, gazetenin tümünün içindekileri özetlemek istiyorum.

Sayı 26 - Tanesi 50 santim (yarım Frank) 15 günlük 15 Şubat 1931 - 2. yıl

"Türk Demokrasisinin Organı" (Düzenli çıkmışsa, yayın yaşamına 1930 Şubat başında atılmış olmalı)

Siyasal yönetmen: Mehmet Ali

Başyazar: Necati Rıfat (Albert Hayon'un? takma adı)

Gazetenin başlığının yanında epigraf olarak Auguste Comte'un bir özdeyişi alıntılanmış: "Şiddetli devrimler derin / esaslı olmazlar; derin / esaslı devrimler şiddetli olmazlar."

"Türkiye eski İçişleri Bakanı" Mehmet Ali Beyin "Devrim / Terör" başlıklı yazısı: Robespierre "Demokratik bir hükümetin ilkesi erdemdir, ancak hükümetin yerleşmesinin aracı terördür" diyordu. Fransız Konvansiyonu'nun bu ilkesi, Türkiye Cumhuriyeti'ne uygulanabilir mi? Askerî bir beyinden kaynaklanan sahte bir cumhuriyetin, Robespierre'in imâ ettiği ideal rejimle hiçbir ilişkisi yoktur.

Cumhuriyeti yerleştirmek için terörden yararlanan Mustafa Kemal, Türkiye'deki gerçek özgürlük ve kardeşlik temsilcilerine karşı darağaçlarını kullandı. Ülkemizdeki cumhuriyet, bir kesimin, Türklerin edilgenlik ve boyun - eğmişliklerini sömüren bir sürünün hırsını perdeleyen bir kelimedir... Artık bu rejim sadece teröre dayanıyor denebilir.

1925'te Tarikat-ı Salâhiye üyesi olduğu ileri sürülen 14 masum asıldı. Bu dönemde yaşamlarını kaybedenlerin birçoğu, bunu neden diye, rejimin kendilerinin muhaliflerinden kuşkulanmasının yeterli olacağını, acaba cumhuriyetin kuruluşunda düşünmüş müydü? Aynı dönemde yüzlerce Kürt, mahkemelerce idama mahkûm edildi. Bu mahkemelere haydut Kel Ali gibi kâtiller başkanlık ediyordu.

Ertesi sene, bu kez İttihatçılar rejime karşı komplo kurdukları, tiranı ortadan kaldırmaya kalkıştıkları gerekçesiyle idam edildiler...

Bugün ise Menemen ayaklanması bahane edilerek, yeni cinayetler işleniyor. Şimdiden birçok kişi ya idama ya da hapse mahkûm edildi. Başka ülkelerde ilk sorguları yapıldıktan sonra serbest bırakılacak insanlar, bizim ülkemizde çok ağır cezalara çarptırılıyorlar.

Bu trajik koşullarda, yurttaşlarımızın yürekleri acıyla dolu. Bugün artık gerçek Türkler parlamentodan hiçbir şey beklemiyorlar ve anayasal haklarını kurtarmak için sadece kendi çabalarına güvenmeleri gerektiğini biliyorlar.

"Necati Rıfat"ın "Katil" makalesi de, Sıkıyönetim Mahkemesinin Menemen ayaklanmasını bir Nakşibendi komplosu diye görmesini eleştiriyor. Son seçimlerde Menemen'de Kemalistleri yenilgiye uğratan Serbest Fırka ileri gelenlerinin de mi, liberal görüşlü, Yahudi Mason Yasef Haim'in de mi, son zamanlarda Edirne ve Bursa dolaylarında tutuklanan Kızılbaşların da mı Nakşibendi olduklarını alayla soruyor.

İlk sayfada iki de haber var. "Şehitler" başlığı altında, Kemalist rejimin kurbanlarının tam listesi veriliyor: Menemen ayaklanması vesilesiyle ölüme, 24 15 seneye vb. mahkûm edilenlerin adları. Öteki havadis ise şöyle: Halep'te yayınlanan Doğru Yol gazetesinin verdiği habere göre, İstanbul camilerinde beyannameler dağıtılmıştır. Bu bildiriler, halkı, lâiklik adına din eğitiminin yasaklanmasını protesto etmeye çağırıyorlarmış.

İkinci sayfada Antalya çıkışlı bir haber: "Dünya Barışı için - Bir uyarı çığlığı" İtalyanların güneybatı Türkiye'ye göçü hızlanmış. İki diktatörün anlaşmasıyla, bu bölge Suriye'ye saldırmak için bir köprübaşı olarak kullanılabilirmiş.

Suriye'ye sığınan Abdülkadir Kemalî (Öğütçü) hakkında N.R. imzalı bir yorum. İsmet Paşa besleme basınını, kendisi gibi Kürt olan A. Kemâlî Bey'e saldırtıyormuş. Halep'te yaşayan Refik Halit (Karay) ise, kalemini Kemalist rejimin hizmetine sunmuş. Türkiye'nin büyük bir dostu, Londra Yuvarlak Masa Konferansında Hindistan delegesi Muhammed Ali, geçen 4 Ocak günü 53 yaşındayken ölmüş. İki yüz bin kişinin katıldığı bir törenle Kudüs'teki Mescit - i Aksa'ya gömülmüş. Türk hükümeti kayıtsız kalmış. Merkez Bankası'nın kuruluş hazırlıkları hakkında bir haber. Türkiye'de yabancıların çalışmalarının yasaklanması kararı. İstanbul'da yeni başlatılan, halkın polise beyanname verme yükümlülüğü.

"1 Şubat 1931 tarihli Milliyet gazetesinde Ahmet Şükrü (Esmer) şunları yazıyor: 'Türklerin en büyük özelliği, en zor durumlarda gösterdikleri olağanüstü dayanıklılıkları ve gayretleridir. Türkler acıya katlanmayı bilen bir ulustur ve bu özellikleri, onların tarihteki önemli yerlerini almalarındaki en büyük etmendir.'

Çok yakında, Ahmet Şükrü Türklerin bu özelliklerinin bir kez daha ortaya konduğunu görecektir."

Aynı sayfanın alt yarısında, Albert Fua'nın süregelen bir tefrikası var: Tarih Sayfaları - İkinci Bölüm - Hayal Kırıklığına uğramış bir Jön Türk'ün Anıları (**Désenchanté** sözcüğüyle P. Loti'nin ünlü romanına bir gönderme yapılıyor!).

Üçüncü sayfa Yayın Dünyası'na ayrılmış. Necati Rıfat, Haşim Nahid'in Fransızca olarak yayınladığı Türkiye'de Bunalımın Belirtileri ve Çareleri adlı yeni kitabını tanıtıyor. M. Ali Bey'le çeşitli başka yazarlar A. Fua'nın "Suresnes Münzevisi" başlıklı yeni romanını övüyorlar. Sonra birkaç haber daha: Düyun - u Umumiyenin tasfiyesi; "Çağdaşlaşan Bir Ülkenin Adaleti" - T. Ceza Kanununda değişiklikler; "Bir Devlet Reisinin Merakları" - M. Kemal Paşa'nın İzmir Belediyesince yaptırılan yeni heykeli.

Dördüncü (ve son) sayfada yine "Türkiye Haberleri" var: Menemen idamları; "Kürdistan'da"; "Suriye sınırında olaylar." Sonra "Basın Özgürlüğü" başlığı altında: Yarın'ın (Arif Oruç) yargılanması; Hizmet'in kapatılması; Yeni Asır, Son Posta ve Kastamonu gazeteleri hakkında kovuşturulma açılması. Akşehir'de Deprem. En sonda da "Ekonomik Haberler"e yer veriliyor: Demiryolları yapımı; Ziraat Bankası; Şark Demiryolları Bankası; "Oriental Industrial Monopolies Ltd."

(ORİJİNALİ İÇİN 19. SAYFAYA BAKINIZ)

Plevne Savaşı

Sunan: BEDİ YAZICI

SUNUŞ

Plevne Savaşı ve Gazi Oman Paşatarihimizde önemli yer tutar. Her ikisi hakkında da çok yazılmıştır. Bir kısmı belge niteliğinde sayılabilecek türden, bir kısmı da hislere hitab eder şekilde kaleme alınmıştır. Konunun bilenler ve ilgilenenlerce derinliğine incelenmesi gereğine inanıyorum. Ben de, tarihimizin bu önemli olayını değişik bir açıdan ele almış bir komutanın yazdıklarını, bu yönde çaba sarfedeceklere yardımcı olabilmek beklentisi ile, okurlara sunmayı uygun buldum.

Elimdeki yapıt yazılalı beş çeyrek yüz yıl kadar geçtiği için dili oldukça eskimiştir. Yazarı da bilinmemektedir. Ancak bu konuda da tahmin yapmaya yarayacak bazı göstergeler var. Verilen bilgiler değinilen olaylar, yazarın savaşa katılmış olduğunu, orduda önemli bir görevi bulunduğunu ve fırka komutanlarından Âdil Paşaya yakın bir kimse olduğunu gösteriyor.

Yapıttan aşağıya aynen aldığım satırlar kendisinin hiç değilse Tuğgeneral rütbesinde bir komutan olduğunu belirliyor:

"İşbu cevab-ı-redden sonra müzakere olunmak üzere *ferik* ve *liva* paşalarını batezkere Osman Paşa Hazretleri celb edip *cümlemiz* müşari-ün-ileyhin çadırına *vardığımızda* bir kahveden sonra... "Yapıt, eşimin büyük ceddi Müşir Âdil Paşanın bıraktığı eşya arasında bulunmuştur. Kendisi, bilinip söylendiği kadar, Yozgat'ın Çapanoğlu ailesinin ileri gelen erkek evlâtlarındandır.

Plevne savaşında esir düştüğü Ruslarca serbest bırakıldıktan sonra, Sultan Abdülhamit tarafından Müşir rütbesile Mekke ve Medine Muhafızlığına atanış, aynı zamanda "Şeyhül Haremeyn" kılınmıştır. Uzun süre kaldığı Medine'de vefat edip orada gömül-

üştür. Yazar, yapıtını ona hediye etmiş olacak. Ne zaman ve nasıl iletmiş olduğu bilinmiyor.

Yazarın kullandığı ifade tarzı aynen korunmuş, uslûp muhafaza olunmuş, hatta gramer ve sentaks yanlışları bile aynen alınmıştır. Sadece artık kullanılmayan ve bu nedenle anlaşılamayacak olan kelime ve deyimler yerine yaşayan dilde kullanılanlar konulmuştur. Ancak metinde *"İslâm"* ahali ve *"islâm* Askeri" gibi deyimlerle adlandıranların *Türk* ahali *Türk* askeri oldukları unutulmamalıdır. O tarihlerde *Türk* demek pek yaygın olmadığı için onun yerine *İslâm* denilmiştir. Belki gayrı müslim Osmanlı vatandaşlarının askerlik yapmaz olmaları da bu açıdan etken olmuştur.

Yapıtta kullanılan bazı kelime ve terimler bugün de aynen kullanılmaktadır. Ancak bazılarının yerine ise anlamlı karşılıklar dilimize girmiştir. Bunlar yenileriyle değiştirilmiştir. örneğin:

Ümerâ	karşılığı	Komutanlar
Mevki	"	Konum
İstihkâm	"	Korugan
Kaymakam	"	Yarbay
Miralay	"	Albay
Mirliva	"	Tuğgeneral
Kolağası	"	Ön yüzbaşı
Liva	"	Tugay
Fırka	"	Tümen
Asker-i Şahâne	"	Padişahın Askeri

Eskiden kullanılan bazı rütbe adları bugün birden çok anlam taşıdığından bunlar aynen korunmuştur. örneğin: "Ferik" bazen Korgeneral anlamına geldiği ve o tarihte henüz Birinci Feriklik olmadığı için "Müşir" de kâh Orgeneral kâh Mareşal yerine kullanılmıştır.

Bazı askerî terimlerin delâlet ettiği kavramlar da bugün yok olmuştur. Bunlar da aynen korunmuş, ancak anlamları aşağıda açıklanmıştır:

Nizamiye: Bugünkü "Muvazzaf" terimine çok yakın olup *redif* ve *müstahfız* karşıtıdır.

Redif: Nizamiye sınıfından sonra geçilen sınıf; bugünkü *yedek'e* çok benzer, ancak bâzı ayrılıkları aşağıda belirtilmiştir.

Müstahfız: Nizamiye ve redif sınıfından sonra gelen, yani kırk yaşını geçgin olan yedeklerin bulunduğu sınıf.

Mukaddem: Redif askeri ikiye ayrılırdı. Mukaddemler birinci sınıfı oluştururdu. İkinci sınıftan evvel silâh altına alındıklarından bu ünvan ile anılırlardı.

Tâli, Tâlia: Sözlük anlamı *ikinci*'dir. Yedeklerde mukaddem, rediflerden sona silâh altına alınma sıraları geldiği için bu ad verilmiştir.

Hassa: (Hassa ordusu, hassa askeri) Sözlük anlamı "hükümdârın şahsına mahsus" ise de, İstanbulun ve dolayısıyla sarayın korunmasına memur olan "birinci Ordu" anlamına da gelir.

Kapaklılar: Bugün "toparlak" denilen ve topların mühimmatını taşıyan araba anlamındadır, ancak evvelce namlusunun kuyruğunda bir türden kapak bulunan bir tüfek için de kullanılırdı.

Zamanın sistemine uygun olarak yazar metinde bir tek nokta veya virgül kullanmamıştır. Metinde görülenler, anlamın daha belirgin olabilmesi için tarafımdan konulmuştur.

Bugünkü dilde sadece "o" ya da "kendisi" kelimesiyle anlatılabilen durum tumtıraklı bir şekilde ifadeden başka önemli anlam taşımayan "Müma-ileyh" ve "Müşari-ün-ileyh" deyimlerine yer verilmemiştir.

"Sunuş"a son vermeden, yapıtta geçen bazı yer adları hakkında da, o devre ilişkin surette, bazı bilgiler vermeyi yararlı görüyorum:

Plevne: Bulgaristan'da, Sofya'nın 138 kilometre kuzeydoğusunda, Vid nehrine dökülen Noçeniçe çayı üzerinde bir sancak merkezi kasaba. (Sancak: ilden küçük kazadan büyük bir idarî taksimat, Liva da denirdi) Kasabanın nüfusu yirmibine yaklaşık idi. Türklerin göçmesi üzerine bir hayli azalmıştır. Etrafı dağlarla çevrili olup düz bir ovada kurulmuştur. Birçok yolun kesiştiği bir konumda olmakla özel önemi vardı. Plevne sancağı ise kuzey doğuda Ziştovi, kuzeybatıda Rahova, batıda Vraç, güneyde de Lofça sancakları ile sınırlı olup nüfusu yüzbin kadardı.

Lofça: Bulgarların Lovetz dedikleri bu kent Sofya'nın 130 kilometre kuzeydoğusunda ve Tuna'ya akan Osma nehri üstünde bir sancak merkezi olup nüfusu altıbin kadar idi.

Şumnu: Balkan sıra dağlarının kuzey eteğinde, Varna'nın 90 kilometre batısında, Silistre'nin 110 kilometre güneybatısında kurulu bir sancak merkezi olan Şumnu'nun nüfusu, çoğu Türk olmak üzere yirmibeşbin kadardı. Askerî bir merkez idi. Demiryolu üzerindedir. Birçok karayolu da burada kesişir.

Şıpka: Doğu Rumelinde, Balkan sıra dağlarının güney eteğinde, Kazanlığın üç saat kuzeybatısında dörtbin nüfuslu bir köy olan Şıpka'nın yanındaki boğaz (geçit) de aynı adla anılır. Boğazın denizden yüksekliği 1318 metredir. Balkanın en işlek geçitlerinden biridir. Savaşta Süleyman Paşanın müdafaa ettiği bu boğazı Ruslar geçememişlerdir.

Vidin: Osman Paşa ordusunun ana üssü olan bu şehir Bulgaristanın kuzeybatı ucunda, Sofya'nın 160 kilometre kuzeyinde, Tuna sahilinde, Lomplanka sancağına bitişik Sancağın merkezi olan Vidin, Kalfa'nın karşı yakasında olup öndörtbin kadar nüfusu vardı.

Tırnova: Sofya'nın kuzeydoğusunda, Yantre nehri üzerinde, oniki bin kadar nüfuslu sancak merkezi. Sancak, güneyinde Balkan dağları, doğusunda Şumnu, kuzeyinde Hazargrad, Rusçuk ve Ziştovi ve batısında Selvi Sancakları ile çevrili idi.

Ziştovi: Tuna'nın sağ kıyısında Niğbolu ile Rusçuk arasında 21.500 nüfuslu bir kasaba.

Rahova: Tuna'nın sağ yakasında Jibol nehri ağzının karşısında, Soyfa'nın 149 kilometre kuzeydoğusunda bir iskele olup aynı adı taşıyan sancağın merkezi idi. Sancağın yetmişbin, merkezin üçbin kadar nüfusu vardı.

Niğbolu: Ziştovi sancağında aynı adlı şehrin 40 kilometre kuzey-batısında Tuna sahilinde beşbin kadar nüfuslu bir kaza merkezi. Yıldırım Beyazıt'ın Macarlarla Fransızları yendiği meydan muharebesi ile ünlüdür.

Silistre: Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda Tuna'nın güney kıyısında otuzüçbin nüfuslu il merkezi. İl nüfusu yüzyetmişbin kadar idi. Türk nüfusu yoğundu. Namık Kemal'in *Vatan* yahut *Silistre* piyesi ile yurt çapında büyük üne kavuşmuştur.

PLEVNE SAVAŞI - I

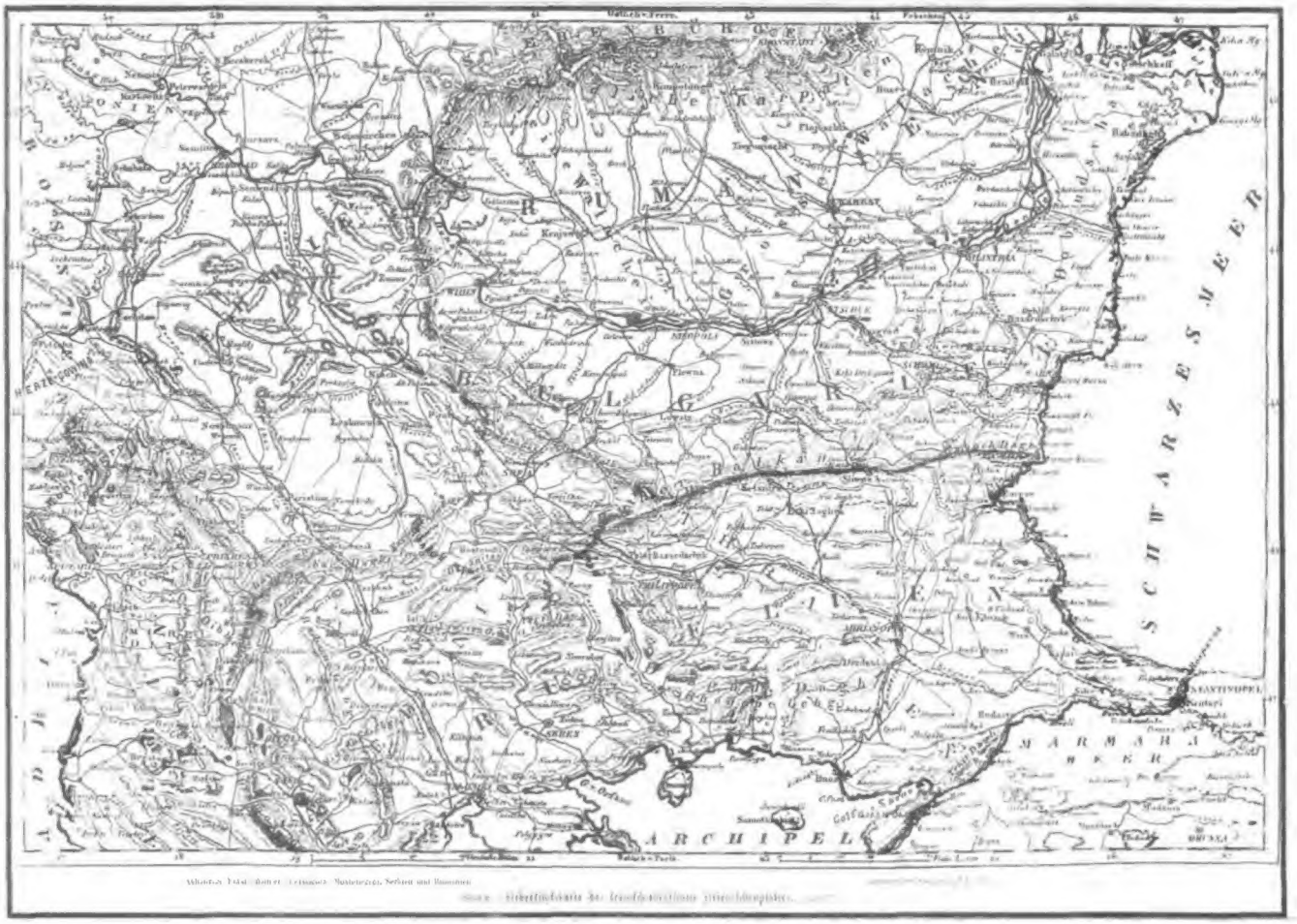

Plevne muharebesinin olayları ve öneminin derecesi insan âlemine şöylece haber verilir ve duyurulur:

Osmanlı İmparatorluğunun ilk kurulduğu günlerden o tarihe kadar vuku bulan savaşların şiddetle dolu ve hayret edilecek nitelikte olmak açılarından, en önemlisi Plevne muharebesidir.

Zira, mülkçe, askerce ve kuvvetçe tüm Avrupa devletlerinin en önde geleni olan koca Rusya devletinin imparatorunu bizzat savaş alanına kadar götüren Plevne muharebesidir.

Bu imparator sa· aş alanına kadar geldiği ve tüm kuvvetini harcadığı halde âciz kalıp hükûmet merkezinden (Petrograd- Leningrad) yardımcı kuvvetler getirtmeğe bile vakit bulamayarak hemen mahvolmak derecesine gelip de "Aman! Hıristiyan âlemi mahvoluyor, yetişin!" diyerek, koca bir devleti Romanya gibi küçük bir toplumdan yardım istemeğe mecbur bırakan da yine Plevne muharebesidir.

Evvelâ Bosna ve Hersek ve sonra da Sırbistan ve Karadağ ve nihayet Bulgaristan'la aylarca savaşıp yorulduktan sonra, Rusya devletinin bu derecede kuvveti ile beraber bu kuvvete eklenen Romanya ve Bulgaristan ve Sırbistan ve Karadağ askerlerinin yapılan sürekli yardım istemlerine karşı Allahın yardımı ile başarılı olan İslâm askerlerinin ve savaş malzemelerinin bile nisbet kabul etmeyecek kadar azlığı ile beraber gösterilen dayanıklılığa karşı gelemiyerek ve hiç utanmadan...

Plevnenin Konumu

Plevne, bir saat uzaklıkta bulunan ve doğu yönünde olan Kraviçe köyünün önünden geçen dere ile yine bir saat uzakta ve güney yönde bulunan Radşova köyü önünden geçen dere ve dört saat ötede ve güney doğuda bulunan Lokavit köyünün önünden çıkan Kayalı Derelerin birleştiği yerin ucu olan kasabayı oluşturmuştur. Ve bu büyük derelerden başka daha ufak bâzı derelerin adlarıyla inşa edilmiş korugan ve tabyalar ile logor denilen özel hendeklerin isim ve konumları da sırası geldikçe olanak bulunduğu kadar anlatılıp bildirilecektir.

Yukarıda yazılı sınırlarla çevrili bulunan Plevne kasabası, Vid derecesinin doğu yönündeki birçok bahçe ve bağları içeren ve gayet verimli toprakları bulunmuştur Plevne kasabasının İslam ve Hristiyan yirmibin nüfusu vardır.

Ardarda Plevne'ye Getirilip Oraya Yığılan Askeri Kuvvetlerin Anlatımıdır

Gerek harp fenni gerek siyaset açısından düşmanı Vidin ile Rusçuk arasında ve Tuna Nehrinden geçirmemek gerekirken Niğbolu'da ondört tabur piyade ve üç batarya sahra topu bulundurulmuş ve bu taburlar oniki saat Tuna nehrinin soluna yani Erminik deresi ile Keykân köyü arasında yerleştirilmesi emredilmiş ise de Ziştovi kasabasında sadece bir tabur bulunduğundan ve düşman ise geçmeğe çok emek sarfedip hazırlıkları sınırsız olduğuna göre bu bir tabur hiç hükmünde kaldığından düşman Niğbolu ile Sarıyardan saldıracağını bir şaşırtma olarak tüm gazetelerle evvelce ilân ettirmiş ve hatta Bulgarların düşman hesabına yapmakta oldukları casusluk yardımı ile Niğbolu önünden geçmeyi düşman pek de gözüne kestirememişken 16 Haziran 93 (1877) tarihinde güpegündüz düşmanın Ziştoviden geçip saldırması herkesi şaşırtmıştır.

Bu hal üzerine sonradan Şumnu'dan yeterli bir kuvvet gönderilmiş ve düşmanın bu kuvvetle hezimete uğratılıp perişan edilmesi gerekmiş iken hiç bir harp hareketi görülmemiş ve düşman Ziştovide kendisini istediği gibi kuvvetlendirip hatta etrafı keşf için de atlılarını sağda solda dolaştırmaya başlayarak her tarafı boş bulunca Şıpka sıra dağlarına saldırıp Kazanlık ile Eski ve Yeni Zağra'lara kadar ilerlemiştir.

Osmanlı Hariciye Nazırı Safvet Paşa

Serdar-ı Ekrem Abdül Kerim Paşa

Niğbolu'ya önemli çapta bir saldırıda bulumak amacı ile civar köyleri Kazak atlılarıyla harap edip piyadelerini ardarda Niğbolu etrafına yerleştirmek üzere bir kol Kazak atlısını 26 Haziran 93 de Plevne'ye göndermiş ve İslâm ve Hıristiyan ahaliden saygı görünce silâh bıraktırmıştır. Niğboluda bulunan taburların hastahanesi ve deppoyları Plevne'de bulunduğundan korumak için iki bölük asker dahi mevcut ve otuz kırk kadar Kazak atlısına karşı koymak imkânı da varken karşı koymayıp silâh bıraktıkları ve hükûmeti Balkan ahalisine (dağlılara) teslım eyledikleri ve sözü edilen Kazaklar bir saat kadar durup hemen arkasından savuştukları haberini Plevne'de Niğbolu gümrük memuru Rıfat Efendi telgrafla Niğbolu mevki komutanı Ferik Hasan Hayri Paşaya bilgi verdiğinden Niğbolu mevki komutanı ferik Hasan Hayri Paşa hazretleri kurmay binbaşı Hükmî beyi çağırıp yukarıda anlatılan olaylar bildirilip yeniden telgrafla Plevne'den bilgi almak mümkün olduğundan ve Plevne ise Niğbolu çekilme hattını güven altına alacağına baş komutan paşadan Hasan Paşanın almış olduğu çekilme emrine uyma zorunluğu ile Orhaniye'ye veya Zağora'ya çekileceği bildirilmiş olduğundan bilinçli olarak Plevne'nin elde bulundurulmasına karar verilip hemen o saat üç tabur ve az miktarda mühimmatla Plevne'ye gitmesi Tuğgeneral Âtıf Paşaya emredilmiş olduğundan nizamiye beşinci ordudan cenin taburunu yanına alarak iki adet Krupp toruyla iki adet vudut topu 27 Haziran 93'de sabah erkenden Plevne'ye vararak hemen düşmanın geleceği yollara çukur piyade ve top siperleri hazırlatıp düşmanın gelmesini beklemek ve bir de silâh bırakmış olan ahaliyi silâha sardırmak ve düşmana karşı koydurmak ve şaşırmış olan Lofça ahalisini teşvik ederek İslâm dinini gayrete getirmek için Âtıf Paşanın Plevne'ye ve kazalarına gelmiş olduğunun duyurulması ile asker gelinceye değin İslâm olanların silâhlı olarak Âtıf Paşanın yanına gelmeleri bildirildiğinden birkaç gün içinde beşbini aşkın İslâm ahalisi toplanmış ve toplanan İslâm da

gelmekte asla kusur etmemişlerdir.

28 Haziran 93 de düşman sabah erkenden bir alay atlı ile Plevne'yi ele geçirmek üzere gelmekte olduğunu ileri karakolları haber vermesi üzerine Plevne'de bulunan silâhlı İslâm ahalisi dahi kendilerine gösterilen yerlerde derhal toplanmış ve düşman bu topluluğun kendilerini merasimle karşılamak için geldiklerini sanarak dizi halinde yaklaştıkta top ateşi ile karşılaşmaya başlayınca düşman dahi neye uğradığını bilemeyip yirmi kadar yaralı ve ölü bırakarak hemen çekilmiş ve Plevne ahalisinden atlı olanların takibi üzerine Balkan (sıra dağlar) geçidine kadar acele kaçmıştır.

Düşman Niğboluyu ele geçirmedikçe tekrar Plevne'ye gelmedi. Niğbolu düşman eline geçinceye değin yani 2 Temmuz 93 e kadar Plevne'ye İslâm ahaliden piyade ve atlı nice cengâver adamlar etraftan geldiler ise ne çare ki çok noksanları olup meselâ silâhları var cephaneleri yok hayvanları var nal ve mıhları yok satın alınması gereken şeyler için para yok. Fakat Allaha şükür bunların dahi tez elden çaresi bulunup cephane Niğbolu'dan para ise Hıristiyan Lofça'dan ve başka yerlerden nal ve mıh da yetiştirilmiş ve ahali atlılarını düşmandan haber almak ve topluluklarını perişan etmek üzere günde dört kol etrafa çıkarılmış ve Lofça ahalisini gayrete getirmek için istedikleri bir bölük nizamiye askeri de gönderilmiş ve Selvi'deki İslâm ahaliyi kazakların elinden kurtarmak için Çerkezlerden ve ahaliden oluşan büyükçe bir kol da düzenlenmiş ise de kumanda edecek bir başları olmadığından ve bir de asker gibi dur denilen yerde durmadıklarından zorunlu olarak Osmanlı askerine şiddetle ihtiyaç duyulmuş ve bu yüzden bunlardan hali vakti yerinde olanlar savuşup fakir takımı ise askerle birlikte ölmeye mecbur kalmışlardır.

Şayet Plevne'de evvelce büyük bir askerî güç bulundurulmuş olsa idi Selvi ve Tırnova ve hatta Ziştovi ve Niğbolu'nun böyle birden bire felâkete uğramayacak olduğu belli idi.

Neye yarar, 27 Haziran 93'den 7 Temmuz 93'e kadar, ki Osman Paşa hazretlerinin Vidin'den hareket edip de 7 Temmuzda vardığı on gün müddet içinde, Plevne'nin hem korunması ve hem de boy siperler ile etrafı kuvvetlendirip halkı da iyi idare ederek adı geçen paşa hazretlerine teslim ile bir askerî mevki tutularak askerî güçler toplanmış ise de düşman dahi 7 Temmuz 93 de hücuma başlayıp 28 Kasım 93 tarihine kadar büyük savaşlara aralıksız devam ederek bu muharebeden çabuk sonuç alamayınca nihayet düşman kuşatmaya başlayıp işin sonunda padişahın ordusu düşmana teslim edilmiş olduğundan bunun oluş şekli aşağıda sırası ile açıklanacaktır.

Niğbolu Muharebesi Ile Niğbolu'nun Teslimi Olayları

Niğbolu'nun konumu savunmaya elverişli ise de düşmanın saldırı kuvvetine kıyasla bizim kuvvetimiz hem az hem de perakende (dağınık) idi. Bir kolda Ferik Hasan Hayri Paşa bulunurdu. Düşmana dayanamayıp teslim olmaları nedenlerinin biri de kuvvetlerinin dağınık bulunmalarından dolayı birbirlerine yardıma asla vakit bulamamaları idi. Düşmanın çokluğu karşısında başka bir kuvvetle birleşmek lâzım gelirse de düşmanın halinden ve saldırısından ve gücünden haber alabilmek için emrinde keşif görevi yaptıracak atlılar bulunmadığı gibi casus da kullanmadıklarından ne suretle savaşacaklarını bilemediklerinden adı geçen Hasan Hayri Paşa şaşırmış haldeydi.

Osman Paşa Hazretleri ise Niğbolu mevkiini evvelce görmemiş olup ve muharebeden üç hafta evvel komutan atanıp emrindeki askeri de gereği gibi yerleştiremeyip düşmanın saldırması beklenen yerlere parça parça yerleştirmiş ve kumanda etmeyi dahi kendisi için pek zor bir hale getirmişti. Bu haller acemiliğine verilse bile danışmayı asla istemez idi. Kendisinin bu haline emrindeki komutanlar gördükçe sonucun acı olacağını birbirlerine söylerlerdi. Haziran 93 başından itibaren Niğbolu mevkiine düşman topla atış yapmağa başlamış ise de 4 Haziran 93'de [1] bir de tabyaların tamamlanmaı ile gece gündüz aralıksız top ateşine devam ettiğinden bizim tarafımızdan ise aralık aralık düşman topluluklarına top atılmakta idi ise de cephanenin kıtlığı ve şişhaneli krupp toplarının azlığı nedeniyle düşmanın saldırısına kadar şişhaneli toplarla atış yapılmamasını başkomutan paşa emretmesi üzerine maiyetindekiler de top atışlarını bütün bütün kesip kaleden kaval topların kullanılmasına ve bunlarla atış yapılmasına emir verip Tunanın karşı yönüne seyrek gülle düşer ise de düşmana asla etki yapmaz idi.

Düşman bu halden yararlanıp tabyalarını gözler önünde arttırıp ve saldırı kayıklarını gece Tuna'dan ve kale önünden geçirerek Ziştovi karşısına toplayıp ve kolaylıkla saldırarak Ziştovi'yi zapt ve köprü kayıklarını da Niğbolu önünden geçirtir idi.

Şu hal sabaha yakın görülmekle kaleden top atışına başlanmış ise de yine düşmana istendiği gibi etki yapmayıp korkmazlardı bile. Lâkin düşman tarafından atılan topların etki ve hasarından İşkodra ve Bögürlen zırhlıları harab olmuş ve kalede olan toplar da top tanesinden param parça olması ve ahali ve askerlerden günde kırk elli kişi yaralanmış veya şehit edilmiş ve Tuna'nın kenarına o kadar düşman yaklaşmıştır ki bizim tabyalara şarapnel attığından başka piyadesi dahi geceleri bile sabaha kadar tüfek atışına devam üzere bulunmuş idi ve bizim tarafımızdan atılanlar aşağıda yazıldığı gibi düşmana bir etki yapmaz idi, zira tüfeklerimiz Martini olup kapaklı ve bir türden taklid idi. Sonunda düşman top bataryalarına mitralyöz getirip bizim piyadelere dahi baş gösteremez derecelerine getirmiş iken hücum etmeye cesareti görülmeyip fakat 16 Haziran 93 de Ziştovi'de bulunan bir tabur üzerine saldırıp Ziştovi'yi zabteyledikte o tarafa emin adımlarla yönelmeğe kuvvet aktarmağa belki yığınak oluşturmağa başladığı haberini Hasan Pa-

şa Hazretleri emrindekilere bildirip bulundukları yerde dikkatli olmalarını tembih ile yetindiğinden asla düşman üzerine hücum edemeyeceğini komutan paşaya bildirip Rusçuktan dahi hücuma cesaret olunmayıp düşman etrafını boş gördüğünden derhal atlılar etrafa keşfe çıkıp bir takım bildiriler dağıtıp ahaliyi de kendi tarafına çekip toplamak istemiş ise de bir taraftan hatır ve hayale gelmeyen işler yaptığından biçare ahali ne tarafa gideceğini bilmediklerinden etraftan gelip Hasan Hayri Paşa'ya danışmak isterler idiyse de o (Hasan Hayri Paşa) gayet fena muamelede bulunduğundan ağlaşarak Allaha yalvarmaktan başka birşey bilmezler idi. Yalnız Çerkezler sıvıştılar ve vakti hâli iyi olanlar gittiler; yine fukara takımı kaldı.

Düşman etrafı çevirdikten sonra ahalinin Orhaniye tarafına naklini Bâb-ı Âlî (Hükûmet) emretmiş ise de neye yarar düşman gün be gün Niğbolunun çevre köylerini yakıp harab etmekte bulunduğunu ve halkın kılıçtan geçirilircesine ağır bir muameleye tâbi tutulduğunu İslâm ahali gördükte her taraftan Niğboluda toplanmaya başladılar.

4 Haziran 93'den 7 Haziran 93'e kadar Âtıf Paşa da Sarıyar'ın korunmasına iki taburla memur iken Soma ve Bed-ü-geygân'da bulunan ikişer taburdan birini ve Sarıyardan da bir tabur alarak üç taburla Hasan Hayri Paşanın yanına gitmiş ve yukarıda açıklanan hali görmüş olması üzerine ahaliye merhamet etmek gerektiğini ve askerin uygun bir yerde toplanıp top ve piyade siperleri ve koruganlar inşa olunması ve çekilme hattımızın korunması önerilmiş ise de Müşir ve komutan Ahmet Eyüp Paşa Hazretleri o aralık Hasan Hayri Paşanın yanına gelip ve askerin düzenine birşey demeyip ancak askerin az olduğunu kumandan Paşaya söyledim ve evvelden beri askeri bu yolda düzenlediklerinden ben yeni geldim zaten buraları bilmiyorum durumu değiştiremem dedi. Zaten bu kişinin âciz olduğu bilindiğinden herkese bir gayret vermek için bir kaç defa civarı keşfe gidilip bâzı şeyler dahi eklendi ve bununla beraber Niğbolu askerî mevkii Bulgar arabasile dolu bulunduğundan çekilmek için ahaliye ve askere bölüşüldü. Ancak çekilme tarihi asla belirlenmediğinden arabacılara da tayınları veriliyordu.

Düşman etrafımızı çevirmiş olmaktan başka gece ve gündüz Tuna'nın karşı yakasından büyük çapta topların ateşi kesintisiz devam etmekteydi. Bizim tarafta ise imâl olunan tabyalarda harab edilen yerlerin geceleri onarımı ile asker meşgul ve düşmanın Tuna'dan ve karadan hücumu da kesin beklendiğinden Hasan Hayri Paşa emrinde bulunan Çerkes muavene [2] atlılarını Hâyet bey komutasında 20 Haziran 93'de keşfe gönderip düşmanın Çerkes atlılarıyla savaşıp düşman tarafından Bedri bey adında bir Çerkes de kaçıp bizim Çerkeslere teslim olunmuş ve düşmandan şimdilik yirmibeşbin kadarı Tuna'yı aşmış ve gece gündüz kuvvetini geçirmekte bulunmuş olduğundan söz ederek bunların kovulması için şimdi hareket edilmek gereği tarafımdan bildirilmiş ve anlatılmış ise de Hâyet beyin yaralanmış olması ve ne kadar Çerkes yardımcı atlısı varsa tümünün bir günde savuşmaları nedeni ile evvelce düşmandan bilgi almak için yük hayvanlarına becerili erler bindirilip bir önyüzbaşı ile keşfe gönderildi. Fakat ne yazık ki keşfe giden yük atlarıyla piyade erleri düşmanın birkaç kazak atlısından birkaç ölü bırakarak geri çekilmekten başka bir yarar olmadı. Bu halleri Hasan Hayri Paşa Komutan Paşaya arzeylediğini söyler idi.

Ve o sırada komutanlar ve subaylar bu karışık halden emin olamadıklarından gecikmeden geri çekilmek gerektiğini söylemişler ise de Hasan Hayri Paşa savaşmadıkça çekilmek mümkün olamayacağını söylemiş ve "sonunda teslim oluruz" demiştir.

Osmanlı İstihkâm Komisyonu'nun Niğbolu civarındaki Tuna İstihkâmlarını teftişi

26 Haziran 93'de düşmanın Plevne'ye geldiğini ve İslâm ahalinin teslim olduğunu Niğbolu gümrük memuru zâten telgrafta hizmetli olduğundan hûkûmet kaymakamının ve telgraf memurlarının ve ahaliden vakt-ı-hâli iyi olanların kaçtıklarını ve düşman geldiyse de otuz kırk kadar Kazak atlısından ibaret olduğunu bildirmiş olması üzerine üç taburla Atıf Paşa Plevnenin alınmasıyla görevlendirilerek gece yola çıkarıldığından 27 Haziran 93 de sabah erkeden Plevneye varmış ve İslâm ahali göz yaşı dökerek çoluk çocuklarıyla birlikte "Âmin" çağırışarak karşılamağa çıkmıştır.

Niğbolu yukarıda bildirildiği gibi karışıklık içinde bulunmakta iken Müşir Gazi Osman Paşa hazretlerinin Vidin'den yola çıkarak Niğboluya yardım etmek üzere geleceği Hasan Hayri Paşa tarafından belirtilip ahaliye haber verilmiş ve herkesin oldukları yerde kalmalarını kararlaştırılmıştır.

O sırada 30 Haziran 93'de düşman Niğbolu'nun çevresini sarıp gidip gelmek olanağı bulunmadığından Hasan Paşaya imdat etmek

üzere iki koldan Çerkes atlıları gönderilmiş ise de bunlar Niğbolu'ya giremediklerinden yalnız adı geçen komutandan bir yazı alarak götürmüşlerdir.

Bu yazı ile Osman Paşa hazretlerinin yakında geleceği ve gelinceye kadar herkesin yerlerinde kalması hususları bildirilmekten ibarettir.

Sonunda 3 Temmuz 93'de Niğbolu'da bulunan Hasan Paşa emrindekilerle birlikte silâh bırakarak düşmana teslim olunduğu tarafımıza geldikte derhal kumandan paşa hazretlerine bildirildi.

Ortada Osman Paşa hazretlerinin yeterli bir kuvvetle geleceği havadisi var ise de Niğbolu'nun kuşatması sıkı olduğundan yarıp çıkmaya olanak bulunmadığını Hasan Paşa bildiği halde çekilmeye dahi kalkışamadı. Lâkin yardımın yakında varacağı kanısında bulundu ise de yazık ki kendi kuvvetini bile uygun bir yere yerleştiremediğinden 3 Temmuz 93'de sabah erkenden düşmanın her taraftan Niğbolu'ya saldırması üzerine Hasan Hayri Paşa direnmeğe başladı. Ancak, evvelce askeri yeni şekilde düzenlemiş ise asla değiştirmeye vakit bulmadığından taburlar bulundukları noktalarda savaştı.

Bu savaşta düşmana çok zarar vermişler ise de, düşmanın çokluğu ve askerimizin dağınık konumu nedeniyle birbirlerine yardım edemediklerinden askerimiz bozulmaya yüz tutmuş ve bozulanlar kaleye çekilmiş olduğundan Hasan Paşa da bulunduğu tabyadan kaleye çekildi.

Neye yarar ki kaleden düşmana karşı koyacak topların kale dışındaki tabyalarda bulunması ve işe yarar topların düşman elinde kalması ve Sarıyar ile Suyra'da bulunan iki taburdan Binbaşı Yâver Ağa da takımı ile kale tarafına çekilip savaş alanında askerimiz tüm top ve cephanelerini bırakarak kaleye gelmeleri düşmana karşı koymak için piyade cephanesi kalede bulunmaması düşmanın kale önüne kadar ilerlemesine meydan bırakmış olduğu gibi kale dışındangelen su yolunu dahi düşmanın kesmesi Hasan Hayri Paşaya bir şaşkınlık verip yanında toplanmış olan komutanların dahi ağlamaktan başka baş vuracakları bir çare olmayıp akşama kadar savaş devam etmişse de sonunda şartsız teslim oldukları o yönlerden kaçıp gelen subaylarla erlerin söylediklerinden anlaşıldı.

Aynı günde tarafımızdan üçbin muavene ve Çerkes ve başıbozuk atlı olarak gönderildiğinden ve düşmanın evvelce Niğbolu ile Plevne arasında düzenledikleri atlı ve piyadesiyle hayli savaşıp Niğbolu'ya gitmek mümkün olduğu ve ellerinde cephaneleri kalmadığı ve Niğbolu'ndan kaçan erlerden düşmanın kuvvetinin çok olup askerlerimizin bozulduğunu haber aldıkları anda Plevne'ye dönüp düşmanın Plevne'ye saldırması beklenmekle muavene askerlerle Çerkeslerin tümü Plevne'den kaçıp savuşturmaları ve başı bozuk askerlerinin de çoğu kaçıp bu kaçan Çerkesler ve yardımcılar gittikleri yol üstünde bulunan Bulgar köylerini yağmalayıp hayvanlarını sürüp götürdüklerini Bulgar gelip şikâyet yollu bildirdikte derhal civar kaymakamlarına haber salınıp ellerinden alıp sahiplerine teslim edilmesi bildirildiği Yarbay Süleyman beyin askerimizden kılıç artıklarını toplayıp emrindeki dört topla gece vakti düşmanın savaş hattını delip muharebe ederek Rahova'ya geri çekildiğini Rahova'da bulunan Albay Hamdi beyden bildirildiği ve Keykân'da bulunan beşinci alayın birinci taburu o tarafa vardıkta savuşup Rahovaya çekilmesi haberi tarafımıza ulaşıp Osman Paşa hazretlerinin ulaştığı haberini dahi aldığımızda Plevneli Şükrü Ağayı olayları Osman Paşa Hazretlerine ağızdan bildirmek üzere bir yazı ile birlikte gönderip Altı Emir Köyünde Osman Paşa Hazretlerine kavuşarak durumu anlattığından Paşanın tezelden Plevne'ye gelecekleri haberile geri dönmüş ve düşmanın o günlerde Plevne'ye saldırması beklenmekte olup civarda bulunan önemli noktalara top ve piyade boy siperlerini kazmakla meşgul olunmuştur.

Lofça'da düşmanın yeter kuvvetle 5 Temmuz 93'de saldırması ve orada bulunan yüz baş askerile ahalinin tabiî Lofça'dan Plevne'ye çekilmeleri ve göçmeleri bütün Plevneyi tehlikeye sokmuş ise de Osman Paşa hazretlerinin 7 Temmuz 93 Plevne'ye sabah erkenden varmış ve düşmanın saldırı kollarının etrafdan gönderdiği haberi dahi gelmiş olduğundan o gün Plevne'de düşmanla savaşa başlayarak ertesi günü nasıl zafere ulaşıldığı aşağıda ayrıntıları ile açıklanmıştır.

Niğbolu'da bulunan komutanlar ise Ferik Hasan Hayri Paşa ve Tuğgeneral Ahmet Faik Paşa ve Albay Hamit Bey ve Yarbay Tevfik Bey ve mektepli o da Yarbay Tevfik Bey ve Deniz Kuvvetlerinden Binbaşı Ahmet Beyden ve taburlardaki nizamiyeden bir taliadan bir, redifden yedi ki toplam dokuz taburdan ve altı kontluk ondört ve kaledeki yedi ki hepsinin toplamı yirmisekiz toptan ibaret bulunmuştur.

Gazi Osman Paşa Hazretlerinin Vidin'den Yirmi Tabur Piyade Ve Altı Batarya Sahra Bir Batarya Dağ Topları Ile Bir Miktar Atlıyı Yanına Alarak 7 Temmuz 93 Perşembe Günü Sabah Erkenden Plevne'ye Varıp Savaşa Başlamasının Hikayesidir.

Osman Paşa İstanbul'dan ve Başkomutan Paşa Hazretlerinden aldığı emir üzerine Temmuz ayının birinci Cuma günü Vidin'den yola çıkarak aynı ayın yedinci Perşembe günü sabah erkenden Plevne'ye varması üzerine evvelden kuvvetlendirilmiş olan önemli noktalara padişahın askerleri yerleştirilmiş ve adı geçen kasabanın kuzey yönünde bulunan Graviçe köyü ile Balıkbayır üzerine ve Boğagili dere nihayetindeki Vid nehrine değin gereken noktalar tutulup sağ yana Tuğgeneral Ahmet Hıfzı Paşa üç taburla merkez edinilmiş ve sol yan da Tuğgeneral Hasan Paşa beş taburla Dud nehri üzerinde bulunan Mesko tepesine iki taburla Yarbay Mehmet Bey atanıp koru-

gan inşası ile uğraşılmakta bulunmuş iken Niğbolu yolundan Yanık Bayır ve Graviçe üzerlerinde bir çok düşman ortaya çıkmıştır. O günün saat dokuzunda düşman tarafından atılan toplara bizim taraftan da karşılık verilerek akşama kadar top muharebesi devam etmiştir.

Muharebe sona erdikten Tuğgeneral Hasan Paşa Yarbay Yunus Bey emrindekilerle üç tabur ilerisinde bulunan tepeye yerleştirilip ertesi Cuma günü sabah erkenden düşman bataryaları ateşlenmeğe başlanmış ve bizim tarafdan da karşılık verilmiştir. Düşman geceden Yarbay Yunus Beyin bulunduğu tepenin altına beş altı tabur piyade yerleşdirip kimsenin haberi olmadan muharebeye başlamış ve geriden avcılarını saçıp ileri yürümeğe başlamıştır. Bizim taraftan da herkes olduğu yerde sebat ederek düşmanı gözetlemekte iken birdenbire düşman getirmiş olduğu taburu Yunus Beyin olduğu yere hücum ettirdikte süngü süngüye gelerek bizim asker bozulmuş ve geride yedekte bulunan Tuğgeneral Hasan Paşanın yanındaki dört bölük asker de bunların üzerlerine saldırıp karma karışık olarak hatta birbirlerini vurmuş oldukları görülmüş ve bu kargaşada düşman ilerleyip bizim asker kasabaya doğru geri çekilmeye yüz tutmuş ise de hemen ordugâhta bulunan Ferik Âdil Paşa Hazretleri hassa nizamiye dördüncü alayının ikinci taburu ile taliadan Âsî Yozgad taburunu alıp düşmanın üzerine saldırarak düşmanı çekilmeğe zorlamış ve o sırada çekilmekte olan bizim askeri de kılıç ile geriye döndürüp hepsi birden Allah Allah nidaları ile düşmanı önlerine katıp çok telefat ile kaçırmıştır.

Bu hücumda düşman bütün bütün mahvolmak derecesine getirilmiş, düşmanın geri çekilme yolu da topla dövülmeğe başlanıp ondokuz tane top kapakları ile hayli eşya bıraktırılmıştır. O sırada düşman yeniden saldırınca Hasan Paşa yanında bulunan topları düşmandan kaçırmış ise de bu toplara yolda Âdil Paşa Hazretleri rastlayıp hemen geriye çevirip yine yerine göndermiş ve sonra da Hasan Paşanın yanına gelerek sözü edilen toplarla düşmana tane ve şarapnel attırıp düşmanı perişan eylemiştir.

Bu muharebede sağ tarafta bulunan Ahmet Hıfzı Paşa ve Yarbay Hüsnü Bey ve tâlia Binbaşısı Azmi efendi ve birçok subay yaralanmış ve Ahmet Paşanın yerine Tuğgeneral Âtıf Paşa görevlendirilmiştir. Bu dehşetli savaşta Padişahın askerleri fazla zedelendiğinden bir miktarı dağılmış ve Albay Sait Bey ve Simavnalı Binbaşı Mehmet Ağa ile yüzelli kadar er ve iki tane top mevcut ile Ârif Paşa tarafından düşman üzerine yeniden şiddetli bir ateş açılmışsa da o sırada her tarafımızı düşman sarıp hücum da ettiğinden ve bizim taraftan gönderilecek yedek de gelmediğinden bir adım gerimizde inşa edilmiş olan Sâdık Paşa tabyasına ric'at edilmiştir. Düşmana oradan dayanmakta iken imdadımız geldiğinden düşman üzerine saldırarak bıraktığımız yer tekrar alınmış ve düşmana hayli ölü verdirilip atlılarımızla takip olunarak birkaç tutsak ve pek çok eşya da alınmış ve ganimet olarak ele geçirilmiştir.

Bu muharebede Yanık Bayır tümen merkezi yapılmış ve aşağıda açıklandığı gibi düşman üzerine bir kaç kez sür'atle hücum edilmiş ve bir aralık geriye çekilinmiş iken, ta son saldırıya ve muharebenin bitimine kadar sözü edilen yer bırakılmamış ve kahramanca ve fedakarca yapılan hücum ve karşı saldırı nedeniyle düşmandan bir er bile bizim tarafa yanaştırılmamış ve bizim tabyalardan bir tabyanın bir aralık tarafımızdan boşaltılması zorunlu olmuş ise de Allahın inâyeti ile düşman tarafından bu boş tabyaya dahi bir düşman yanaşabilip de kullanmağa muktedir olamamıştır.

Sözü edilen Âdil Paşa Hazretlerinin işte şu suretle gösterdiği iman duygusu yiğitlik ve vefalılık eserleri sonucu kendi mevkiini korumaktan başka diğer tümenlere de, istem üzerine, gereği kadar asker göndermekten ve yardım etmekten hiç geri durmaz ve öteki komutan kazanmasın da yalnız ben kazanayım yollu ham fikirlere saplanmaz idi. İşte Âdil Paşa Hazretlerinin şu adalet üzere yaptığı yardımlar sayesinde başka tümenler de muharebeyi sürdürmeyi ve zafer kazanmayı başarmışlardır; ve Âdil Paşa Padişah tarafından altın kılıç verilmek suretile mükâfatlandırılmıştır. Eğer Âdil Paşa bu suretle yardım etmemiş olsaydı o aralık bizim İslâm askerlerimizin mahv ve perişan olacağı çok kez görülmüştür.

Şu hal ile beraber bu yerde asla tabya ve siper olmadığından açık bir mahalde sipersiz ve tabyasız az asker ile düşmana karşı konulamayacağı ve bu nedenle tezelden tabya inşa etmek gereği de yadsınamaz bulunduğundan bahisle yapılan hatırlatma üzerine Osman Paşa Hazretleri tarafından verilen emir üzerine Ferik Âdil Paşanın gayreti ile sözü edilen yerde bir hafta içinde iki tabya inşa edilip tamamlanmış olup 18 Temmuz 93 savaşında bu tabyalar sayesinde büyük zaferler elde edildi.

Allaha hamdolsun ki, bu iki gün içinde yapılan muharebede askerlerimizin yol yorgunluğuna rağmen gösterdikleri kahramanlık ve her rütbeden subayların gayret ve çabaları ve ahalinin de vuku bulan pek çok gayretlerine Osman Paşa sonsuz teşekkür etmiş ve bu sırada Hasan Paşayı yanına çağırtarak Ferik olduğunu müjdelemiştir. Ne yazık ki bu savaşta subay ve erlerden ikibin üçyüz kadar yaralı ve şehit verilmiş ve Hasan Paşanın tertipsizliğinden dolayı Padişahın askerlerinin birbirlerinin ölümüne neden olduğu da görülmüştür. Düşman tarafından ise savaş alanında dörtbin yedi yüzden fazla ölü Bulgarlar vasıtasıyle gömdürülmüş ve bunun iki katı yaralısı da olacağı anlaşılmıştır. Bu ilk muharebede düşmana karşı kazanılan zafer ancak Ulu Tanrının büyük bir lütf ve inayetidir.

[1] Üç kelime okunamadı.

[2] Muavene = Muntazam askere yardımcı başıbozuk asker.

Alman Kültür Tarihinde Türk İmgesi-V

DOÇ. DR. ONUR BİLGE
KULA

"kim türklerin akıllılığını, gözüpekliğini ve savaş yeteneklerini betimlemeye yetecek düzeyde bilge ve bilgili olabilir?"

Haçlı Seferlerinin gerçekleştirildiği dönemin Türk imgesi bir mozaik görünümünde. Bu çok - renkliliği belli ölçülerde bütünleştirebilmek için bu girişime ilişkin tarih bilimsel ve öznel aktarımların konulaştırılması gerekiyor.

Özgün tarih bilimsel çözümlemelerin ve yazılı öznel izlenimlerin derli - toplu sunulduğu yapıtların başında Regina Pernaud'nun" *Die Kreuzzüge in Augenzeugenberich'ten* (Tanıkların Anlatılarında Haçlı Seferleri, München 1980) adlı irdelemesi gelmektedir. Pernaud, yazılı aktarımların çeşitliliği ve özgünlüklerini özenle korumuştur.

Alıntılar, adı geçen yapıttandır. O yüzden yapıtın adını yinelemeksizin, alıntı yapılan sayfayı vermekle yetineceğim.

I. Haçlı Seferine katılan kronikçi Fulcher von Chartres'e göre Papa II. Urban 17 Kasım 1095 günü Clermont konsilindeki konuşmasında Türkleri adları ile anar ve şöyle nitelendirir.

"... Türkler ve Araplar Doğu Hıristiyanlarına saldırdılar... Hıristiyanların ülkesine girdiler; Hıristiyanları yedi kez yendiler. Çok sayıda Hıristiyan öldürdüler; tutsak aldılar, kiliseleri yıktılar, ülkeyi yerle bir ettiler. Eğer sizler Türkler ve Araplara karşı koymazsanız, Tanrı'nın Doğudaki sadık kulları onlara karşı duramayacaktır.

... Yoksul, varsıl hepinizi bu aşağılık güruhu kardeşlerinizin oturduğu topraklardan kovmaya çağırıyoruz.

... Bir yanda Tanrı'nın düşmanı Türkler, bir yanda onun dostları..." (s.22).

Şubat 1096'da yazdığı bir başka mektupta papa, "Tanrı'nın Doğudaki kiliselerinin barbarların kudurgan eylemleri sonucu elem verici biçimde yıkıldığını" vurgular.

Almanya'da Haçlı Seferleri tarihine ilişkin bilimsel yapıtlar arasında güvenilir kaynak olarak gösterilen *Geschichte der Kreuzzüge*(Haçlı Seferleri Tarihi; Stuttgart - Berlin 1973) adlı yapıtın yazarı Hans Eberhardt Mayer, Papa II. Urban'ın bu savının gerçek olmadığı kanısında. Mayer, Anadolu halklarının o dönemin koşulları sonucu karşılıklı olarak birbirlerine kıydıklarını öne sürer. Mayer'e göre Doğu'da

Halife Hakim'in kıyımı (1009) dışında Hıristiyan kıyımı olmamıştır. Türkmen Atsız'ın baskıcı eylemleri (1078) Hıristiyanlara değil araplara yöneliktir. Ayrıca Doğulu Hristiyanlar Batılı dindaşlarını *hiçbir zaman* yardıma çağırmamıştır. II. Urban'ın Doğu Hıristiyanlarına kıyıldığı savı ya bilgisizlikten, veya koşullandırma ve önyargı yaratma isteğinden doğmuştur.

Dönem ve ortam papanın güdüleme gücünü epeyce artırmaya uygundur. Etkin koşullandırma kendini gösterir ve birçok Avrupa toplumunun çeşitli kesiminden insanlar I. Haçlı Seferine katılır. Salt savaşçılar değil, kadınlar, çocuklar veya aileler birlikte sefere çıkarlar. I. Haçlı Seferi'ne katılanlar, yapıları gereği, son derece düzensiz ve denetimsizdir.

Güdüleme sonucu sefere çıkanların asıl karşıtı Türkler'dir.

Sefere katılanlar arasında bulunan Guibert von Nogent, Haçlıların Macaristan boyunca gerçekleştirdikleri çapulcu eylemleri şöyle betimler: "... kamunun tahıl depolarını ateşe verdiler. Genç kızları kaçırdılar; onlara şiddet uyguladılar. Erkeklerin ellerinden kadınları aldılar; evlilikleri kirlettiler... Hiç kimse satın aldığı şeylerin parasını ödemeyi düşünmüyordu. Herkes isteğince öldürüyor, yağmalıyordu. Hepsi de anlaşılmaz bir yordamsızlıkla Türklere de aynı şeyleri yapacağını söyleyerek övünüyordu" (s.29-30).

Adı bilinmeyen birinin aktardıkları, daha önce incelediğim Robertus Monachus'un anlatısı ile örtüşüyor:".. Türkler, Hıristiyanların işgalindeki kaleyi (Xerigordon) kuşattılar. Kalenin kapısında bir çeşme ve kalenin eteğinde gür bir kaynak vardı. Rainold ve komutasındaki savaşçılar Türkleri tuzağa düşürmek üzere bu kaynağın başında konumlanmışlardı... Türkler bu savaşçıların büyük bir bölümünü yokettiler; bir kısmı kaleye kaçarak kurtuldu. Kaleyi kuşatan Türkler suları kesti. Bizimkiler korkunç susuzluk çektiler; atlarının ve eşeklerinin damarlarını açıp kanlarını içtiler... Bazıları arkadaşlarının ellerine işediler ve sidiklerini içtiler; bazıları toprağı kazıp, bağırlarını nemli toprağa verdiler..." (s. 35-36).

Bir başka anonim tarih yazıcısı Türklere ilişkin kişisel izlenimlerini şöyle anlatır: "Kim Türklerin akıllılığını, gözüpekliğini ve savaş yeteneklerini betimlemeye yetecek düzeyde bilge ve bilgili olabilir?... Gerçeği söyleyeceğim... Eğer onlar, İsa'ya ve kutsal Hıristiyanlığa inançlarını korusalardı, güç cesaret ve savaş sanatı yönünden onların düzeyine ulaşabilecek kimse çıkmazdı" (s.17).

Kronikçi Fulcher von Chartres, İznik çatışması sırasında Türklere ilişkin şu değerlendirmeyi yapar.

"... Doğu'lu Tanrı - tanımazlar (Türkler; O.K.) büyük bir cesarete sahiptirler ve ok atmada çok ustadırlar. Elli sene önce İran'dan gelmiş olan bu barbarlar Fırat nehrini geçip, İzmit'e değin bütün Rum (Anadolu; O.K.) topraklarını boyunduruk altına aldılar. İzmit'ten sonra sayısız kesik baş ve insan kemiklerine rasladık. İskeletler bizimkilerindi. Bizimkiler tatar oku kullanma becerisinden yoksundu ve Türklerce kılıçtan geçirilmişlerdi." (s. 37)

Wilhelm von Tyrus, Selçuklu Sultanı'nın (Kılıç Arslan) kullarını yatıştırmak için aşağıdaki mektubu gönderdiğini yazar: "Bu kalabalıktan korkmayın! Güneşin battığı yerlerden, çok uzak ülkelerden gelmiş ve uzun yolun zahmetlerine katlanmak zorunda kalmış olan, savaşın yükünü taşıyan atları bile olmayan bu insanlar, yeni gelen bizlerle savaşçı sayısı ve cesaret yönünden boy ölçüşemezler. Bir günde onların ellibinini yokederek, çok sayıda birliklerini kolaylıkla yendiğimizi unutmayın. O nedenle kendinizi toparlayın ve çekinmeyin! Yarınki günün yedinci saatinden önce düşmanlardan kurtulduğunuzu görecek ve ferahlayacaksınız" (s.58)

Fakat bu kalabalığın beceremediği işler herkesi şaşkınlığa düşürecektir. I. Haçlı Seferini gerçekleştirenler teknik bilgi ve becerilere sahip savaşçılar olduklarını kanıtlarlar: Bilmedikleri "dinsiz" topraklar üzerinde yollarını ve güzargahı belirlemede yanılmazlar. Aynı beceriyi İznik'i alırken de gösterirler: Anonim biri İznik'in alındığı günü şöyle öyküler:

"... Cesaretli savaşçıların başında bulunan Saint - Gilles dükü bize doğru ilerleyen Türklere rastladı; bütün gücüyle Türklere saldırdı ve onları altetti. Çok sayıda ölü veren Türkler, çareyi kaçmakta buldular. Bizimle savaşanların yardımına koştu öbür Türkler. Sevinç ve şenlik çığlıkları atıyor, zaferden emin davranıyorlardı. Elimizi kolumuzu bağlayıp Horasan'a götürmek üzere yanlarına ip almışlardı. Coşkulu çığlıklar atarak atlarını tepeden aşağı sürüyorlardı. Bizimkiler gelenin kafasını uçuruyorlardı. Türkler arasında korku yaratmak için öldürülen Türklerin kesik başlarını mancınıkla kentte attık..." (s. 61)

Adından sıkça söz ettiğim Fulcher von Chartres, Haçlıların İznik kalesini almak için çeşitli yöntemler ve silahlar denediklerini, çok sayıda Haçlının ve Türkün oklar ile delik deşik veya taşlar ile ezilerek yaşamını yitirdiğini yazar. Ve Türklerin "acımasızlığı"nı şöyle anlatır.

"...Türkler bizimkilerden birini ellerine geçirdiklerinde onu yüksek yerden keskin demirlerin üzerine atıyor, kendinden geçmiş ve zırhla kaplı bedeni bir kenara alıyor, soyuyor ve çıplak cesedi aşağı fırlatıyorlardı. Bizden bir kişi bile Türklerin yemlerini ellerinden almaya cesaret edemiyordu" (s. 61-62).

İznik kalesinin alınması için Haçlılar her türlü hazırlığı yapar. Ancak bir de bakarlar ki, kalede İmparatorun bayrağı dalgalanır. Bizans İmparatoru, Haçlılardan gizli Türklerle anlaşmış; Türkler de kaleyi İmparatora teslim etmiştir. Savaş ve can yitimi olmamıştır.

Türk imgesinin niteliğini belirleyen en önemli etkenlerden biri Türklerin savaş yöntem ve düzeni. Bu olgu sürekli dile getiriliyor. Eskişehir yakınlarında 30 Haziran 1097 günü Haçlılarla Türkler arasında ilk düzenli muharebe gerçekleşir. Olayın görgü tanığı Fulcher von Chartres şunları aktarır. "...

Daha önce bize tuzaklar kurmuş olan Türklerin düz ovada bize saldıracağı haberini aldık.

Gerekli hazırlıkları bile yapamadan Türkler göründü. Başlarında İznik ve Rum topraklarını egemenliği altında tutan komutan bulunan Türk savaşçıları 360.000 kişilik bir topluluktu. Görenekleri gereği at, ok ve yayla donatılmışlardı... Ve Türkler cesaret dolu bir tutumla korkunç biçimde ulumaya ve üzerimize ok yağdırmaya başladılar.

Bizi şaşkınlığa sürükleyen yoğun ve hızlı darbeler sonucu bizimkilerin bir bölümü öldü veya yaralandı. Ve kaçmaya başladık. Böyle bir savaş türünü (yöntemini) daha önce tanımadığımız için, şaşmamak gerek" (s. 64-65).

"Türklerin attığı yoğun oklar gök yüzünü yağmur veya doludan daha fazla kararttı; bir çoğumuzu delik deşik etti.

... Askerlerimiz bu savaş türünü hiç bilmiyorlardı... Geriçekilmek zorunda kaldılar. Saldırılarında başarılı olamayan Türkler geriçekildiğimiz sırada bizi yine ok yağmuruna tuttular. Yaralanmayan pek az savaşçımız kaldı..." (s. 65-66).

Fulcher von Chartres savaşın sonrasını betimliyor: "... Bir küme Türk atlısı büyük bir hızla çadırlarımıza saldırdı, varımızı yoğumuzu yağmaladı ve insanlarımızı kılıçtan geçirdi... Bir ağıla sıkışmış koyunlar gibi korku içinde titriyorduk. Dört bir yanımız Türklerce çevrilmişti. Herhangi bir noktadan saldırıya geçmeyi göze alamıyorduk. Bir yandan erkeklerimiz, kadınlarımız ve çocuklarımız, öbür yandan üzerimize atılan Tanrı - tanımazların çıkardığı sesler havayı inletiyordu. Canımızı kurtarma umudunu yitirdik. Günahkar ve suçlular olduğumuzu anladık ve Tanrı'dan merhamet diledik...

Bu arada önderimiz Kont Robert, üzerimize atılan gözüpek Türkleri püskürtmeye uğraşıyordu. Yakarışlarımızı duyan Tanrı bizim cesaretimizi artırmaya, düşmanınkini azaltmaya başladı. Ayrıca yoldaşlarımızın yardıma koşmaları bize gözüpekliğimizi yeniden kazandırdı.

Türkleri ordugahlarına değin dağ tepe kovaladık. Daha önce elimizden aldıkları malların bir bölümünü ve sayısız çadır, at ve deve ele geçirdik. Karanlık çökene değin Türkleri kılıçtan geçirmeye devam ettik..." (s. 66 - 67).

Ve Eskişehir yöresindeki savaş, Türklerin yenilgisi ile sonuçlanır. Artık Haçlıların Antakya'ya ulaşmasını önleyecek bir güç yoktur.

Antakya kuşatması sırasında yazılmış öznel deneyim, izlenim ve yönelimleri belgeleyen özgün mektupları daha önce irdelemiştim.

Antakya kuşatmasını yaşayan Wilhelm von Tyrus'tan birkaç küçük öykü: "... Kuşatmanın ilk günlerinde gerek duyduğumuz her şey bol miktarda vardı... Düşüncesiz askerler bu bolluğun hep süreceğini sandılar ve hiçbir şekilde ölçülü davranmadılar. Ölçülü kullanıldığında uzun süre yetebilecek yiyecek - içecekleri harvurup harman savurdular. Ordugahta düzene uymadılar. Bu savurgan kullanımın sonu olmayacağını, tutumlu davranmaları gerektiğini söyleyen deneyimli kişilerin sözünü dinlemediler... Ve kıtlık başgösterdi..." (s. 76).

Antakya o dönemde çok - kültürlü bir yaşam ortamıdır. Halk, Türkler, Yunanlılar, Suriyeli ve Ermenilerden oluşur. Haçlılar yöre halkının gelenek görenek ve yaşam biçimini bilmez; bilgi toplamada başarısız kalırlar. Wilhelm von Tyrus aktarıyor.

"Bazıları kendini Yunanlı, bazıları Suriyeli, bazıları Ermeni diye nitelendiriyor ve dillerine, görenek ve davranışlarına kesin uyuyorlardı. Görenek ve konuşma biçimi yönünden yöre halkından ayırt edilemeyen insanlar aramıza sızdığında bulup çıkarmak hiç de kolay bir iş değildi... (s. 76)

Yörenin çok kültürlü yapısı Avrupalıların gelişinden itibaren yeni boyutlar kazanır. Daha önce gönderme yaptığım Mayer, I. Haçlı Seferinden sonra "Pulanlar" diye nitelenen yeni bir küme oluştuğunu yazar. Pulanlar, Türk - Yunan veya Fransız - Suriyeli veya Alman - Türk evliliklerinden doğanlardır.

Dinsel, toplumsal, töresel yasaklar insanların gönlüne egemen olamıyor. İnsanı insanlığını gerçekleştiriyor.

Çok - kültürlülük veya etnik kökenlerin karışması salt karışık - evliliklerle sınırlı kalmıyor. Kültürel kimlik anlayışının değişkenliği önemli bir kaynak oluşturuyor. Fulcher von Chartres 1127 yılında Kudüs'te kroniğe şunları yazar. Mayer'e dayanarak alıntılıyoruz. "Batılı olan bizler, şimdiki Doğulu olduk. Romalı ve Fransız olanlar, bu topraklarda Galyalı ve Filistinli oldular... Doğduğumuz yerleri unuttuk artık. Çoğumuz hiçkimsenin duyamadığı adlar aldık. Artık bazılarının burada sanki babalarından miras kalmış gibi evi, barkı, hizmetçisi var. Bazıları evleniyor, ama hemşehrisi bir kadınla değil; bir Suriyeli veya Ermeni ile. Daha önce yabancı olanlar, şimdi yerli oldular..." (s. 90).

Daha sonra Antakya'da kurulan Haçlı kent devletinin yönetimini üstlenen Boemund, öbür komutanlara casuslardan kurtulmanın bir yolunu bulduğunu, bu işi kendisine bırakmalarını önerir. Bulduğu yol şudur. Wilhelm von Tyrus anlatıyor: "Akşam oluyor, herkes akşam yemeği hazırlığı ile uğraşıyordu. Boemund, birkaç tutsak Türk'ün getirilmelerini buyurdu. Türkleri cellata teslim etti. Ve cellat onları hemen katletti. Boemund yemek pişirmeye yetecek büyüklükte bir ateş yaktırttı. Ve Türklerin kızartılmalarını ve sanki yenileceklermiş gibi büyük bir özenle hazırlanarak sofraya konulmalarını buyurdu. Birileri gelip de bu hazırlıkların ne anlama geldiğini soracak olursa, adamları şu yanıtı verecekti. Kuruldaki komutanlar bundan böyle yakalanan düşmanlara (Türklere; O.K.) ve casuslara böyle davranılacağını; onların komutanlara ve halka yiyecek olarak sunulacağını kararlaştırmıştır...

Bu tür haberler bütün Doğu'da yayıldı; en uzak ülkelere değin ulaştı ve herkesi korkuya saldı" (s. 77)

Antakya kalesi Türklerin ellerindendir. Kaleyi dıştan fethetmek zordur. Koşullar ağırlaşır; Haçlıla-

rın savaş gücü azalmaya yüz tutar. Boemund, kaleyi içten fethetmek yoluna gider ve kalenin burçlarından birinin savunmasını üstlenmiş olan Fıruz'un para ve san karşılığı ihaneti kalenin düşmesinde en önemli etkenlerden biri olur.

Bu ihanet anonim bir tarih yazıcısı ve Wilhelm von Tyrus tarafından ince ayrıntılarına değin betimlenir.

Brun adlı Luccalı bir yurttaşın anlattığına göre Gür Boğa (Kerboğa, kahramanlık şiirlerinin Corbaran'ı) komutasındaki Türkler Antakya'yı çepe - çevre kuşatır. Kente giriş çıkışı denetler. Haçlılar bu kuşatma sırasında en korkunç acılarla tanışırlar. Kuşatma sırasında yaşanılan şeyler yazıya dökülür; Türk imgesinin öğelerine dönüşür. Anonim biri aktarır: "Bu mel'un Tanrı düşmanları Antakya'da bizi çember içine aldılar ve çoğumuzun açlıktan ölmesine neden oldular. Bir ekmek bir Besant idi (altın Bizans parası; O.K.) İnsanlar at ve eşek eti yiyor ve satıyordu. Her şey inanılmayacak ölçüde pahalıydı. Kıtlık öyle etkin olmaya başladı ki, insanlar incir ve üzüm yapraklarını, dikenleri pişiriyor yiyorlardı. Bazıları kurutulmuş at, öküz, deve ve manda derisi ile midesini köreltiyordu, anlatımı olanaksız her türlü kıtlık ve korkuya Tanrı adına ve Kutsal Mezar'a ulaşmak için katlandık. Yirmidört gün boyunca kıtlık ve korku gibi büyük eziyetlere maruz bırakıldık..." (s. 84).

Bu anlatımı olanaksız acıları kim yaşatır? Acımasız Türkler!...

Günceler ve anlatılar daha önce değindiğim "Kutsal Mızrak" söylencesinin o dönemde ne denli önemli bir işlev gördüğünü kanıtlıyor. Raimond von Agiles bu söylenceyi bütün ayrıntıları ile aktarır.

"Kutsal Mızrak" (İsa'nın mızrağı) bulunduğu sırada katlanılan bütün sıkıntıları anlatan Raimond von Agiles, "daha kötü şeyler oluyordu. Örneğin bizden bir çok kişi Türklere sığınıyor, onlara kentte egemen olan sefaleti anlatıyordu. Böylece Türklerin cesareti ve bize yönelik tehditi daha da artıyordu" (s. 89) saptamasını yapar.

Bir yanda giderek büyüyen umutsuzluk ve düşkırıklığı, bir yanda inanç ve ona bağlı söylencelerden kazanılmaya çalışılan güç. Bu ikilem içinde "Kutsal Mızrak" bulunur. Raimond von Agiles yazıyor: "Sonunda Tanrı merhamet etti ve mızrağı gösterdi. Mızrağın ucu göründüğünde bu satırları yazan ben, onu öptüm. Kenti kaplayan sevinç ve coşkuyu anlatamam. Mızrak 14 Haziran (1098) günü bulundu..." (s. 88).

Gür Boğa ve komutasındaki Türklerin kuşatması sırasında edinilen izlenimler ve yaşantıların belleklere kazındığı anlaşılıyor. Bu uzun kuşatma dönemine ilişkin çok şey yazılmış, söylenmiş. Yazılanlar Gür Boğa ve Türklerin yaşamının merak konusu olduğunu gösteriyor.

Çekilen sıkıntıların büyüklüğü bir ölçüde bu sıkıntıları yaşatanların istenç ve güçlerinin büyüklüğü olarak yorumlanır. Bu yorum, Türk imgesinin karmaşık, bütünlüksüz, benzeşik olmayan yapısının başlıca nedeni. Gür Boğa'nın çadırının Haçlılar üzerinde çok canlı bir etki bıraktığı seziliyor. Wilhelm von Tyrus'u alıntılıyorum: "Elde edilen zengin ganimetler arasında Gür Boğa'nın çok ince bir emek ürünü olduğu anlaşılan görkemli çadırı da vardı. Çadır sanki bir kent gibi düşünülmüş ve yapılmıştı. İçinde çok çeşitli renkli zengin ipek kumaşlardan burçlar, surlar, duvarlar vardı.

Çadırın orta yerinde çok düzeyli ve zevkli bir konut vardı. Buradan bakıldığında çeşitli yönlere ayrılan ve sokaklar oluşturan bölümler vardı. Bu bölümlerin içerisinde konutlar bulunuyordu. Bu görkemli yapıta ikibin kişinin sığdığı söyleniyordu" (S.92).

İnsanın iyi veya kötülüğünün boyutları soyu ve kanına bağlı olmaktan çok, yaşam koşulları ve ülkülerine yönelimlerine bağlı. Bu genel ilke sürekli doğrulanıyor: "Eskiçağ dinsizleri (cahiliyet dönemi) gibi" diye yazıyor Guibert von Nogent, "Türkler de ölülerinin gömülmemesinden çok büyük acı ve rahatsızlık duyuyorlar. Bu acı, bir Hıristiyanın ruhunun lanetlenmesi tehlikesi karşısında duyduğu acıya benzer. Puy piskoposu onların öfkesini en üst düzeye çıkarmak için, Antakya kuşatması sırasında Haçlı ordusuna buyruk verdi ve bir Türk'ün başını getiren herkese 12 Dinar ödenmesini emretti. Çok sayıda Türk'ün kesik başını surların önüne diktirtti ve onları Türklerin görebileceği şekilde uzun direklere astırttı.

Bu durum, Türkleri korkunç anlara boğdu ve Türkler korkudan donup kaldılar" (s. 107-108). İnsan, koşulları ve özgün gerçeklikleri içerisinde değerlendirildiğinde, ona ne salt iyilik, nede salt kötülük üreticisi denebilir. O, ahlaksal değer anlamında iyiliği ve kötülüğü sürekli yanyana yaşıyor veya yaşatıyor. Özüne yakışmayan eylemi gerçekleştiren de, onu yazıda saklayıp günümüze ulaştıran ve uygarlık sürecinin kopuksuz değerlendirimini olanaklı kılan da insan. İşte öğretici tarih bilincini belgeleyen bir örnek. Fulcher von Chartres'in Akkon, Askalon, Sidon ve Beyrut yörelerindeki çatışmaları anlattığı bölümden aktarıyorum: "Yazı yazma becerisine sahip olanların aldırmazlığı veya deneyimsizliğinden dolayı bütün bu olup bitenlerin yazılmayacağı ve unutulup gideceğinden korktuğum için az yeteneği ve bilgeliği olan ben Fulcher, gözükara sayılma tehlikesini göze alarak, Tanrı'nın bu görkemli yapıtlarını yazmayı ve yayınlamayı doğru buldum. Kendi gözümle gördüğüm ve güvenilir anlatıcılardan öğrendiğim herşeyi derledim. Bütün bunları salt kendime saklamamak için... bir yapıtta bütünleştirdim ve benden sonra geleceklere aktardım. Okuyandan bilgisizliğimi hoşgörmesini gerekli olan yerlerde biçimsel düzeltmeler... yapmasını diliyorum. Ama okuyan güzelleştireceğim diye, bu tarihsel öykünün bölümlerinin sıralanışını ve iç - yapısını değiştirmesin. Çünkü böyle birşey yapanın, olaylara ilişkin gerçekleri bozacağından korkarım..." (s. 141).

N° 26. — LE NUMERO 50 CENTIMES. JOURNAL BIMENSUEL 15 FEVRIER 1931 (2me ANNEE)

La République enchaînée

LES REVOLUTIONS VIOLENTES NE SONT JAMAIS PROFONDES; LES REVOLUTIONS PROFONDES NE SONT JAMAIS VIOLENTES. (AUGUSTE COMTE)

Organe de la Démocratie turque

DIRECTEUR POLITIQUE: MEHMED ALI Ancien Ministre de l'Intérieur

REDACTEUR EN CHEF: NEDJATI RIFAAT

ABONNEMENTS Spécial 100 fr. par an; Populaire 25 » » »; Etranger 50 » » »

BUREAUX: 9-bis, RUE BELLOT — PARIS (19e) Téléphone NORD 07-34

— Prière d'adresser toute communication relative à la rédaction aux bureaux du Journal — 9-bis, rue Bellot, PARIS (19e) —

LA REVOLUTION

La Terreur

Le principe d'un gouvernement démocratique, disait Robespierre, c'est la vertu, mais son moyen, pendant qu'il s'établit, c'est la terreur. [illegible] principe tout [illegible] républicaine?

Une fausse république, issue d'un cerveau militaire, n'a rien de commun avec le régime idéal auquel faisait allusion Robespierre.

A l'inverse de ce dernier, qui se servit de la Terreur pour imposer la vertu républicaine, Mustapha Kemal lui, se sert de la potence comme [illegible] représentants de la liberté et de la fraternité en Turquie. La république, dans notre pays, c'est un vocable qui est destiné à masquer l'ambition d'une [illegible] et d'une horde exploitant la pauvreté et la soumission des Turcs.

[illegible] Kemal, dont le sang [illegible] dans ses veines, suffit pour le directement des vrais Ottomans, a un grand penchant pour la potence. En cela, il pourrait s'apparenter avec l'empereur romain Caligula qui poussait l'inconscience jusqu'à souhaiter que le peuple romain n'eût qu'une tête afin de la lui couper d'un seul coup.

Que le régime kémaliste soit un régime de terreur, qui pourrait le contester?

En 1925, quatorze innocents payèrent de leur tête une conspiration [illegible] Tarikati-Salaïe [illegible]

[illegible]

A la même époque, des centaines de Kurdes furent condamnés à mort [illegible]

[illegible]

[illegible] d'un [illegible] des autres [illegible] ont vu par [illegible]

[illegible] qui sommes déjà depuis [illegible] victimes de la tyrannie et de l'arbitraire kémaliste, nous nous [illegible] respectueusement devant ces innocents que le temps et la [illegible] de venger.

[illegible] d'un innocent vient pénétrer tous les cœurs, tenant toutes les [illegible] sciences et où les intérêts et la [illegible] mes? Au lieu de s'insurger du haut de la tribune, ils préfèrent couvrir de leur autorité (et toutefois il leur en reste une), les criminels agissements de l'Exécutif.

C'est là une précieuse indication pour les vrais Turcs, car ils sauront désormais qu'ils n'ont plus rien à espérer du Parlement et qu'ils ne pourront compter maintenant que sur leur propre énergie pour sauver [illegible].

MEHMED ALI,

ancien ministre de l'Intérieur de Turquie

L'ASSASSINAT

Vingt-sept nouveaux [illegible] viennent d'allonger encore la liste interminable des forfaits dont la dictature kémaliste s'est rendue coupable depuis qu'elle a assumé le pouvoir. Vingt-sept [illegible] dont les vrais Turcs, ceux qui ne sont point d'origine [illegible] Ismet Pacha ou [illegible] Pacha, [illegible]

[illegible]

leur soumission absolue aux ordres du parti du peuple, n'offrent pas assez de garantie dans la rapidité des condamnations, on s'adresse volontiers à des militaires.

On constitue à la hâte une Cour Martiale, qui n'a de martial que le nom, on trouve facilement des militaires auxquels un rapide avancement est promis et payement de leurs [illegible]; on charge un enfant de remplir les fonctions de substitut du procureur. Et toute cette assemblée [illegible] appétits les plus vils ambitions, tous ces juges qui suffiraient à déshonorer à tout jamais le costume militaire et la dignité de la Justice; tous ces soldats, dont le devoir serait d'aller offrir leur poitrine aux balles qu'on échange dans le Kurdistan, *tous* [illegible] cruauté de condamner à mort un vieillard de quatre-vingt-quatorze ans!

« La justice militaire déclarait à la tribune le Président du Conseil, a cet immense avantage d'être beaucoup plus expéditive que la justice civile. » Nous en convenons volontiers, et Ismet pacha serait certainement [illegible] résultat et en moins de temps s'il avait fait charger la foule par ses mercenaires [illegible] au canon. Comme il avait [illegible] ces soldats! On les reconnait bien à l'œuvre, ces mêmes officiers kémalistes [illegible] balles ennemies [illegible] l'Etat, aujourd'hui [illegible] des femmes et des vieillards, demain deviendront peut-être des propres assassins d'Ismet pacha, leur chef d'aujourd'hui.

Sur la manière dont le procès fut conduit et les condamnations qui furent prononcées, est-il besoin de s'étendre davantage? Le gouvernement a déclaré lui-même que, violant la Constitution du Pays, le huis-clos avait été ordonné, et que suivant une motivation que Kemal Pacha a empruntée à son ami Mussolini, les inculpés avaient été mis dans l'impossibilité de se faire assister par des avocats. Tout cela se passe de commentaires.

Quant à la religion, elle servit de base à échafauder toute l'accusation. On inventa pour les besoins de la cause les noms déjà perdus, dans la nuit des temps, de certaines sectes disparues. On parla de Tekkés, de cérémonies nocturnes, de croyances sataniques, d'orgie, etc... On traita en bloc de Nakchibendis tous ceux dont on jugeait à se débarrasser, qu'ils fussent musulmans, israélites, libres-penseurs ou libéraux. Nakchibendi, [illegible] ral qui ont battu les kémalistes aux dernières élections de Ménémen? Nakchibendi, peut-être, ce Joseph Haim, juif d'origine, franc-maçon de conviction et libéral comme idées politiques? Nakchibendi, certainement, les Kizilbachs qu'on arrête actuellement aux environs d'Andrinople ou de Brousse?

La vérité est que, pendant que Fethy se prélasse dans les palais mis à sa disposition par le Président de la République, les malheureux citoyens turcs expient le crime de lui avoir prêté main forte lorsqu'il constitua le parti libéral. L'attitude de ce « chef » n'est pas la chose la moins singulière dans le sombre drame qui se joue actuellement en Turquie. Fethy n'a pas fait un geste pour se solidariser avec ceux qui, de bonne foi, croyaient voir en lui un chef libéral. De cela, le peuple turc saura se souvenir.

[illegible] que Mustapha Kemal, au lieu d'user du pouvoir de gracier mis à sa disposition par la Constitution, s'est déplacé jusqu'à Smyrne pour conseiller au Président de la Cour Martiale la plus grande sévérité. Désormais, la révolte devient le droit le plus sacré pour tous les citoyens turcs. Debout, les Vrais Turcs!

NEDJATI RIFAAT

LES MARTYRS

Nous donnons la liste complète des victimes de la Terreur kémaliste; on remarquera que tous les condamnés appartiennent à la classe moyenne de la Turquie et que ce ne sont point là des personnes ayant l'habitude de faire de la politique. La sauvagerie officielle s'est exercée contre d'humbles citoyens, alors que des *hommes politiques comme* Fethy, créateur du Parti Libéral, jouissent de la confiance et de l'estime de Kemal Pacha.

CONDAMNES A MORT.

Moustapha, apprenti [illegible] à Ma[illegible]nessa, le tailleur Tahir, l'artilleur Hassan, le confiseur Hassan, le savetier Hussein Ali, Hikmetoglou Suleyman du village de Tchebeli, Kehya Alioglou Ibrahim de Pachakeuy, le boucher Suleyman, le négociant en manufactures Osman, Halousa Djemal, l'imam du regiment Ilyas Hodja, Ali pacha zade Kadri, Cheik Hafiz Ahmet, le [illegible] Ibrahim Ismail, Kodja Moustafa de [illegible]zalan, Hadji Ismail, Hadji Ismail Hassan, Abdul Kerim de Guzeurudje, [illegible]ail de Djoumaabala, Molla Suleyman, Jezyak Hussein, le [illegible] Mehmet Ali, Osman Mehmet, l'Albanais Younous Ismail, Karim Ibrahim, Suleyman [illegible] Abbas, Cheik Ahmet Moukhtar, l'Vacheber Mehmet Ali [illegible] [illegible] Ibrahim [illegible] de [illegible]ual de Manissa, Lutfoullah Mehmet de Manissa.

CEUX QUI ONT ETE CONDAMNES A 24 ANS

[illegible] qui ont été condamnés à la peine capitale, ont vu leur châtiment commué en 24 années d'emprisonnement, par suite de leur âge.

Nalmidji Hassan (20 ans), le berger Ramazan (20 ans), Kutchiuk Hassan le Crétois (17 ans), Ezmer Oghlou Mehmet (plus de 65 ans), Laz Mehmet Ali (plus de 65 ans), cheik Essat, âgé de plus de [illegible] ans).

LES PERSONNES QUI ONT ETE CONDAMNEES A 15 ANS DE PRISON:

Selahedine Nachid de Horozkeuy, Yakoup Ali, Mouhtinne Ali, Hadji Hassan Ahmed, Nedjip Mevloud, Katip Osman, Mouminas Hachim, ayant dépassé 15 ans a été condamné à 12 années et [illegible] de réclusion.

CEUX QUI ONT ETE CONDAMNES A 3 ANNEES DE PRISON.

Suleyman, Mourat Moustafa, Kara Ahmet, [illegible] Hassan Mehmet, Mehmet [illegible] de Pachakeuy, Hadji *Hassan Hussein, Ramazan Beko,* [illegible] Ahmet [illegible], Hadji Ismail Hassan de [illegible], Ahmet Moustafa [illegible] [illegible] Hassan le gardien Ahmet Hassan Hadji Ali.

Ceux qui ont été condamnés à 2 années de prison

Cheikh Hadji [illegible] de Manissa, [illegible]

[illegible] Hadji Hassan, marchand de gâteaux.

Des tracts distribués dans les mosquées d'Istambul

Suivant les informations [illegible]

Alevilik ve Bektaşilik

Hakkındaki Son Yayınlar Üzerinde (1990) Genel Bir Bakış Ve Bazı Gerçekler - I

AHMET YAŞAR OCAK

Türkiye gibi, kültürel kimliğini ortaya koyamamış, tam anlamıyla demokratikleşememiş, bu yüzden de sınırlı bir özgürlük ortamında varlığını sürdürmeye çalışan ülkelerde, özellikle sosyal ve etnik, dînî ve mezhebî, ve genel olarak kültürel alanda hâlâ bir takım tabulu meseleler vardır. Türkiye'de bunlar, "vatan ve milletin bütünlüğü", "devletin bekası", "vatan ve millet menfaatleri" adına yıllar yılı baskı altında ve üstü kapalı tutulmuş olduğu için, haklarında hiç bir bilimsel birikim meydana gelmemiş, getirilememiştir. Sonra bu meseleler günün birinde şöyle veya böyle gündeme geldiği, yahut getirildiği zaman, en üst düzey devlet temsilcisinden halka kadar, bu bilgisizliğin yarattığı toplumsal bir korku ve şaşkınlık yaşanır. Bu durumlarda çoğu zaman akılcı ve bilimsel bir tavırla işe el atılamadığı için, yozlaşmaya, deforme olmaya ve sonunda içinden çıkılmaz hale gelmeye, getirilmeye en müsait meseleler, bu tür meselelerdir.

İşte bunlardan biri de, Türkiye'de kökü imparatorluk dönemine uzanan mezhep ayrılığı, açıkçası, Alevilik Sünnîlik meselesidir. Bu mesele 1988-89'lardan itibaren hızlı bir şekilde Türkiye'nin gündemine - şu veya bu amaçla, şu veya bu şekilde - geldi ve özellikle 1990 yılında yoğun bir tartışma ortamının doğmasına yol açtı. 1990 yılı bu meselenin Türkiye'de ne kadar bilinmezlik içinde olduğunu, bu sebeple de ne ölçüde deforme edilmeye yatkın bulunduğunu bize çok açık ve acı bir biçimde gösterdi.

Aslında 1980'li hatta daha önceki yıllarda yavaş yavaş başlamakla beraber, bilhassa geçtiğimiz 1990 yılında gazete ve dergilerde dizi yazılar ve röportajlar, yahut müstakil kitaplar halinde yoğun bir furyaya dönüşen Alevîlik ve Bektaşîliğe dair yayınlara şöyle bir göz gezdirmek bu gözlemin doğruluğunu yeterince ortaya koyar. Bu furyanın sebep ve amaçları üzerinde herkes kendine göre bir çok fikirler ileri sürebilir ve spekülasyonlar üretebilir. Ancak bizce, bu işin bir taraftan da 1979'lardan beri Türkiye'de İslâm konusunda görülen paralel veya aykırı dalgalanmalar, veya Sünnî İslâmcı kesimde gözlenen bir takım gelişmeler ve tartışmalarla ilgisi bulunduğu kesindir. Alevî ve Bektaşî kesimlerden olsun olmasın, Alevîlik ve Bektaşîlik, önemli bir bürokrat, aydın ve basın çevresi tarafından, "Avrupa Topluluğu'na girmeye namzet lâik, Kemalist ve demokratik bir Türkiye"nin bu görünümünü zedeler nitelikte görülen söz konusu çevrelere karşı bir cankurtaran simidi olarak değerlendirildi. Buna paralel olarak da, aynı İslâmcı çevrelerden ürken ve rahatsız olan Alevî ve Bektaşî kesiminin yüzyıllardır kolladığı "rövanş"fırsatını kullanma endişesi belki bahis konusu edilebilir.

Şurası bir gerçektir ki, Türkiye'de bugünkü şartlarda bu mezhep ayrılığı konusunda objektif yazı yazabilmek pek çok sebepten dolayı çok zordur. Fakat bunlar içinde en başta geleni, belki ne Alevî ne de Sünnî kesimlerin kendi geleneksel yapıları ve birbirleri hakkındaki inanç ve kanaatlerini henüz bir eleştiri ve hesaplaşma süzgeçinden geçirebilecek seviyeye ne yazıkki henüz gelememiş olmalarıdır. Bu yüzden her iki kesim içinde olabildiğince muhafazakâr ve katı, taviz kabul etmez ve uzlaşmaz bir tu-

tum içerisinde bulunanların sayısı hiç de az değildir. Bunlardan bazıları, yüzyılların içinden gelen bir savunma psikolojisi içinde, şu son yayınların açıkça gösterdiği gibi, Sünnî kesimi bağnaz ve tahakkümcü olarak "çağ dışı" ilân ederken, kendisini "insancıl, lâik ve çağdaş" diye nitelemekte, bunu ispat için uğraşmaktadır. Sünnî kesim ise, yüzyıllardır soğuk baktığı bu çevreyi tanımak için hiç bir çabanın içine girmiş görünmemektedir. Dileğimiz odur ki, günümüz dünyasında her iki kesim tarihten devraldıkları önyargılarından kurtularak birbirlerini ciddî şekilde tanımaya yanaşsınlar. Ondan sonrasının kolay geleceğine kimsenin şüphesi olmamalıdır.

Bu dileğimizi samimi bir şekilde vurguladıktan sonra, asıl konumuza geçebiliriz. Biz burada 1990 yılı içinde memleketimizde Alevîlik ve Bektaşîlik üzerine çeşitli formasyon ve nitelikteki yazarlar tarafından yayınlanan kitapları genel bir bakış çerçevesinde değerlendirmeye çalışmak, böylece kendimize göre bu çok önemli meselenin tartışılmasında sağlıklı objektifler yakalamak istiyoruz. Bu, genel bir bakış denemesi olduğu için ele alacağımız kitapları tek tek değil, hepsini belirli bir takım perspektivlerden kendimize göre, bilimsel araştırmaların ortaya koyduğu veriler ışığında - ancak çok genel çizgilerle - bir eleştiri süzgecinden geçirmek durumundayız. Bunun bizi detayların ağında boğulmaktan kurtaracağına ve deyim yerindeyse, yan sokaklara saparak yolu kaybetmekten alıkoyacağına inanıyoruz. İleri süreceğimiz fikirler tabiiki kendi kanaatimizin - doğru veya yanlış - eseri olacaktır. Amacımız kesinlikle kişileri hedef almak değildir. Söyleyeceğimiz şeyler, belki her iki kesimden de bir çoklarının hoşuna gitmeyecek, belki tepkiler çekecektir. Bu sebeple burada, ilerde gereksiz ve rahatsız edici tartışmalara girmemek amacıyla çoğu zaman ad ve referans zikretmemeyi uygun bulduğumuzu hemen belirtelim. Meseleye vâkıf okuyucular zaten durumu değerlendirebileceklerdir.

Değerlendirmemize geçmeden önce, Türkiye'de Alevîlik ve Bektaşîlik ile ilgili yayınların tarihçesine kısaca bir göz atmanın yararlı olacağına inanıyoruz. Bilindiği gibi bu konulara dair yayınların geçmişi, Cumhuriyet'le aşağı yukarı yaşıt sayılabilir. Türkçülük akımlarının bilim ve düşünce alanındaki tabii bir yansıması olarak, bilhassa Ziya Gökalp sosyolojisinin etkisiyle, İslâmiyet bu yeni gözle görülmeğe başladı. İslâmiyet'in Arap ve İran etkilerinden arınmış, yalnızca Türkler'e has bir şeklinin olması gerektiğini düşünen bilim ve fikir adamlarından bazıları, bunun Alevîlik ve Bektaşîlik tarafından temsil edildiğine karar verdiler. Böylece başta Köprülüzâde Mehmet Fuad olmak üzere, o zamanlar *Türk Yurdu* dergisinin etrafında toplanmış bulunan, Baha Said, Hâmid Sâdi, Hâmid Vehbi vb. şahsiyetler, bu dergide bir dizi araştırma ve incelemeler yayınlamaya başladılar.[1] 1920'li yıllardaki bu yayınları, *İstanbul Dârülfünûnu İlâhiyat Fakültesi Mecmuası*'ndaki Yusuf Ziya vb. hocaların araştırmaları izledi.[2] Özellikle Türkiye'deki muhtelif Alevî cemaatleri üzerinde ciddi ve yerinde gözlemlere dayalı makaleler, bugün de hâlâ değerlerini korumaktadır.

1930'lu, 40'lı, hattâ 50'li yıllarda, kısmen edebî ve folklorik nitelikli araştırma ve derleme çalışmalarının, Alevî - Bektaşî nefeslerinden oluşan koleksiyonların yayınlanmalarından öte[3], özellikle 1940'lı yıllarda Alevîlik ve Bektaşîlik konusunda belli bir yayın faaliyetine rastlanır. Ancak 1950'lerden itibaren, belki de ülkede esmeye başlayan kısmî demokrasi rüzgârının etkisiyle, gerek Alevî ve Bektaşî, gerekse Sünnî çevrelere mensup bazı amatör araştırıcı ve yazarlar tarafından popüler nitelikli kitaplar yayınlanmaya başladı. Bu dönemde meselâ H. Basri Erk, Kemal Samancıgil, M. Halit Bayrı, Osman Bayatlı gibi yazarların münferit yayınlarının yanında[4], özellikle iki yayınevi, Alevîlik ve Bektaşîlik konusundaki neşriyatıyla dikkati çeker. Birincisi, M. Tevfik Oytan ve Ziya Şâkir'in eserlerini ve benzerlerini, bazı Şîî ve Alevî kaynaklarını yeni harflerle yayınlayan İstanbul'daki *Maarif Kütüphanesi* [5], diğeri, Ankara'daki, Sefer Aytekin'in çalışmalarını ve kaynak neşirlerini yayınlayan *Emek Basımevi*'dir. [6]

Alevîlik ve Bektaşîlik üzerindeki yayınlar, daha önce olduğu gibi, yine muhtelif kökenli yazarlar tarafından, popüler ve bilimsel seviyede olmak üzere, araştırma, metin neşri şeklinde 1960'lı ve 70'li yıllarda da aralıklarla, belirli bir şekilde devam etmiştir.[7] Fakat asıl 1980'li yıllardan itibarendir ki, Türkiye'de değişmeye başlayan şartlar sonunda ve özellikle de yukarda açıklamaya çalıştığımız sebeple, Alevîlik ve Bektaşîliğe dair yayınlar giderek hızlanan bir tempo ile artmağa başladı. Bu yüzden bu yıllar, Alevî ve Bektaşî kökenli olmayan araştırıcı ve yazarların da konuya ilgi gösterdikleri yıllardır.[8] Şüphesiz bu ilginin başka sebepleri de vardır. Fakat yine de bu yıllar, öncelikle Alevî ve Bektaşî kökenli yazarların atılım yaptığı yıllardır. Meselâ Türkiye Bektaşîleri'nin iki ayrı ve rakip kolunun (Çelebiler ve Babalar kolu) en yüksek düzeydeki iki önemli temsilcisi bu yıllarda iki kitap yayınladılar[9]. Yazarlar bu eserlerinde, mensubu bulundukları kolların geleneksel bilgi ve deneyimlerini önemli ölçüde ortaya koydular.

1980'li yıllar, ayrıca bazı Alevî çevreleri ileri gelenlerinin, Alevîliğin dinî ve tasavvufî yönlerini anlatan, bazı usûl ve erkânın mâhiyetlerini açıklayan veya onları tasvir eden popüler nitelikte eserler yayınladıkları yıllardır[10]. Bu münferit yayınların yanında, daha çok Alevî ve Bektaşî kesimine yönelik ticarî amaçlı bir yayınevi (*Ayyıldız Yayınları*), bazı kaynakları özensiz bir biçimde yayınlamayı sürdürdü. Bu yılların sonuna doğru daha itinalı bir faaliyetle göze çarpan yeni bir yayınevi (*Can Yayınları*) devreye girdi. Bu yayınevi, hem bazı kaynakları hem de amatör incelemeleri yayınlamakla işe başladı. 1990 yılında ise nisbeten daha nitelikli yayınlarla dikkat çekti; halen de devam etmektedir. Aynı yıl ve özellikle 1991'de, oldukça yoğun yayınlarıyla *Ant Ya-*

yınevi, Alevîlik ve Bektaşîlik konusunun güncelleşmesine katkılarda bulundu.

Yazımızın başlarında da belirttiğimiz gibi, 1990 yılı Türkiye'de Alevîlik ve Bektaşîlik konusunda gerçek bir yayın patlamasına şahit oldu. Biraz sonra görüleceği üzere 1990 yılındaki bu yayınların çoğu Alevî ve Bektaşî kökenli yazarların kaleminden çıkmadır. Bunların analizine geçmeden önce, tam bir listelerini vermenin yararlı olacağını düşündük. Bunların çoğu, daha önce adları pek duyulmamış veya yeni kurulan yayınevlerince yayınlandı. Ancak gözümüzden kaçmış olması muhtemel bir iki kitap olabileceği gibi, daha önceden yayınlanmış yazıları bir araya toplayan derleme mahiyetindeki eserler bu listede yer almayacaktır. Ayrıca, daha önceki yıllarda yayınlanmış olup 1990'da ikinci veya müteakip basımları gerçekleştirilen kitapların da - biri hariç - listeye alınmadığını belirtmemiz gerekir. Değerendirme denememize dahil ettiğimiz söz konusu kitaplar - kronolojik yayın sırası gözetilmeden - şöyle sıralanabilir:

1. *Alevilik Olayı: Toplumsal Bir Başkaldırının Kısa Tarihçesi*, Cemal Şener, Yön Yayınları, İstanbul.

2. *Okunacak En Büyük Kitap İnsandır, Tarihte Ve Günümüzde Alevîlik*, R. Yürükoğlu, Alev Yayınları, İstanbul

3. *Öz Kaynaklarına Göre Alevîlik*, Rıza Zelyut, AKY, İstanbul.

4. *Alevîliğin Toplumsal Boyutları*, Fuat Bozkurt, Yön Yayınları, İstanbul.

5. *Semahlar*, Fuat Bozkurt, Cem Yayınları, İstanbul

6. *Aleviler'de Semah*, İlhan Cem Erseven, Ekin Yayınları, Ankara.

7. *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, Nejat Birdoğan, Hanburg Alevi Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul.

8. *Toplumsal Bir Başkaldırının İdeolojisi: Alevilik, Bektaşilik*, Cem Yayınevi, İstanbul

9. *Tarih, Heterodoksi Ve Babailer*, Reha Çamuroğlu, Der Yayınları, İstanbul.

10. *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, Y.Nuri Öztürk, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul.

11. *Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik*, Abdülkadir Sezgin, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara. (2. ve 3. basımlar: Sezgin Neşriyat, İstanbul).

12. *Türkiye'de Alevîlik, Bektaşîlik*, E.Ruhi Fığlalı, Selçuk Yayınları, Ankara

Listemizde ilk sırada yer alan Cemal Şener'in kitabının ilk basımı 1989 yılında yapılmış olmasına rağmen, 1990'daki yayınların öncüsü durumunda olduğu ve üzerinde çok tartışıldığı için değerlendirmeye dahil edilmiştir. Buna karşılık, 1990'da piyasaya çıkmış olmalarına rağmen, ritüel bir konuyu işledikleri için Semahlar'la ilgili iki kitap değerlendirme dışı bırakılmıştır.

Böylece toplam 10 kitap üzerinde deneyeceğimiz değerlendirmemizi, şu ana başlıklar altında toplamak istiyoruz:

A) Yazarların kökenleri ve formasyonları,

B) Konuya yaklaşımları,

C) Metodolojileri,

D) İleri sürdükleri tezler,

E) Kullandıkları kaynaklar,

Rastladığımız irili ufaklı bilgi yanlışlarını ise, yazıyı uzatmamak ve okuyucuyu sıkmamak için bahis konusu etmeyeceğiz. Çünkü bu yapıldığı takdirde bu yazının bir misli daha uzaması gerekecektir.

A) Yazarların Kökenleri Ve Formasyonları:

Toplam 12 kitaptan tam 6 tanesinin yazarı Alevî kökenli olup, geri kalanlardan biri hariç, 4 tanesi Sünnî kökenlidir. Alevî kökenli olanların ikisi dede sülâlesi mensubu, diğer dördü normal Alevî ailelerinden gelmektedir. Bu yüzden, en azından konumlarının sağladığı avantajla, çok tabii olarak Alevî ve Bektaşî çevrelerinin ruhî yapılarına, tepkilerine, gelenek ve göreneklerine, inançlarının gerçek mâhiyet ve niteliklerine vakıf olma durumundadırlar. Ayrıca Sünnî kökenli olan yazarların zor ulaşacakları veya hiç ulaşamıyacakları bilgilere ulaşma bakımından da daha elverişli bir konumdadırlar. Bu onları ötekilere nisbetle en azından teorik olarak daha şanslı kılıyor.

Bu yazarlarımızdan biri hukukçu, biri edebiyatçı, biri akademisyen, biri ise folklor araştırıcısıdır. Geri kalanlardan biri edebiyat tarihçisi ve araştırıcı, biri tarihçi, üçü ilâhiyatçıdır. İlâhiyatçılardan akademisyen olan ikisinden biri, tasavvuf, diğeri mezhepler tarihi alanında uzmardırlar. Üçüncüsü resmî görevlidir.

Yazarlarımızın belki bir kaçının dışında, geri kalanlarının formasyonlarının Alevîlik ve Bektaşîlik gibi gerçekten çok boyutlu mühim bir tarihî olguyu ve üstelik onun günümüzdeki durumunu ve yapısını tam anlamıyla bilimsel bir yaklaşımla ortaya koyabilecek yeterliliğe sahip bulunduklarını söylemek zordur. Çünkü bu olgu, inanç ve bu inancın oluşturduğu, biçimlendirdiği sosyal yapı olmak üzere, birbirine paralel iki yanlı bir olgudur. Bu olgu, Anadolu'dan ve günümüzden Türkler'in tarihlerinin çok eski devirlerine kadar uzanan bir zaman ve mekân çizgisinde, çok çeşitli dinî, siyasî, sosyoekonomik ve kültürel bir takım etkenlerin meydana koyduğu bir syncrétisme'dir. Bu syncrétisme'de tarih boyunca Orta Asya'dan Balkanlar'a uzanan muazzam bir coğrafyanın payı vardır. Bu itibarla bu çok boyutlu syncrétisme'in oluşumunu adım adım izleyerek günümüz Alevî ve Bektaşî toplumlarına kadar getirebilmek, şunu açıkça itiraf edelim ki tek başına hiç bir araştırıcının kârı değildir. Çünkü bu iş, her şeyden önce kuvvetli bir İslâm ilâhiyatı, tasavvuf ve tasavvuf tarihi, karşılaştırmalı dinler tarihi, mezhepler tarihi bilgisini gerektirdikten başka, genel sosyoloji, din sosyolojisi ve psikolojisi, antropoloji ve hiç şüphesiz sağlam bir tarih nosyonu ve metodolojisine sahip olmayı gerekli kılar. Görülüyor ki, bu açıdan yaklaşıldığında, söz konusu kitapların hiç birinin Alevîlik ve Bektaşîlik konusunu

sistematik olarak ve bütün yönleriyle ortaya koyamadıklarını söylemeliyiz. Alevî kökenli yazarların yalnızca apolojetik bir tavırla Alevîlik ve Bektaşîliği yücelterek Sünnîliği her vesile ile mahkûm ederken; Sünnî kökenli yazarların Alevîlik ve Bektaşîliğin başlangıçtan beri ayrı bir İslam anlayışı ve dünya görüşü olduğunu kabul etmemekte diretirken aynı tutarsız temelde hareket ettiklerini mutlaka belirtmeliyiz.

Bundan başka, her iki grup yazarın da, Alevîlik ve Bektaşîliği yalnızca statik inanç bağlamında ele almaları, ne bu inançların, ne de onları yaşayan zümrelerin tarih içinde sürekli bir oluşum sergilediklerinin farkına varmaları, bizce kendilerinin yeterli bir tarih yöntemine ve formasyonuna sahip bulunmadıklarının kanıtıdır.

B) Konuya Yaklaşımlar:

Yazarlarımızın kitapları, genelde konuya ve konuyla ilgili çeşitli problemlere yaklaşımları bakımından da ilginç bir görünüm sergilemektedirler. Bu yaklaşımlar, kitapların içinde yer alan bazı yorum ve analizler, ileri sürülen tezler ve varılan sonuçlar itibariyle teferruatta küçük farklılıklar ortaya koysalar da, hattâ aynı yaklaşıma mensup olanlar birbirlerini eleştirseler de, genelde şu üç temel yaklaşımı tesbit etmek mümkün olmaktadır:

1. Milliyetçi yaklaşım (Bu yaklaşımı hem bazı Alevi kökenli, hem de Sünni kökenli yazarlarda - üstelik sol eğilimli Alevi yazarlarda dahi - görebilmek hiç de zor değildir),

2. Hümanist yaklaşım,

3. Marksist yaklaşım (yalnızca Alevî kökenli bir tek yazar). Birinci yaklaşımda Alevî bağlamda ilk dikkati çeken nokta, meseleyi ısrarla lâik, Kemalist çerçeve içinde ele almaya - çok fazla - özen gösterilmesidir. Kanaatimizce bu ısrarın altında, yazımızın başında dikkat çektiğimiz sebep yatmaktadır. Bu konuyu aşağıda ileri sürülen tezler kısmında yeniden ele alacağız. Milliyetçi yaklaşımın Sünnî tarafını temsil eden yazarların ise, olayı dinî bağlamda Sünnîlik temeline indirgemeye çalıştıkları, aynı şekilde gözden kaçmıyor. Nitekim, bu yazarlardan biri, Alevîlik ve Bektaşîliği "Türkmen Sünnîliği" terimiyle adlandırarak bu eğilimi daha somut biçimde sergilemiştir.

İkinci yaklaşım, hem bazı milliyetçi yaklaşıma mensup Alevî kökenli, hem de ne Alevî ne de Sünnî kökenli olmayan bir kaç yazar tarafından benimsenmiştir. Bu yaklaşım, Alevîlik ve Bektaşîliği sırf insanlık sevgisi üzerine kurulmuş, aslında dinî olmayan bir sistem olarak nitelendiriyor.

Marksist yaklaşıma gelince, o da bir yerde aynı noktadan hareketle, ama daha çok materyalist açıdan olayı ele almakta, Alevîlik ve Bektaşîliğin temelde komünist bir espriden kaynaklanan sosyo-ekonomik bir düzen olduğunu, ama bunun zamanla yozlaştırılarak üstünün küllendiğini, bu küllerin temizlenip eski yapısının tekrar kazandırılması gerektiğini savunmaktadır.

Bu yaklaşımların ne ölçüde geçerli olduklarını, aşağıda "ileri sürülen tezler" başlığı altında daha detaylı bir şekilde göreceğiz. Ancak burada şu kadarını söyleyelim ki, her üç yaklaşım da temelde, Alevîlik ve Bektaşîlik olayının ortaya çıkış ve gelişmesi itibariyle tamamiyle tarihsel sürece ters düşer. Fakat özellikle son ikisi büsbütün anakronik yaklaşımlardır. Hele üçüncüsü, Alevîlik ve Bektaşîliğin yapısıyla asla bağdaşmaz.

C) Metodolojiler:

Burada metodoloji deyimiyle, ele aldığımız eserlerin yazarlarının Alevîlik ve Bektaşîliği nasıl bir tarihsel bağlam içinde anladıkları, bu anlayışın nasıl birer yöntemle sergilendiği kastedilmektedir. Önce şunu bir kere daha altını çizerek vurgulayalım ki, Alevîlik ve Bektaşîlik gibi, uzun bir zaman ve mekân sürecinin yarattığı syncrétique bir inanç sistemini ve bu sistemi yaşatan bir toplumsal yapıyı yalnızca geçmişine veya yalnızca şimdiki durumuna bakarak anlamaya ve değerlendirmeye çalışmak asla mümkün değildir. Bunun anlamı şudur: Başka benzeri bütün syncrétique sistemlerde olduğu gibi, Alevîlik ve Bektaşîliğin, tarihin belli bir devrinde ve belli bir mekânında bugün bildiğimiz hüviyetiyle birden ortaya çıktığını varsaymak, bu konuda yapılacak hataların en büyüğüdür. Başka bir anlatımla, Alevîlik ve Bektaşîliği inceleyecek olanların, her şeyden önce, bunların inanç ve toplumsal yapı olarak iki bağlantılı düzlemde sürekli bir oluşum sergilediklerini hiç bir zaman gözden uzak tutmamaları gerekir.

İşte olaya bu açıdan bakıldığı zaman, hem Alevî ve Sünnî, hem de bu çevrelerin dışındaki yazarların tamamına yakınının metodolojilerinin doğru olduğunu ne yazık ki söyleyebilmek zordur. Çünkü bu yazarların kimi Alevîliği, Hz. Ali zamanındaki hilâfet kavgalarının şekillendirilip ortaya koyduğu; kimi, bağnaz ve katı Sünnî yönetim çevrelerine karşı başkaldıran ezilmiş halkın geliştirip yarattığı; kimi de yalnızca Anadolu'nun eski payen kültürünün, insan sevgisi temelinden hareketle meydana getirdiği; kimi, gerçek İslâmı temsil eden Sünnîliğin sonradan saptırılmış, ama yeniden doğru yola dönmesi mümkün bulunan bir inanç sistemi olduğu varsayımıyla eserlerini yazmışlardır. Oysa bu varsayımlara dayalı metotların hiç biri Alevîlik ve Bektaşîlik denilen bu ilginç syncrétisme'i tek başına açıklayamaz. Bu syncrétisme, ne yalnız başına bir inanç sistemi olarak, ne de böyle bir inanç sisteminden soyutlanmış yalnızca bir sosyal ve ekonomik yapı olarak asla ve asla anlaşılamaz ve yorumlanamaz. Bu ikisi uzun bir tarihsel oluşum süreci içinde birbiriyle çok sıkı bir şekilde bağlantılı olarak ele alınmalıdır. Çünkü ancak böylece bir yandan Orta Asya'dan başlayarak Balkanlar'a kadar eski Türk ve öteki Asya dinlerinin ve kültürlerinin, İslâmiyet'in, Orta Doğu ve Balkanlar'daki yerel inanç ve kültürlerin katkılarını teşhis edebilmek, öte yandan, aynı zaman ve mekân içinde bu katkılarla yoğrulan ve onları yoğuran zümrelerin siyasî ve sosyo-ekonomik yapılarını yakalayabilmek mümkün olur. İşte bugünkü Alevîlik ve Bektaşîlik bu

yöntemle ele alındığı takdirde bu iş doğru yapılmış olur.

D) Ileri Sürülen Tezler:

İşte ele aldığımız kitapların maalesef hiç biri bu anlatmaya çalıştığımız tarzda bir metodoloji uygulamadığı için, ileri sürdükleri tezlerin önemli bir kısmının da bu yanlışlığın ürünü olduğunu, dolayısıyla hiç birinin gerçeği yansıtmadığını söylemek zorundayız. Bu tezler aynı zamanda bugün bir takım beklentilere sırf cevap oluşturabilmek endişesiyle ileri sürüldükleri için de, gerçek Alevîliği ve Bektaşîliği açıklamaktan çok uzaktırlar.

Bir kısmı Alevî ve Bektaşî, bir kısmı Sünnî kökenli yazarlar tarafından, bir kısmı da ortaklaşa savunulan söz konusu tezleri şu şekilde belli gruplar dahilinde toplayabiliriz:

1- Alevîliğin kökeni ve doğuşu üzerindeki tezler,

2- Alevî ve Bektaşî inançlarının temelleri ve kökenleri hakkındaki tezler,

3- Alevîlik ve Bektaşîliğin mâhiyeti ile ilgili tezler,

4- Alevîlik ve Bektaşîliğin niteliği ile ilgili tezler,

5- Hacı Bektaş ve Bektaşîlik tarikatına dair tezler,

Şimdi bunları sırayla ele alalım:

1- Alevîliğin kökeni ve doğuşu üzerindeki tezler:

Aslında bu konudaki tezler, bir tek noktaya indirgenebilir ki, o da olayın Peygamber sonrasındaki hilâfet meselesi üzerindeki tartışmalar ve kavgalardan doğduğudur. Büyük bir ihtimalle *Alevî* (Ali'ye mensup) teriminin ve Alevîlik'le Bektaşîlik'teki Hz. Ali kültünün ilk bakışta doğurduğu izlenimin de etkisiyle olsa gerek, bu tez istisnâsız hemen hemen bütün yazarlar tarafından (Alevî, Sünnî kökenli) benimsenmiştir. Bu sebeple biri hariç hepsi, kitaplarında Hz. Ali - Muaviye, Hz. Hüseyin ve Yezid arasındaki olayların tarihini özetlemişlerdir. Bu, Alevîliğin değil, Şîîliğin doğuş tarihidir. Oysa söz konusu tez, Alevîliğin Şîîlik'ten doğduğu şeklinde yanıltıcı bir varsayıma dayanmaktadır. Bu ise tarihsel olguya kesinlikle uymaz. Çünkü, bir ara yazarlardan birinin eserinde belli belirsiz söylemeğe çalıştığı gibi, "*Kerbelâ olmasaydı da Alevîlik olacaktı*".Alevîliğin kökeninin ve doğuşunun ne hilâfet kavgalarıyla, ne bu kavgaların cereyan ettiği mekânla, ne de zamanla uzak yakın en ufak bir ilişkisi yoktur. Alevîlik, o zamanlar hiç şüphesiz ki adı bu olmamakla beraber, Hz. Ali kültünden tamamen uzak bir şekilde X. yüzyılda Türkler'in İslâmiyet'i kabule başlamaları ile birlikte doğan ve gelişmeye başlayan bir sürecin ürünüdür. Bu olaya Şîî etkilerin karışımı, bugünkü bilimsel araştırmaların kesin olarak ortaya koyduğu üzere, XV. yüzyılın sonlarıyla XVII. yüzyılın başlarında başlar.

Alevîliğin kökeni ve doğuşu, tamamiyle, X. yüzyılda İslâmiyet dairesine girmeye başlayan, ancak ondan önce mensup oldukları, Gök Tanrı kültü, tabiat kültleri, atalar kültü gibi eski Türk inançlarıyla, Şamanizm, Budizm, Zerdüştîlik ve Maniheizm vb. dinlerin miras bıraktığı inançların etkisi altında bu yeni dini kabul edip kısa zamanda kendi sosyo-ekonomik yapılarına uyduran göçebe Türkler'in tarihiyle ilgilidir. Bu tarih, gelişmiş kültür merkezlerinde veya yakın çevrelerinde oturdukları için İslam'ın orijinal ve kitabî şeklini kabul eden ve kendilerine Sünnî denen kardaşlerinin tarihiyle paralel, fakat farklı boyutta gelişmiştir. Bunun böyle olduğunu anlayabilmek için karşılaştırmalı dinler tarihi metodunu Alevî ve Bektaşî kaynaklarına uygulamak ve o yöntemin ışığı altında bu kaynakların analizlerini yapmak yeterlidir. Meselâ, *Alevî ve Bektaşî nefesleri*, çeşitli *velâyetnâmeler, Buyruk* vb. kaynakların bu yöntemle incelenmesi, bunlarda izleri ve görüntüleri mevcut *tenâsüh* (métempsycose), *hulûl* (incarnation),*Hak-Muhammed-Ali* kavramı gibi - çoğunlukla yabancı araştırıcıları yanıltan temel inançlarla, *âyin-i cem, ikrar* ve *musâhiplik âyinleri*, Hızır ve Nevruz gelenekleri gibi temel kurumların, tamamiyle İslâm öncesi ve hârici dinî ve mistik kültürlerin eseri olduğunu çok açık bir şekilde göstermektedir;[11] bu yöntemle yapılmış - Alevî ve Sünnî kökenli çoğu yazarların görmezden geldikleri yerli ve yabancı - bilimsel araştırmalar vardır[12]. İşte bu temel yaklaşım bilerek veya bilmeyerek reddedildiği içindir ki, yazarlarımızın çoğu olayın mâhiyetini gerçeğinden uzaklaştıran çalışmalar ortaya koymuşlardır.

1 Msl. bk. Baha Said, "Tekke Alevîliği - İçtimaî Alevîlik", *Türk Yurdu*, sayı:21, Eylül 1926, s. 193-210; aynı yazar, "Bektaşîler", sayı:26, Şubat 1927, s. 128-159; sayı:27, Mart 1927, s. 196-216; sayı:28, Nısan 1927, s. 305-341; Hâmid Sâdi, "Tahtacılar", sayı:21, Eylül 1926, s.211-217; Süleyman Fikri, "Teke Vilâyetinde Tahtacılar", sayı:29, Mayıs 1927, s. 447-489. vb.

2 Msl. bk. Yusuf Ziya (Yörükan), "*Anadolu Alevîleri ve Tahtacılar*", *Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi Mecmuası*. 8(1928), s. 109-150; aynı yazar, "Tahtacılar", *aynı mecmua*. sayı:12, Eylül 1929, s. 61-80; sayı:15, Mayıs 1930, s.66-80; sayı: 17, Aralık 1930 s.77-80 ve sonraki sayılar.

3 Msl. bk. S. Nüzhet Ergun, *Bektaşî Şâirleri ve Nefesleri*, İstanbul 1930; T.Harimî Balcıoğlu, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, İstanbul 1940; Cemal Bardakçı, *Kızılbaşlık Nedir?*, İstanbul 1945 (Bu eser 1975'e kadar değişik isimlerle dört defa daha basılmıştır); A. Yılmaz, *Tahtacılarda Gelenekler*, Ankara 1948 vb.

4 Msl. bk. H.Basri Erk, *Tarih Boyunca Alevîlik*, İstanbul 1954; Osman Bayatlı, *Bergamada Alevî Gelini ve İnançları*, İzmir 1957 vb.

5 Maarif Kütüphanesi'nin yayınları, daha kurulduğu yıllardan itibaren halka yönelik bir nitelik taşımakta olup, polemikten uzak, iddiasızdır ve günümüze kadar süreklilik göstermiştir.

Bu yayınevi de aynı tarzda yayınlarını uzunca bir müddet sürdürmüş ve bilhassa *Velâyetname*, *Buyruk* ve *Hüsniye* gibi tanınmış kaynakların yanında zaman zaman inceleme eserlerine de yer vermiştir.

Msl. bk. İbrahim K. Karaman - A. Dehmen, *Alevilikte Hacı Bektaş Veli İlkeleri*, İstanbul 1966; İ.Mesut Erişengil - Kemal Samancıgil, *Bektaşîlik ve Alevîlik Tarihi*, İstanbul 1966; Murat Sertoğlu, *Bektaşîlik*, İstanbul 1969; Hasan Gülşan, *Pir Hacı Bektaş Veli ve Alevî - Bektaşîliğin Esasları*, İstanbul 1975; Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevîlik Bektaşîlik*, İstanbul 1977 vb.

Msl. bk. İ. Zeki Eyüboğlu, *Alevîlik - Sünnîlik*, İstanbul 1979; aynı yazar, *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik*, İstanbul 1980 (Her iki eser de geçtiğimiz yıllarda ikinci baskılarını yapmışlardır).

Bk. Celâlettin Ulusoy, *Hacı Bektaş Veli ve Alevi Bektaşi Yolu*, Hacıbektaş 1980; Bedri Noyan, *Bektaşîlik Alevîlik Nedir?*, Ankara 1985 (Bu eserin ikinci baskısı 1989'da yapılmıştır).

Msl. bk. Yusuf Şahin, *Kulhak*, İstanbul 1987; Hüseyin Kılıç, *Hazreti Muhammed'den İki Emanet*, İstanbul 1989; Haydar Kaya, Bektaşî İlmihali, Manisa 1989; aynı yazar, Musâhiblik, İstanbul 1989; Raşit Tanrıkulu, *Âdemi Farkeden Allah'ı Bilir*, Ankara 1989 vb.

Bu nitelikte bir araştırma tarafımızdan doçentlik tezi olarak 1982' de hazırlanmış ve yayınlanmıştır (A.Yaşar Ocak, Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri, İstanbul 1983, Enderun Yayınları).

Bunlara örnek olarak, Alevîlik ve Bektaşîlik konusunun dünya çapında uzmanı olan Prof. Irène Mélikoff'un araştırmaları ile, özellikle İslâm öncesi devir Türk kültür tarihinin önde gelen uzmanlarından Jean-Paul Roux'nun ve antropolog Altan Gökalp'in kitap ve makalelerini zikretmemiz gerekir. I. Mélikoff'un bir tek makalesi hariç, yazarlarımızın hiç birinin bu literatürü kullandıklarını görememek doğrusu düşündürücüdür.

1895 yılına ait el yazısıyla bir MENÜ

Çiçeklerle süslenmiş olan Menü'nün davetlisi Mustafa Bey. Kordeleyle bağlı adreste (İzzetlü Mustafa Beyefendi) yazılı. Dâvet yeri, Cihangir. Akşam yemeğinin menüsü 10 çeşitten oluşuyor:

(TAHA TOROS KOLEKSİYONU)

Çerez
Bezelye Çorbası
Kalkan Balığı
Sebzeli Fileto
Salçalı Kuşkonmaz
Tavuk Kızartması
Pilav
Ananaslı Revani
Dondurma
Yemiş

Beyoğlu'nda Kaybolan ve Yaşayan Pasaj ve Geçitler - IV

BEHZAT ÜSDİKEN

Bugüne kadar Beyoğlu'nun bir bütün olduğunu vurgulamak istedim, çünkü Beyoğlu yalnızca, pasaj ve bunların yaşayanlarıyle oluşmuş değildir. Bundan sonra yorumlamağa çalışacağım, Eski Beyoğlu'nun "Otelleri", "Birahane, lokanta, meyhaneleri", "ün'süz, ün'lüleri", "Kahvehane ve pastahaneleri", "Fotoğrafçıları ve fotoğrafları", "Sokak ve caddeleri", "Sinema ve tiyatroları", ve en önemlisi "Sade vatandaş"larıyle bir bütün'dü. Pasaj ve geçit'ler bu "Bütün"ün bir parçası. İşte elimizdeki yazı da, o "parça"nın, şimdilik son bölümü.

Anadolu Pasajı

Şimdiki Atlas sinemasının (bu bina önceleri Köçeoğlu Agop Efendi'nin saray yavrusu evi idi) bitişiğinde ve halen yaşayabilen Anadolu pasajının çıkışı Alyon (eski Alleon veya Aleon) sorkağına idi. Bina XIX. yüzyıl sonlarında ve XX. yüzyıl başlarında inşa edilmişti. Sahibi II. Abdülhamid'in maiyetinden "Mabeyinci Ragıp Paşa"dır. Sarıcazâde Ragıp Paşa (1857 - 1920) küçük yaşta İstanbul'a gelerek Galatasaray Sultanîsi'nde ve Mekteb- i Mülkiye'de okuyarak mezun olmuş, doğrudan saraya girerek mabeyn kâtipliğinden başlayarak, Vezirliğe kadar yükselmişti. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi üzerine, tüm rütbeleri geri alınmış, sürgüne gönderilmiş; ama bir müddet sonra İstanbul'a dönerek burada ölmüştür. Ragıp Paşa uzun süre ticaret ve madencilikle uğraşmış ve bunun sonucu büyük paralar kazanmıştı. Kazandığı bu paralarla Beyoğlunda Anadolu, Rumeli ve Afrika hanlarını inşa ettirmişti.

Anadolu pasajının inşa edildiği yerde, önceleri, "Hayden" mağaza-

Lazzaro Franco & Fils
Siege: Stamboul, Findjandjilar Yocouchou 31, 33, 35, 37, 39.
SUCCURSALE Péra, Grand'Rue, Passage d'Anatolie
Galata, à côté du Tunnel.
GRAND DÉPOT
Etoffes pour Ameublement
Tapis. — Papiers-Peints. — Linoleum.
Lits.-- Batterie de Cuisine.-- Couvrelits.

ANADOLU
Lokanta ve Birahanesi
Beyoğlunun en kibar ve en eski Lokanta ve Birahanesi ANADOLU dur.
"ANADOLU" da envai içkiler Nefis ve Bol mezelerle verilir. "ANADOLU" da Muntazam Servis ve Temizlik hiçbir şeye feda edilmez. "ANADOLU" nun Yemeklerinin nefaseti fevkaladedir. Sizde "ANADOLU" Birahanesini tercih ediniz. Yazın camlı Salonda havalı kenarında serin serin otururken zevk duyarsınız. Kışın ise Kalöriferli salonlarında istirahatınız temin edilmiştir.
Beyoğlu, Anadolu Pasajı — Telefon: 42153

Beyoğlu'nda
Anadolu Hanı içinde
ANADOL
Birahanesi
sahipleri muhterem müşterilerine büyük bayramımızı candan kutlulamakla kesbi şeref eyler.

Anadolu Hanı Pasajı

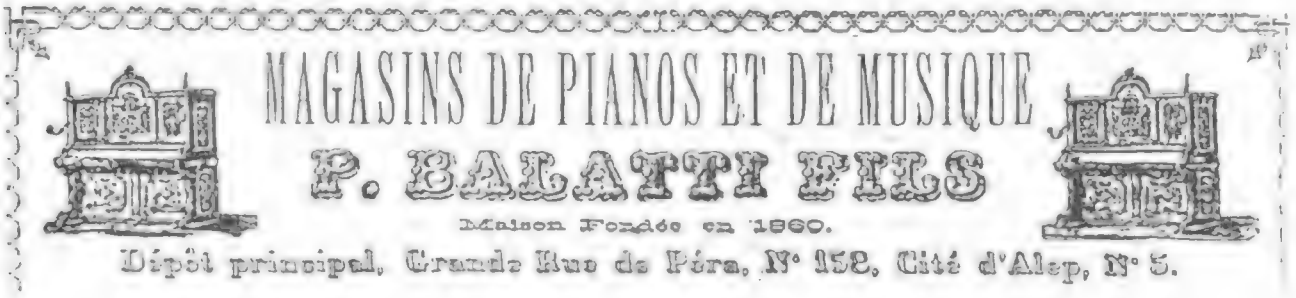

larıyle, Mme, Latour'un kadın elbisesi satım yeri vardı. Bu bölümleri satın alan Ragıp paşa, Anadolu pasajını bu bölümde inşa ettiriyordu. Pasaj bittiğinde girişin sağ tarafına Lazarro Franco ve oğlu'nun mefruşat mağazası, sol tarafınaysa önce Mihal Kukis'in manifatura mağazası, daha sonraysa Belfast gömlekçisi yerleşiyordu, Lazarro Franco buraya gelmeden önce ve 1870'li yıllarda Kalpakçılar caddesi 207 numarada gene mefruşatçılık yapıyordu. 1880'li yıllarda bu kez Fincancılar sokağına taşınıyor, ayrıca Galata'da bir şube açıyordu. 1900 yılının başındaysa, Pera'daki bu ünlü pasajın altına yeni bir işyeri daha kuruyordu. 1940'lı yıllarda burayı bırakıyor ve Mısır apartmanının altındaki yeni yerine geliyordu; ancak "Varlık Vergisi"nin ortaya çıkmasıyla, vergiden kaçmak amacıyla firmasını yanında çalışanların üzerine devrederek firmanın adını "Ekrem Kulen ve ortakları" olarak değiştiriyor. Bütün bu oyunlara karşılık, Varlık vergisi ödemek zorunda kalınca, Osmanlı Bankasını devreye sokuyor ve Osmanlı Bankası tüm vergi borcunu ödüyor, ama kapısına da "Osmanlı Bankası Deposudur" levhası asılıveriyor. Anadolu pasajının diğer köşesindeki Belfast gömlekçisi ise, döneminde gerçekten ün salmış ve Sultan'a dahi hizmetlerini sunmuştu. Pasaj'ın diğer ilginç kişisi ise, Niko Valavanis idi. Niko'nun ünlü Şark birahanesi (Brasserie I'Orient) uzun süre burada çalışmış ve süreç içinde adı "Caprice" sonra da Anadolu Birahanesi olmuştu. Valavanis'e müşterileri, "Balabanis"de derlerdi.

Pasaj'ın diğer sakinleri ise, temizlemeci ve ütücü Papadopulos, ünlü ayakkabıcı Lizardos, elektrikli âletler satan Samuel Benzonara, kuaför Mihal Kasar, terzi Seitonides, kolacı Garabet Harotyan idiler. Pasaj'daki apartmanlarda, Lazarro Franco ve ailesi, Dr. Palitsiz, Krom Ticaret'in müdürü Piyer Manuk, tüccar William Hayler, mühendis Amade Troullot, birahaneci Niko Valanavis, Hidiv deniz şirketinin müdürü Charles Rossis, Dr. Aleksandr Statianos, tüccar Faustin Violet, terzi Hristo Tambouridis, dul Mme. Mrie Gabriel (kızlık adı Glavany), tüccar Andon Bahçıvanoğlu, beraber oturan piyano ve şan hocaları Mellas Agleas ve Katerine Simonides yaşamaktaydı. 1920'li yıllardan sonra ise, görünüm şöyledir; Lazarro Franco ailesi, Nico Valavanis, Dr. A. Statianos, Agleas ve Simonides eski yerlerinde; mühendis Troullot ölmüş karısı oturmakta, diğerleri ayrılmış ve yerlerine tüccar Perikli Grigoriades, tüccar Aleksandr Cavalas, Mlle. Betina Thalasso, tüccar Yorgo Anastasiadis, tüccar Halil Asaf, levanten Jozef Falcıyone, kuaför Yani Karamanos, tüccar Simon Dapola, komisyoncu M. Hamburger, işlemeci Suki Simonien gelmiştir.

Halep Pasajı (Halep Çarşısı)

Pasaj 1880'li yıllarda inşa edilmişti (1885 yılında yapımının bittiğini, diğer bir kaynakta görüyoruz. Sahibi Halep'li Mr. Hacar'dır, sonlraları bina Süreyya Paşa'ya geçmiş, günümüzde onun vârislerince bölüm, bölüm satılmıştır.

1886 yılında pasajın girişinde, P. Balatti ve oğullarının piyano ve müzik âletlerinin satımıyla onarımlarının da yapıldığı çok büyük bir mağaza vardı; doğu ürünlerinin satıldığı François Collaro'nun yeri buraya bitişikti. Ayrıca Alphonse Groulero'nun araba tamirhanesi, Onnik Pucaciyan'ın meyhanesi, Vincent Cermanıan'ın terzihanesi de o dönem buradaydı. Pasajdaki tek apartmanda ise; tüccar Scordo, banker Edmond Helbig, İtalyan Konsoloslarından Della Chiesa di Cervignano, tütün rejisinde çalışan J. Zipcy, kasap A. Pitre oturuyorlardı.

Pasajın nihayetindeki Varyete Tiyatrosu, 1886 yılında, yapı ustası "Roman" tarafından inşa edilmişti. O dönem bu binanın ancak altı ay ayakta kalabileceği düşünülürken, yapı tam 18 yıl dayanmıştı. Başlangıçta burada yalnız sirk gösterileri yapılıyordu, "Cirque Tourniere" (aile bireylerinin tümü çok iyi birer cambazdı uzun süre burada yöre halkına temsiller veriyordu. Ancak birden burada opera oynatılmasına karar verildi ve adı "Théatre Cirque de Péra" oldu. Önceleri sirkin tiyatro olarak kullanılmasına izin verilmedi, daha sonra bazı tadilâtın yapılması kaydıyle izin çıktı, duvarlarda pencereler açıldı, tavan yükseltildi, ama yerin uzun süre sirk olarak kullanılmasından ötürü sinen ahır kokusu bir türlü giderilemedi. Ayrıca ışık durumu da iyi değildi, pencerelerin varlığına karşılık içerisi yazın gene çok sıcak oluyordu. 1904 yılında Ramirez buraya el attı ve tiyatro bölümü yeniden, "Mimar Campanaki" tarafından değiştirildi, 70 loca yapıldı, yangına karşı güvence için geniş çıkışlar açıldı ve bina aşağı yukarı son dönemlerdeki halini aldı. Ramirez'den sonra 1910 yıllarına doğru yönetim "Jean Lehman"a geçti. Lehman çok uzun bir süre burayı yönetti. Lehman'ın döneminde ünlü artist ve turup'lar burada gösterilerini sundular. 1924 yıllarında kısa bir süre için "sinema"ya dönüştürüldü, ama çalışamayınca tekrar tiyatro olarak yaşamını sürdürmeğe başladı. 1908 dolaylarında pasajın içi aşağı yukarı tamamen değişti; Aleksandr Psaropulos'un "Hoffbraus Birahanesi", Serafim Lundo'nun meyhanesi, Je-

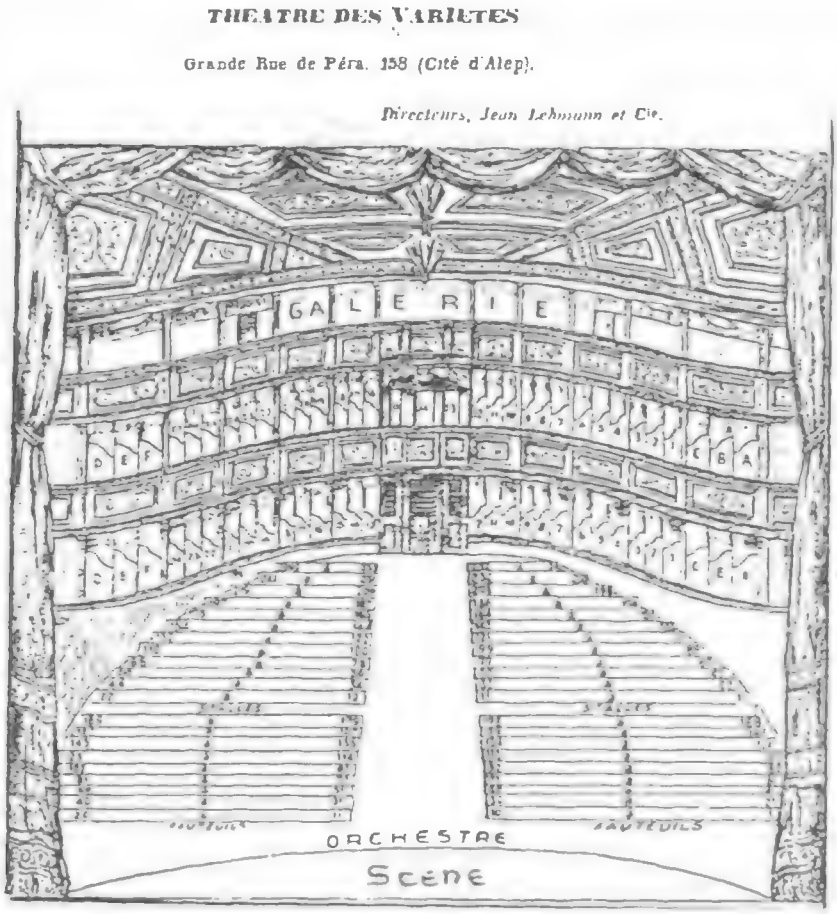

an Ksenis'in eczahanesi, Boursam ve Procopulos'un kuaför dükkânı ile, halıcı Kristof Samulin, çizme yapımcısı Niko Kolovas, şarap ve mastika satıcılığı da yapan küçücük meyhanesiyle Atanas Kekodas, terzi Gunnaropulos, terzi Kalemkaryan, çerçeveci Todori Papadopulos, temizlemeci Antuan Afker ve Mihal Tsibinos'un Cafe'si yeni yerlerine yavaş, yavaş yerleştiler. Apartmanın içinde ise; tüccar Nisim Ventura, ressam Ml. Kleoniti Asprioti, korseci Mme. Sofi Zervon, çamaşırcı Rossi ve Semeli Kaptan oğlu, aynı daireyi paylaşan kızlar yetimhanesi sekreteri Jan Kaptanoğlu ile Mme. A. Cappari oturuyorlardı. Bu dönem "Varyete Tiyatrosu" Lehman'ın yönetiminde çalışmalarını sürdürmektedir.

1918 yıllarından sonra ise pasaj'da genel bir değişme gözlenecektir. Ksenis eczahanesi ile, Procopulos (Procopios olarak da adı geçmektedir) kuaför dükkânıyle, ve çerçeveci Papadopulos halen yerlerindedir. Elektrikçi Emin Derviş, terzi Kasparyan, elektrikçi Leon Hazarosyan ve matbaasıyle Antoine Minas yeni gelenlerdir. Apartmanda Ventura, Mme. Cappari, ve Rossi'nin dul hanımı hâlâ oturmaktaydılar. Gidenlerin yerlerine Skating Palas'ın büfesinin işletmecisi Moiz Ojalvo, tiyatro ajanı Ugo Arditi, sonraları Park Oteli'nin ortaklarından ve yöneticilerinden olacak Aram Hıdır'ın babası ve o dönem "Tokatlı" lokanta ve birahanelerinin sahibi Leon Hıdır (Hıdıryan) gelmiştir.Tepebaşı'ndaki komedi bölümünün Şehir Tiyatrolarınca kullanılmasından önce, burayı (Fransız)Varyete tiyatrosu bir süre kullanmıştı. 1942 yılında burası yeniden Ses sineması olmuş ve Necip Erses tarafından çalıştırılmışsa da, Ağustos 1943'te Avni Dilligil'in yönetmenliğinde ve "Hava Civa" operetiyle, Ses Tiyatrosu adı altında perdelerini açmıştı. Zaman içinde burası Yeni Ses tiyatrosu (1948), Şen Ses Tiyatrosu (1954) oldu. 1955 yılında Avni Dilligil Mümtaz Ener ile birlikte 18.00 oyunlarıyla Çığır Sahne'yi kurdu, 1962 yılındaysa "Dormen" topluluğu Haldun Dormen'in yönetiminde buraya yerleşti.

Rumeli Pasajı

Burası da Mabeyinci Ragıp Paşa'nındı ve Anadolu pasajıyla aynı dönemde inşa edilmişti. Pasaj yerleşmeden önce, burada Bogos ve Kevork'un odun depolarıyla Hacı Mustafa'nın poğaçacı fırını vardı. Pasaj üç kapılı olarak yapılmıştı, Grand Rue de Péra üzerindeki ana girişin karşısındaki kapıyla da Ağa Camii (bu Camiye bazı yabancı kaynaklarda Ağaç Camii de denmektedir.) arkasındaki Mahyacı sokağına çıkılmaktadır.

Pasaj yapılandığında, eskici Yorgo Lavdos, kuaför Dimitri Sigalas, piyano bakım ve tamircisi G. Lifonti, Ohannes Papliyan'ın lokantası, M. Noios'un araba yapım ve tamir yeri, kuaför Hasan Hayri, bisiklet tamircisi Mihran Asaduryan, halıcı Leon Beylikçiyan, terzi Haniotis; içindeki üç apartmandaysa toplam 56 daire bulunmaktaydı. 1918 yılları ve sonrasında; kuaför Sigalas, bisikletçi Asaduryan yerlerinde kaldılar Tütüncü Karnik Güleryan, birahanesiyle Dimitri Burras (bu birahanenin yerine önce Hariton Natzos muhallebici ve sütçü dükkânını açacak daha sonra buraya ünlü "Abdullah Efendi" lokantası yerleşecektir), ütücü Abdül kardeşler, şarapçı Sarris, ayakkabıcı Mişel Zıpçıyan, terzi Galazzio, terzi Pol Todoridis geleceklerdir. Bilindiği gibi Abdullah Efendi lokantasının hem pasaja hem de Grand'Rue de Péra'ya çıkışı bulunuyordu. Ayrıca binanın alt bölümünü kaplayan ünlü Reboul eczahanesi de buradaydı, bu eczahanenin sahibi olan "Jean César Réboul 26 aralık 1870 tarihinde Trabzon'da doğmuş ve Paris Eczacılık Fakültesinden mezun olarak 1895 tarihinde önce Parisienne Eczahanesini açmış, daha sonra da adını "Réboul" olarak değiştirmiştir. 1923 yılında yanında çalışmağa başlayan Kemal Müderrisoğlu'nu bir süre sonra kendisine ortak etmiş, Kemal Müderrisoğlu da 1940 yılında eczahaneyi tamamen devir almıştır. Réboul 5 Mart 1944 günü yaşamını yitirmiş ve Latin Katolik mezarlığına gömülmüştür.

İlan-ı Hürriyet'ten önce Beyoğlu'nda köpekler (Tahtaperdenin gerisinde muhtemelen St. Antoine inşaatı)

Geçen Yüzyılın sonlarında Beyoğlu'nda hâlâ çalışan tahtırevanlardan biri

Afrika Pasajı

Bu pasaj Büyük Parmakkapı ve Küçük Parmakkapı sokaklarını biribirlerine bağlamaktadır. Yine mabeyinci Ragıp Paşanın mülkü olan bu bina, diğer iki pasajdan sonra yapılmıştır. Yapıldığında dükkânlarında kuaför Dimitri Olendezos, ayakkabıcı Marko Ferigo, bisiklet tamircisi Mihran Büyükyan, ayakkabıcı Onnik Papazyan, ayakkabıcı Garbis Minasyan, ütücü ve temizlemeci Yani Çobanoğlu ve matbaası ile F. Caryan işlerini sürdürüyorlardı, Pasajın içinde bulunan apartman tamı tamına 60 daireli idi ve dönemin en seçkin aileleri burada oturuyorlardı (1920 yılında, 34 Rum, 11 Levanten, 7 Ermeni, 3 Musevi, 2 Müslüman aile.) Afrika hanı-pasajı halen yaşamını sürdürmektedir.

Santa -Maria Geçit'i

Santa - Maria kilisesinin giriş kapısı önceleri Grand Rue de Pera üzerinde olmayıp, Postacılar sokağındandı.Bu giriş halen varolup kullanılmamaktadır, ancak kilise ana girişinden medivenleri indikten sonra sola sapan koridora girersek, doğrudan Tonton Kaptanı sokağına ve İspanyolların "Kutsal Toprak"larının yanına çıkarız, bu geçit de nedeni bilinmez kullanılmamaktadır. Santa - Maria kilisesi ilk kez 1584 yılında Galata Mumhane caddesi üzerine yapılmış, kilisenin yanması sonucu, "Clara Bartola

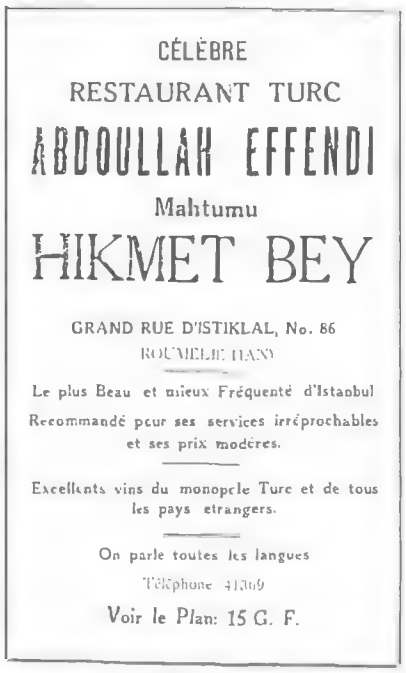

Draperis" tarafından bağışlanmış bir evin arsası üzerine "Azize Meryem" adına yapılmışsa da, bağıştan ötürü adına "Draperis" sözcüğü eklenmiştir. 1660 yılında kilise tekrar yanmış bu kez Fransisken rahipleri tarafından yeniden yaptırılmış, 1678 yılında bir daha yanınca kilise Galata bölümünde bir daha inşa edilmemiştir.

Kilise bu kez ve 1691 yılında Beyoğlu'nda yapılmış, yanması üzerine özel izinle 1769 yılında bugünkü yerinde kargir olarak yapılmıştır. Şimdiki kilise son olarak yapılan binadır. Şunu da hatırlatmakta yarar görüyorum; 1678 yılında Galata'daki kilise yandığında içinden yalnızca bir "Meryem Ana" tablosu kurtarılabilmişti, bu tablo halen yaşayan kilisenin ana sunağı üzerinde durmaktadır.

1954 yılı Mayıs Ayı'nda "Ste. Marie Draperis" kilisesinde sanat etkinlikleri - Program -

"9 Mayıs 1954 Pazar saat 11:30 Soprano Bn. Hatıra Olcay Org'da; Mo. Italo Brancucci"

"16 Mayıs 1954 Pazar saat 11:30 V. Celliste Mesut Cemil Org'da Mo. P. Simone Pecchiai"

Anabala Pasajı

1960 yılından sonra inşa edilmiş ve o dönem çokça ortaya çıkmış yabancı eşya satıcılarının merkezi halini alan bir pasajdır. Girişi Alyon sokağından ve Anadolu pasajının çıkışının hemen sağındandır, çıkışı ise Turnacıbaşı (eski Su Terazi) sokağınadır, halen yaşamını sürdürmekte olan pasaj dahilinde giyim eşyasına ağırlık veren işyerleri ile, han bölümünde değişik bürolar bulunmaktadır.

Ahududu pasajı

Bursa sokağı ile Telegraf sokak arasındaki bu pasaj 1950'li yılların içinde inşa edilmişti. Bugün halen faaliyette olan pasaj'ın işlevinin ne olduğunu kesin olarak bilmemekteyiz. Yalnız bodrum dahil yedi katlı ve içinde oda ve dükkân olarak 100'den fazla bölüm olduğu anlaşılmaktadır. Pasaj'ın yerinde önceleri Banker Zarifi'nin evleri, daha sonraları ise bir rahibeler okulu bulunmaktaydı. Halen oto park sahası olan yer ise (bu bölüme Telegraf sokağından şu an bile girilebilir.) rahibe okulunun bahçesiydi. Sokağın adı "Ahududu" olarak değiştirildiğinden, pasaj da o adla anılmaktadır.

Şahkulu geçiti

Halen yaşayan bu geçit, Şahkulu sokağı ile Küçük Hendek caddesi arasındadır. Bilindiği gibi 1864 yılında Azapkapı'dan başlayarak Galata kulesine kadar olan surlar Belediye emriyle yıkılmıştı. Küçük Hendek caddesinin bulunduğu bölüm ise mezarlıktı, buraya evlerin yapılmağa başlanması XX. yüzyıl başındadır, Şahkulu mahallesinin yerleşimi ise, daha eskilere dayanmaktadır. Bu bakımdan Şahkulu sokağının nihayetinde ve merdivenle inilen dış kapıları güvence için demirden yapılmış olan Şahkulu Sitesinin Küçük Hendek caddesi ile bağlantısı yoktu. Bu bağlantı 1900'lü yıllardan sonra "Salty" pasajı adıyle açılmış, sonraları buraya Şahkulu ve Yahudi pasajı da denmeğe başlanmıştır.

Tütüncü Geçidi (Tütüncü Çıkmazı)

Grand Rue de Pera üzerinde ve hamalbaşı caddesinden bir önceki bu geçit, döneminde Tütüncü sokağı olarak anılmasına rağmen burası çıkmazdı, ve Avrupa pasajının karşısında, Hamalbaşı caddesi üzerinde bulunan büyük mezbahanın diğer kapısı bu çıkmaza açılırdı.

Önceleri bu geçit - çıkmazın içinde herhangibir apartman yapılmamış ve işyeri de açılmamıştı. Tütüncü çıkmazına 1900'lü yıllarda yapılmış olan üç bina halen vardır. Geçite girişteki Reşid Paşa apartmanında 1910 yıllarında ve sonraları 1. katta, Maison Parret'nin atelyeleri. 2. katta ise Parret firmasının sahibi Simon Dapola (Simon Dapola daha sonraları Anadolu pasajındaki apartmana taşınacaktır.) Dr. Warsamy Dr. Mimidiyon ve Merkez Bankasında çalışan Jak Namer oturuyorlardı. Daha sonra bu apartmanın 2. katına terzi Refik Öner gelecek ve burasını hem atelye hem de ev olarak kullanacaktır. Anımsadığıma göre Refik Bey'in iki kızı vardı ve her ikisi de iyi birer evlilik yapmışlardı. Geçitteki diğer binalardan biri, Yani Dafnuli tarafından tutulan "Stad oteli", diğeri de Papadopulos tarafından çalıştırılan "Hotel Metropol"du. Tepebaşı yönünde ise halen neden boş durduğu belli olmayan İspanyol asıllı, ünlü "Isandoro"nun temizleme ve boyama atelyelerini barındıran dört katlı binası vardı, 1965 yıllarında "Ada Mobilya" mağazası buraya gelmiş bir süre sonrao da burayı boşaltmıştır. (Bu mağaza 1920'li yıllarda Danon tarafından önce Asmalı Mescit'te açılmış, 1935 yılında ise İstiklâl caddesi 158 numaraya, oradan da gene aynı cadde üzerinde Anadolu pasajının yanındaki binaya taşınmış; Danon'un yaşlanması üzerine ortağı Viktor Anastasiadis tarafından buraya yerleştirilmişti. Ancak Viktor uzun süre burada kalamamış ve Meşrutiyet caddesine yollanmıştır) Bina halen sahipsiz olarak boş durmaktadır.

Douzio Geçidi

Halen St. Antoine (Italyan Katolikleri buraya San Antonio derler) kilisesinin bulunduğu yerde 1870'li yıllarda bir geçit vardı ve bu geçit 1906 yılında St. Antoine kilisesi yapılana

kadar yerindeydi.Grand Rue de Pera'dan başlar ve Linardi (bugünkü Eski Çiçekçi sokağı) sokağında son bulurdu. O dönem orada çalışan "Concordia" gazinosunun arka kapısı bu geçite bakardı, 1870'li yıllarda burada bir pansiyon, ayrıca bir kaç müstakil ev vardı. Bunlarda Osmanlı Bankasında memur A. Moreau, sarraf Charles Grach, muhasebeci Jak Rossolato oturuyorlardı. 1887 yıllarında geçit kalabalıklaşmış ve müzik profesörü Francesko Lebruna, Mme. Bellan, Yorgo Muzonigo, ve Anastasopulos, Dans profesörü Ange Procopi (Beyoğlu'nda ilk dans profesörü olarak Panosyan'ı gösterenlerin dikkatine!) kuaför Rosario Pomara ve Elia Diamandaki müstakil evlere yerleşmişlerdir. Yalnız bir hatırlatma, Ada sokağı (şimdiki Acara sokağı) ile Douzio geçidi arasında ve 1890'lı yıllara kadar gelen "Eldorado" adlı Cafe Concert salonu bulunuyordu. (Sayın Duhani bu yerin adını Trocadero olarak belirler) sahibi de Spiridon Pilarino idi, 1890 ve 1891 yılında dahi bu yer aynı adla anılıyordu.

Tutkalcı Geçiti

Ömer Hayyam caddesi (eski Şerbethane) üzerindeki Tutkalcı sokağı ile Gümüş küpe sokağı arasındadır. (Camcı Musa sokağı, Gümüş Küpe sokağı'nın devamıdır.) Geçitin her iki yönünden de tuğladan yapılmış ayrı ayrı iki kapı ve yüksekliği bir metreden fazla tuğla duvarları vardı, yerler ise zamanında arnavut kaldırımı olup geçitten inerken iki kez geniş basamaklarla Gümüş Küpe sokağına ulaşırdınız. Her ne kadar Tutkalcı çıkmazı, Santur sokağının devamı olarak görülürse de, değildir.

Narmanlı geçiti

Narman'lı han ve geçit Grand Rue de Péra üzerindedir. Geçit bölümü önceleri "Rus Konsolosluğu"nu barındırıyordu. Bina Grand Rue de Péra'dan başlayarak İsveç (şimdiki Müeyyet sokağı) sokağını boydan boya kateder ve Sofyalı sokağına dönerek Merkez apartmanının köşesine kadar gelirdi. Sofyalı sokağına bakan bölüm yüksek duvarlarıyle Rusların hapishanelerini barındırırdı. 1924 yılına kadar Rus konsolosluğu buradaydı, bu tarihten sonra tüm bürolar 1843 yılında mimar Fossati tarafından inşa edilmiş olan karşı sıradaki Sefarete taşınmış, yalnız "Neft Syndicat" bürosu 1930 yılına kadar burada kalmıştı. (Bazı kaynaklarda Rus Konsolosluğunun 1914 yılından sonra buradan tışındığı kaydedilmektedir. Kanımca bunda oldukça büyük bir hata vardır, çünkü 1919 ve 1923 yılları arasında İstanbul'a dökülen Ruslarla ilgili olan "*SPASSIBO*" da buranın o dönem halen konsolosluk olarak çalıştığı belgelenmektedir.) Narmanlı geçit ve hanı halen eski şeklini korumaktadır, geniş iç avluya önceleri konsolosluğun arabaları gelirdi, bu yere konsolosluğun boşaltılması üzerine bazı işyerleri ve şimdilerde 2. Noterliğin olduğu bölüme de "Beyoğlu Maliye Dairesi" yerleşmişti. 1942 Varlık Vergisi döneminde buranın müdürü Şefik Diler'di ve kanunun verdiği yetkiye dayanarak daha vergi ilân edilmeden bölgesindeki tüm ticarethanelere "haçiz koydurttu". Burla Biraderler direnince onların işletmesini kapattı. İşte o dönemler haciz yolu ile satış için gelen mallar Narmanlı yurdu bahçesine gelir ve ortadaki havuz gibi yere yığılırdı. Narmanlı geçitinin çıkışı İsveç sokağınaydı, konsolosluk tutukevinin bulunduğu bölüme daha sonra heykeltraş "Dr. Firsek Karol" yerleşti ve atelyelerini burada kurdu. Maliyenin olduğu yere 1944 yılında 2. Noter Burhan Yener, avlunun 4 numaralı bölümüne de1945 yılında Antika - halı - nadir kitaplar satan M. Hayım büyük bir işyeri açtı.

1890'da Taksim'deki Aya Triada Kilisesi'nden Harbiye'ye doğru görünüş

Hayden pasajı

Grand Rue de Péra 479 numaradadır, buraya Hayden adının verilmesinin nedeni arka blokta Hayden mağazalarının depolarının bulunmasındandı. 1918 ve daha sonraki yıllarda Anglo - Protestan apartmanında tüccar Samuel Geron, Mme. Calvert, albay L.G. Casite oturuyorlardı. Arka blokta ise Dr. Frew'in özel ikametgâhı ve yanında Hayden depoları bulunuyordu, depolardan sonraki bahçeden sola saparak önce eski "Hotel d'Angleterre" bugünkü Hidivyal Palas otelinin bahçelerine geçer ve Kumbaracı yokuşuna çıkabilirdiniz. Hayden Geçit'inin bulunduğu apatmanın adı sonraları "Ünyon" olarak değişmiştir.

Patterson Geçidi

Grand Rue de Péra üzerinde olan bu geçitin ön tarafında Botter apartmanı vardır, bu apartman da 1900'de ve daha sonraki yıllarda terzi J. Botter, Dr. Kaller, demiryolları şefi Aleksi Rey, Mme. Rouet,

Bir İtalyan işgal askeri ve Fransız Konsolosluğu önünden Cadde-i Kebir'in görünüşü (Eylül 1919)

Seyyar Fotografçı Âdem Andonoğlu Ağa Camii'nin önünde (1923)

dul bay Edwars'la sigorta ajanı Sezar Jofredy oturuyorlardı. Geçit ile geçilen arka taraftaki Patterson binasındaysa o dönem Dr. Patterson yaşamaktaydı.1920 sonrasında ön binada terzi Botter, sigortacı Sezar Jofredy ve Aleksi rey oturmaya devam ettiler. Dilsizyan kardeşler firmasında çalışan Yani Eftimiadis ve General Motors firması yeni geldiler. Dr. Patterson'un yerineyse avukat Dr. Rizzo, tüccar Samuel Edelman gelmişlerdi. Bu pasajın da arka taraftaki bahçesi Hayden pasajı ve diğer bahçelerle birleşmekte ve aynı şekilde Kumbaracı yokuşuna varılabilmektedir.

Hamson Hanı Geçiti

Hamson hanı - geçitinin ana kapısı Sofyalı sokağı üzerindedir. Bir kaç basamakla mermer bir hole girilir, burası oldukça geniştir. Sağdaki merdiven ile bir kat aşağıya inerek Jurnal sokağa erişebilirsiniz. Sağdaki merdivenden inmeyip doğru karşıya geçer aydınlıktaki kısa köprüyü aştıktan sonra önünüze gelen merdivenlerden iki kat aşağıya inerseniz,kendinizi Hahambaşılığın yanında ve Yemenici Abdüllatif sokağında bulursunuz. Geçit ve hanın sahibi olan "Charles Edwards Hamson", İngiliz levanten'lerinden olup 31 Ocak 1862 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babasının ailesi de çok önceleri İstanbul'a gelmiş olduklarından, babası Joseph Paul Hamson da 15 Ağustos 1832 yılında İstanbul'da doğmuş ve Mlle. Theresa ile evlenmişti. Bu evlilikten doğan Charles okulunu bitirdikten sonra, 9 Ocak 1884 tarihinde henüz 22 yaşında iken İngiliz Baş Konsolosluğunda kâtiplik görevine atanmış, ve uzun süre bu görevde kaldıktan sonra, konsolos olarak Türkiye dışına gönderilmiş ve 23.12.1915 - 17.2.1919 tarihleri arasında görev yaptıktan sonra 1 Mart 1919 tarihinde tekrar Türkiye'ye konsolos olarak gelmiştir. 23 Haziran 1924 yılında kendi isteği ile emekliye ayrılmış ve yaptırdığı Hamson Han'da öldüğü 7 Mayıs 1932 gününe kadar oturmuştu. Büyük kızı May - Annie 17 Mayıs 1893'te, küçük kızı Cecily Clara Bertha 1915 yılında İstanbul'da doğmuşlardı.

Apartmanlarda oturanlara gelince: Osmanlı Bankası şeflerinden Alesksandr Acquaronne, dişçi B. Bamberger, Dr. J. Bejer, Charles Edwards Hamson,Tünel'de kuyumculuk yapan İsidor Melkenstein, Ferdinand Carlmann, Leopold Carlman (henüz bon marche'yi satın almamışlardı), tütün rejisi çalışanlarından Fahri Cemil, bina'yı inşa eden (bina'nın bir bölümü de onundu sanıyorum) mimar Yorgo Couloutros, Lazzaro Franco firması sahiplerinden İsidor Franco, tüccar M. Panayotidis, İngiliz Vice-Consul'u R. Jordan Stanley'di. 1940'lara doğru kadın terzisi Hristo Pamay , kürkçü Valter Oring ve röntgen mütehassısı Kazım Nuri İçgören yeni gelenlerdir. Ayrıca hanın Sofyalı sokağına bakan yüzünde dört dükkân vardı,bunlarda; terzi Perikles, şapkacı Rafael Rotondo, bakkal Şaban-Hikmet kardeşler kiracıydılar. Arada unuttum, mahallenin sevimli muhtarı Salih Levent aynı zamanda binanın odabaşısıydı.

Pasaj ve geçit'ler konusu bu yazımla şimdilik son bulmaktadır.Aslında anlattığım Beyoğlu pasajlarının tarih ve yaşamlarının bu kadar kısa olmaması gerekirdi,ama ne yapalım yer meselesi...

Enver Paşa *Âyine'de*

UYGUR KOCABAŞOĞLU

Âyine *(Ayna), 1921 yılı Ağustos'u ile 1923 yılı Ocak ayı arasında İstanbul'da yayınlanmış haftalık bir mizah gazetesidir. Kendi ifadesine göre, "Perşembe günleri intişar eder, müstakilü'l - efkâr millî mizah gazetesidir." En düzenli kolleksiyonu Milli Kütüphane ile İstanbul'daki Atatürk Kitaplığı'ndadır (eski Belediye Kütüphanesi). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kitaplığı'nda da oldukça tamam bir kolleksiyonu mevcuttur.*

Âyine, *daha önce bazı alıntılar yaptığımız Refik Halid'in* ***Aydede****'sinden farklı olarak Ankara ile açık savaş halinde olan bir gazete izlenimi vermemektedir. Eşref Nesib'in sorumlu yöneticiliği altında, dönemin mizah gazetelerinin geleneğine uygun olarak siyasal taşlamalara sayfalarında çokça yer vermiştir.*

Aşağıda bu mizah gazetesinin 24 ve 25'inci sayılarında yer alan Enver Paşa ile ilgili bir mizahi fantaziyi bulacaksınız.

Âyine, Yıl 1, Sayı 24 (2 Şubat 1922).

ANADOLU MUHABİRİMİZİN TELGRAFLARI:

Enver Ankara'ya Getirildi.

İstiklâl Mahkemesine Sevk Olundu.

Ankara, 30 (Muhabir-i Mahsusumuzdan):

Dehşetli bir haber!.. Enver yakalandı. Ankara'ya getirildi; bir numaralı İstiklâl Mahkemesine sevk olundu. Ankara ahalisi sokaklardan geçerken Enver'in üzerine sarı kamışlarla hücum etmek istedilerse de, heyecan-ı umumî teskin edilmiştir.

İstiklâl Mahkemesine kimseyi sokmuyorlar. Ben mahkemenin damına kimse görmeden çıktım, mahkeme salonuna bir delik açtım

Savaş yıllarından bir kartpostal: Büyük Kahramanımız Enver Paşa Hindenburg.

ve bütün muhakemeyi dinliyorum. Tafsilâtı **Âyine**'nin gelecek sayısına yetiştireceğim. Şu kadarını haber vereyin ki Enver'in artık o eski bildiğimiz hali ve kıyafeti yok. Başında bir siyah kalpak, üstünde bir Kafkas entarisi, belinde bir Kafkas kılıcı... bıyıklarını da kılıcı gibi uzatmış. Mahkeme reisi bu adamın Enver olduğuna inanmadı:

- Sen Enver değilsin! dedi.

Enver, "Vallah billah Enver'im" deyince muhakemesine başlandı. Tafsilât postada.

Ali Veli

●●●

Âyine, Yıl 1, Sayı 25 (9 Şubat 1922)

Enver İstiklâl Mahkemesinde

*** Ankara Muhabir-i Mahsusumuzun Mektubu * Enver Mahkemeye Nasıl Getirildi? * İlk Sualler * Enver'in Acaib Müdafası * Batum'da Ne Yapmış? * Mahkemenin Kararı * Telgrafla vâki olan vaadim üzerine Enver'in İstiklâl Mahkemesindeki muhakemesini yazıyorum:**

Telgrafımda demiştim ki "Mahkemeye kimseyi sokmuyorlar ve ben kimsenin nazar-ı dikkatini celb etmeden mahkemenin damına çıktım, muhakemeyi dinliyorum." Filhakika pek büyük bir maharetle keşf ettiğim bu mahalden bütün muhakemeyi dinledim ve en ehemmiyetsiz teferruatını bile kaçırmadım.

Enver'in mahkemeye gelişi pek tarihi bir manzaradır:

İki tarafında jandarmalar, kolları arkasından kelepçeli, başında kocaman bir Kafkas kalpağı, üzerinde kolları bol, etekleri bol uzun bir Kafkas entarisi, gözleri fırıl fırıl etrafa dönerek geldi. Korkuyor muydu? Umurunda değil miydi? Heyecanda mıydı? Sâkin miydi? Yüzünden anlaşılmıyordu. Kendisine hazırlanan maznun mevkiine oturunca reis sordu:

- İsmin ne?

Enver güldü. Reis Enver'in bu handesine (gülüşüne) kızarak bağırdı:

- İsmin ne? diyorum.

Enver yine güldü, reis yine kızdı. Jandarmalara işaret etti, jandarmalar kasatura ile tehdit ettiler. Enver bu sefer mütebessimane cevap verdi:

- Benim ismimin Enver olduğunu değil Türkiye, Cava Adaları ahalisi bile bilir!

- Babanın adı?

- Meşrutiyet!

Salonda derin bir sükût hasıl oldu. Âzâ hayretle birbirine bakıyorlardı. Reis gülümsedi:

- Doğru... senin bu küstahlığın o babadan geliyor.

- Keramet buyurdunuz.

- Alayı bırak , hakkında hayırlı olmaz, nereden geldiğini söyle!

- Batum'dan geliyorum.

- Batum'da ne yapıyordun?

- Halk Şûrâları Cumhuriyeti Reisi idim.

- Böyle bir cumhuriyet var mı?

- Var.

- Biz bilmiyoruz.

- Yeni cumhuriyetleri siz bilmezsiniz. Hoş eskileri bildiğiniz de şüpheli ya!

- Söylediğin lâfları tart da söyle, seni asarım sonra! Reisin tehevvürü artıyordu. Jandarmalara yine işaret etti ve Enver'e sordu:

- Kafkaslar'da ne yapıyordun?

- Halk Şûrâları Cumhuriyetini tesis.

- Maksadın ne idi?

- Mazlum milletlere yardım.

- Kendi milletine hayrı olmayanın başka milletlere hayrı olur mu?

- Benim milletime zararım olmadı.

- Harbi kaybettik.

- Tarih-i umumîde harbi kaybeden ilk kumandan ben değilim.

- Orduyu sui-idare ettin, para çalmalarına mâni olamadın

- Ahlâk-ı umumîyi ben ıslah edecek değildim.

- Sen haris bir adamdın.

- Haris olmayan kumandan yoktur.

Jandarmalar Enver'i dürttüler. Reis soğukkanlılıkla sordu:

- Seni asarsam ne yaparsın?

- Memnun olurum.

- Sebep?

- Ahiret için de bazı tasavvuratım var!

- Ne gibi?

- Napolyon Bonapart ile teşrik-i mesâi edip cenneti zapt edeceğim.

- Sen cennete değil, zaten cinnete vasıl olmuşsun.

Enver muamma-alûd bir tebessümle güldü. Reis dedi ki:

- Haydi seni asacağım, son vasiyetlerini söyle.

- Bir vasiyetim var.

- Nedir?

- İstanbul'da heykelimi diksinler.

- Tepe aşağı mı?

Enver sustu, sonra birden canlandı.

- Beni İstanbul'da asınız!

- Neresinde?

- Harbiye Nezareti'nin önünde.

- Şimdilik bu arzunuzu yerine getiremem.

- Beni asmazsan olmaz mı?

- Ayıp, bu korkaklık sana yakışmaz.

- Kurşuna dizdir.

Reis ulvi bir tavırla cevap verdi:

- Senin günahlarını ip temizler.

Jandarmalar teessürden sapsarı kesilen Enver'i götürdüler.

Ali Veli

İstanbul Katolik İşçiler Cemiyeti

METE TUNÇAY

Bu sendika, Fransisken tarikatına bağlı St. Louis Biraderlerinin girişimiyle Hz. İsa'nın kendisi de bir işçi (marangoz) olan babalığı Hz. Yusuf'u pîr (koruyucu aziz) kabul ederek, 18 Haziran 1919'da İstanbul'da kurulmuş ve Paris'teki Katolik İşçiler Çevreleri Birliği'ne üye olmuştur.

Sayın Gökhan Akçura tarafından bana armağan edilen, Siyah cilt kapakları içinde 20 sayfalık (9,5 x 14,7) cm. boyutlarında) bir üye karnesi Fransızca ve Yunanca olarak düzenlenmiş olup, Sendikanın 134 (+ ?) madde uzunluğundaki Tüzüğünden her iki dilde özetler içermektedir. Fransızca metnin sonunda (Vatikan'ın) İstanbul Pro-Vicarius Generalis'i A. Cesarano Pederin 11 Şubat 1920 tarihli **Imprimatur**'u (basıla izni) vardır. Bu örgütün İstanbul'daki (özellikle İtalyan ve Fransız kökenli) Latin Levanten ve Rum Katolik üyelerine Hristiyan şefkatiyle, dinî, ahlâki, zihnî, iktisâdî, ve içtimâî yardımlar sağlamayı amaçladığı anlaşılıyor.

Elimdeki 256 sıra sayılı karne örneği, 11 Nisan 1892 tarihinde İstanbul'da doğmuş olan Pierre Mathieu Renaud adlı bir Fransız uyruğuna aittir. Kendisi evli ve iki çocuklu olup Galata Mumhane Caddesi'ndeki The Levant Stewedoring (gemi yükleme - boşaltma) şirketinde çalışmaktadır. Karnenin son yapraklarındaki kayıtlara göre, Sendikaya girdiği 1923 Eylülünden 1924 Temmuzuna kadar, her ay 30 krş. aidat ödemiştir.

Tüzük özetine göre, Sendikanın 16-60 yaşları arasındaki Katolik "aktif" iştirakçilerinden başka, bir de serbest ya da "hâmi" (koruyucu) üye kategorisi vardır ki bunlar için yaş, cinsiyet, milliyet ve din koşulları aranmamaktadır; ama genel kurullarda oy hakları yoktur. Onların yapacakları bağışlardan ve aktif üye aidatlarından başka, Sendika şenlikler, temsiller, piyangolar vb. düzenleyerek de gelir sağlamayı ummaktadır. Genel Kurul üç yıl süreyle 9 kişilik bir Yönetim Kurulu seçer. Derneğin sosyal sigorta niteliğinde bir Hasta Sandığı, bir de Dayanışma Sandığı bulunmaktadır.

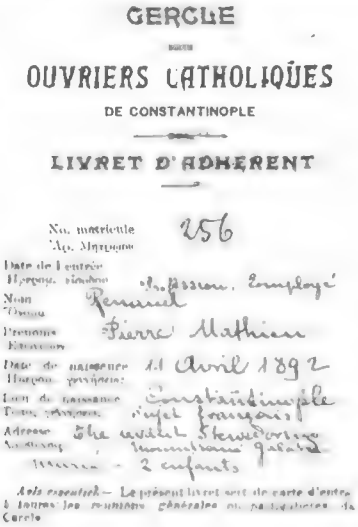

CERCLE

OUVRIERS CATHOLIQUES

DE CONSTANTINOPLE

LIVRET D'ADHERENT

No. matricule: 256

Date de l'entrée:

Nom: Renaud

Prénoms: Pierre Mathieu

Date de naissance: 11 Avril 1892

Lieu de naissance: Constantinople

Adresse: The Levant Stewedoring

2 enfants

Avis essentiel.— Le présent livret sert de carte d'entrée à toutes les réunions générales ou particulières du Cercle

EXTRAIT DES STATUTS

DU

Cercle des Ouvriers Catholiques

DE CONSTANTINOPLE

1. Sur l'initiative de la Fraternité Saint Louis du Tiers-ordre Franciscain, il s'est formé à Péra un Cercle des Ouvriers Catholiques de Constantinople sous le Patronage de St. Joseph, Père adoptif de Jésus-Ouvrier, et ouvrier lui-même. Articles des Statuts 1 à 3)

Cette Association a été, le 18 Juin 1919, officiellement admise à l'Œuvre des Cercles Catholiques d'ouvriers de Paris.

2.—Le Cercle se propose, dans un but de charité chrétienne, d'apporter à ses membres une aide religieuse, morale, intellectuelle, économique et sociale (Articles 4 à 8)

3. Le Cercle comprend deux sortes de membres: les membres libres ou protecteurs et les membres actifs ou participants. Article 9.

Les membres libres ou protecteurs peuvent être admis sans distinction d'âge, de sexe, de nationalité ou même de religion. Ils n'ont aucun droit de vote dans les Assemblées Générales. Ils peuvent cepen-

Abidin Dino ile
Kont Leon Ostrorog'dan Şeng Çeng'e

M. ŞEHMUS GÜZEL

12 Ocak 1984'te "Sevgili Mete"ye gönderdiğim yeni yıl kartında "Kont Ostrorog kimdir?" başlıklı yazıyı onbeş günde göndermiş olacağım diye yazmıştım. Aradan yedi yıldan fazla bir zaman dilimi geçti... Bazen böyle olur işte. Bir yazının yazımı yıllara yayılabilir.

Kont Leon Ostrorog'u, Türkiye'de işçi hareketine ilişkin kitap okuyan hemen herkes tanır. Benim bu tanışıklığıma 1982 ve 1983'te Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivinde "1908 Grevleri" üzerine yaptığım araştırma sırasında bulduğum kimi belgeler yeni bilgiler kattı. Örneğin Kont "alman" değil Polonyo kökenli ve Fransız vatandaşıydı. Kont 1908 ve sonrasında Osmanlı siyasetinde etkili olmuşa benziyordu. Ayrıca1909 - 1911 arasında Adalet Bakanlığı "müşaviri" olarak osmanlı adalet sistemini düzeltici projeler hazırlamıştı. Bunları ve sonrasını yazmak istiyordum. Mete Tunçay'ın teşvikiyle Kont'un bütün yapıtlarını bulmaya koyuldum. Paris kütüphanelerindekilerin hepsini buldum, fotokopiler yaptım, okudum... Ostrorog üzerine çalıştığımı bilen Adnan Ekşigil kimi bilgiler ve yardımcı olabilecek isim ve adresler verdi: Çelik Gülersoy ve İ.H. Özay'la onun sayesinde ilişkiye geçtim. Ve her ikisi de yol gösterdiler, yardımcı oldular. Sabetay Varol'un - anlatması uzun ve inanılması zor bir rastlantı sonucu - izini bulduğu, hem de Paris'te, Kontes İşka Ostrorog ile 17 Mayıs 1985'te iki saate yakın söyleştik. Adı geçenlere teşekkürü borç biliyorum.

Ama bazen, bilinmez ve açıklanması zor nedenlerle bir konu ilgi alanınızdan çıkar. Başka işler girer araya, başka yazılar kâbus gibi bindirir. Ostrorog yazısı da bu nedenlerle dosyalarda, dosyalar raflarda kalakaldı...

Ta ki Autrement dergisinin Mart 1988'de İstanbul özel sayısı çıkana dek. Abidin Dino'nun "Les Ostrorogs, cote d'Asie" yazısını okuyuncaya dek. Artık yazmalıydım yazıyı. Hem böylece Mete'ye verdiğim sözü tutmuş olacaktım. Mete'nin suskunluğunu zaten güçendi diye yorumluyordum. Belki evham. Kim bilir? Yazı(lar) huzurunuzda. Abidin Dino ile ilk söyleşimizi 12 Nisan 1988'te yaptık. İkincisini 27 Nisan 1991'de. İlkinden bazı bölümleri "Babadan Oğullara Ostrorog'lar" başlıklı yazıya aldım. İkincisi bir içim su, aynen, virgülüne dokunulmadan, "Ostrorogname", yayınlanıyor. Bu iki söyleşi arasında Abidin Dino iki yeni kişi kattı hikâyemize: Şeng Çeng ve "Astarte". İlki hakkında ayrıntılı bilgi edinmek ve yapıtlarını bulabilmek için Paris kütüphanelerini taradım. Bu, Şeng Çeng üzerine bir yazı doğurdu. Okuyacaksınız. Diyeceğim şu ki, Abidin Dino olmasaydı bu yazılar daha çok beklerdi. O nedenledir ki, Abidin Dino bu yazıların oluşturucusudur. Bin teşekkür.

Kont Leon Ostrorog
(İ.Ü. Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Enstitüsü)

Ostrorognâme

Abidin Dino'nun "Les Ostrorogs, côte d'Asie" (Ostroroglar, Asya yakası) başlıklı yazısı Autrement dergisinin Mart 1988'deki İstanbul özel sayısında yayınlandı. Abidin Dino ile bu yazısının ötesine-1930'ların İstanbul'una, Kandilli'ye Ostroroglar Yalısına bir gezi eyledik, 27 Nisan 1991'de. Dönemin "kahramanları" ile, otuziki kısım tekmili birden. Hadi kalkıyor Sultanahmet, Beyoğlu, Eminönü, Kandilli:

MŞG: Ostroroglar üstüne bir yazı yazma gereğini neden duydunuz?

AD: Durup dururken değil. Autrement dergisi benden - ismi üstünde - "Başka Türlü" bir İstanbul yazısı istiyordu özel sayısı için. Hele mümkünse, İstanbul'da tanıdığım ilginç Fransızlar varsa... Ostrorog ailesini ve yalısını anımsadım. Ostrorog yalısı, bilirsiniz, düşlere girecek kadar güzel bir yapı.

1930 Yıllarında "D" Grubunun ilk sergisine uzun boylu, mavi gözlü, tek cam gözlüklü, elinde baston, yakasında çiçek, hep tavana bakan Kont Jean Ostrorog çıkagelmiş, kendisini tanıtmıştı. Sanki resimlere pek göz atmadığı halde resimlerin üstüne tutarlı birkaç lâf ettikten sonra, ertesi günü yalıya, öğle yemeğine dâvet etmiş:"Birkaç dost bulunacak." demişti kısaca.

Yalının dışını ezbere biliyordum, içi ise "Aşk-ı Memnû" romanına yakışacak bir dekor; yüksek, ferah pencereler altında kar beyaz tül perdeler sallanırken, yılların içinden Bihter'in, Nihal'in yada genç Behlül'ün çıkagelmeleri hiç şaşırtıcı olmayacaktı... Gerçi kişiler artık o kişiler değildi ama, Jean Ostrorog'un dâvetlileri arasında Bihter'i aratmayacak güzellikte genç kadınlar hiç eksik olmaz.

Daha sonraları başkalarından duymuştum, güzel kadınlara karşı duyduğu hayranlık yüzünden Jean Ostrorog'un başına türlü işler gelmiş, hayatı allak bullak olmuştu. Hattâ - başkasının yalancısıyım - dünyanın en zengin genç kadını ile evlenmişken (ilk eşi, bu güzel kadın ünlü Gülbenkyan'ın kızı mıydı? MŞG), yeni bir aşk uğruna onu terketmiş ve sonra ne olmuşsa, "sipahi" subayı olarak kendisini Afrika'ya atmış. Neyse ki sonunda Jean baba evine, yalıya sağ salim dönebilmişti. Sivil hayata kavuştuğu halde kimi zaman sanki taşıdığı sipahi pelerinini sabırsızlıkla omuzlarından geriye doğru itiyordu.

MŞG: Yalı döneminde, yalı Kont Leon Ostrorog dönemindeki bir tür "karşılaşma, buluşma yeri" özelliğini koruyor muydu?

AD: O yıllarda artık ne anne ne peder yaşıyordu, ama onların bir zamanlar Türklerle Fransızları bir araya getirme tutkusunu sürdürüyordu Jean'la kardeşi Stas (Stanislas'ın kısaltılmışı) diplomattı, siyah saçlı bir zarif adam. Tâtil aylarında uzakdoğu ülkelerinden gelirdi yalıya. Çin'e hayrandı ve o yüzden çin kâse ve vazoları salonlarda serpiliydiler alçak masalar üstünde. Osmanlı geleneğine aykırı değildi bu özellik. Yalıda veya osmanlı -

Fransız - İngiliz karması. Her iki kardeş koyu osmanlı sanat tiryakisi, hattâ uzmanı oldukları kadar, Batı sanatını da derinlemesine bilen kişilerdi. Doğrusu İstanbul kentinde çok sık rastlanan bir özellik değildi bu!

Bana gelince yirmi yaşında ya var ya yok, derbeder kılıklı, kaşları uzun ve karışık, oldukça garip bir yaratıktım. Bu bir sorun yaratmıyordu, değilmi ki hayli şaşırtıcı şeyler çizen genç bir ressamdım. Arkasından ve çok geçmeden Arif ağabeyim katılınca dâvetlere, Ostrorog yalısının acaiplik ünü büsbütün güç kazanmış bulundu. Kibar mahallelerde, Beyoğlu taraflarında! Nasıl öyle olmasın ki? Arif iki metreye yaklaşık boyu, benden uzun saçları, alnından ayrılmayan gözlükleri, upuzun yâsemin çubukların ucunda peşpeşe yakılan cigaraları ile bir efsâne kişisiydi, tebdil gezen bir ilah!

Kimi gün dâvetlerde, çenesi göğsüne dayalı, mikrop kapma korkusu yüzünden elleri hep sırtında Abdülhak Şinasi beyle, muhteşem Yahya Kemal Bey, yada Lüsyen hanımla şair-i âzam Abdülhak Hâmit beyefendi gözde tek gözlük, bir kaş havada, sırtında Londra'da kesilmiş bir redingot, hep hafif alaylı buruşuk yüzü ile çıkagelir yalıya. Elbette sevgili Lüsyen hanımla beraber! Üstadın dediği gibi: "Ne onsuz ne de onunla yaşanabilir" bir kişilik! Bey'e hep: "Lö be" derdi ve fırsat buldukça salonun bir köşesinde - nedense bana - eski aşklarını anlatırdı, hele Venedik günlerini, Kont Julio'yu.

Üstatlar, beyler, beyefendiler, eksalanslar elde bir kadeh, yalıda, rıhtımda, sırtını koruya vermiş bahçede dolaşıyor, kusursuz bir Fransızca ile bir mısrâ, ya bir fıkra, ya bir hâtıra salıyorlardı ortaya ve böylece yabancı misafirler, eski günlerde Pierre Loti'ler gibi ancak Ostrorog yalısında rastlanan kişilerle tanışma fırsatını buldukları için az mutlu değillerdi...

MŞG: Türklerden başka kimler

AD: Bütün bu anlattıklarımı biraz günü geçmiş bir tiyatro piyesi seyreder gibi algılayın. Sahnede rol kesen aktörlerin gülüşleri, abartılmış tavırları, "jest"leri, konuşmaları vardı hep... Burda biraz hem aktör, hem seyirciydi herkes. Ahşap duvarların sesleri yankılaması, kısık ve esrarlı ışık düzeni, "sahnede" bulunma duygusunu artırıyordu; hele akşam yemeği olursa tavan göbeklerinde oynaşan ışıklar, çiçek vazoları arasında kadınların uçuşan uzun gece elbiseleri dramatik bir "üçüncü perde" duygusunu veriyordu insana.

Bir ara genç kuşaktan Asaf Hâlet Çelebi, sonra da Necip Fazıl "denenmişti" bu sahne ve dekorda. Necip Fazıl yüzünü olağanüstü oynatmasını becerdiği halde pek o kadar "tutmamıştı", ona karşılık Asaf Halet Çelebi, (hem de Fransızca), öyle şiirler döktürmüştü ki Ostroroglara gelenler, yanılmıyorsam ünlü İtalyan fütüristi Marinetti ile güzel eşi bile gölgede kalmıştı o akşam:

"Ouvre ton manteau djuneid
que vois - tu?

(Acık paltoda birşey yok, sakın aklınıza kötü şeyler gelmesin. AD)

I'invisible."

Yani "görünmeyen"!

Arkasından "Kilise" şiiri meselâ:

Kaşı şarâb
eti ekmek
ıssuz
ve müselles içindeki başsız göz."

"Evlôimeni i vasiliya tu patros"u da yapıştırınca patrikhane kaçkını çatlak papaz sesli, mardaren suratlı, düşük bıyıklı Çelebi karşısında neye uğradıklarını bilememişlerdi yabancı misafirler o gece.

Pes.

Ah o Ostrorog yalısının ziyafetleri! Yalıya dâvet edilmek yada edilmemek kimi Beyoğlu, Maçka, Nişantaşı, Sıraselviler, Taksim evlerinde ne dramlar yaratıyor, karı - koca kavgalarına yol açıyordu!

MŞG: Ostrorog yalısı dışında İstanbul'da başka "kesişme, buluşma, karşılaşma noktaları" nerelerdi? Aralarında rekabet var mıydı?

AD: Ostrorogların dâvetlerinin çekiciliğine tek ciddi rekabet, Fransa elçisi comte de Chambrun'nün hoş, akıllı ve oldukça yaşlı sevgilisi prenses Murat'tan geliyordu. (Müra demek lâzımdı prensese Fransızca).

Prenses tek başına ayaklı ansiklopedi. Avrupa'da hattâ dünyada hatırı sayılır kim varsa hepsini tanıyordu, hele Fransa'da gençliğinde Valery'leri, Degas'ları, Rodin'leri tanıdığı gibi Coctean'lar, Max Jacob'lar, Matisse'ler, Saint - John Perse'lerle senli benli idi. Esrarkeş resimlerimden özellikle hoşlandığı için üzerine kol kanat germişti. Kont'la resmen evlenip evlenmediğinden pek emin değilim, prenses'in Kont'la evlenmekle kontes sırasına düşmesi söz konusu olamazdı zâten!

Ne olursa olsun, Kont başarılı bir diplomat sayılıyordu Quai d'Orsay'de (Fransa Dışişleri Bakanlığı'nda), değil mi ki Ankara'da kimi gece sabahlara kadar poker mi, briç mi, iskambil mi oynadığı olmuştur Atatürk'le.

Az kalsın unutuyordum, Ostrorog ve prenses Murat ile bir bakıma rekabet edebilecek, boy ölçüşecek İngiltere elçisinin eşi, ressam Lady Clark vardı. Delişmen, gençliğinde muhakkak çok güzel bir İngiliz dilberi. Elçilikte pek durmaz, İstinye tepesinde Korulukta, tek katlı, zevkli bir köşkte resim yapar durmadan. Onun dâvetlisi olmak büsbütün zor, büsbütün ümitsiz bir işti Beyoğlu takımı için. Kaprisli, pek az kişiden hoşlanan, kendine buyruk bir ressam... Portreler yapar, ama model olarak ancak güzel kadınları seçer, bir de belirsiz kıstaslara göre dâvet ettiği kişilere viskisi ve somonlu sandviçleri bol dâvetler verirdi aklına esince. Yaptığı en başarılı portrelerden birinde genç Aliye Berger'in göz kamaştırıcı güzelliğini yakalayabilmişti. (Yanılmıyorsam Fikret Âdil'in Artist dergisinde bulunabilir sözünü ettiğim portre. Aslına bakarsanız aşk fırtınası esince, daha sonra kocası olacak Kemancı Berger'i elinden kapmaya kalkışan genç bir kadına tabanca ile ateş edebilecek yürekte bir âfet'in portresini yapmak, pek

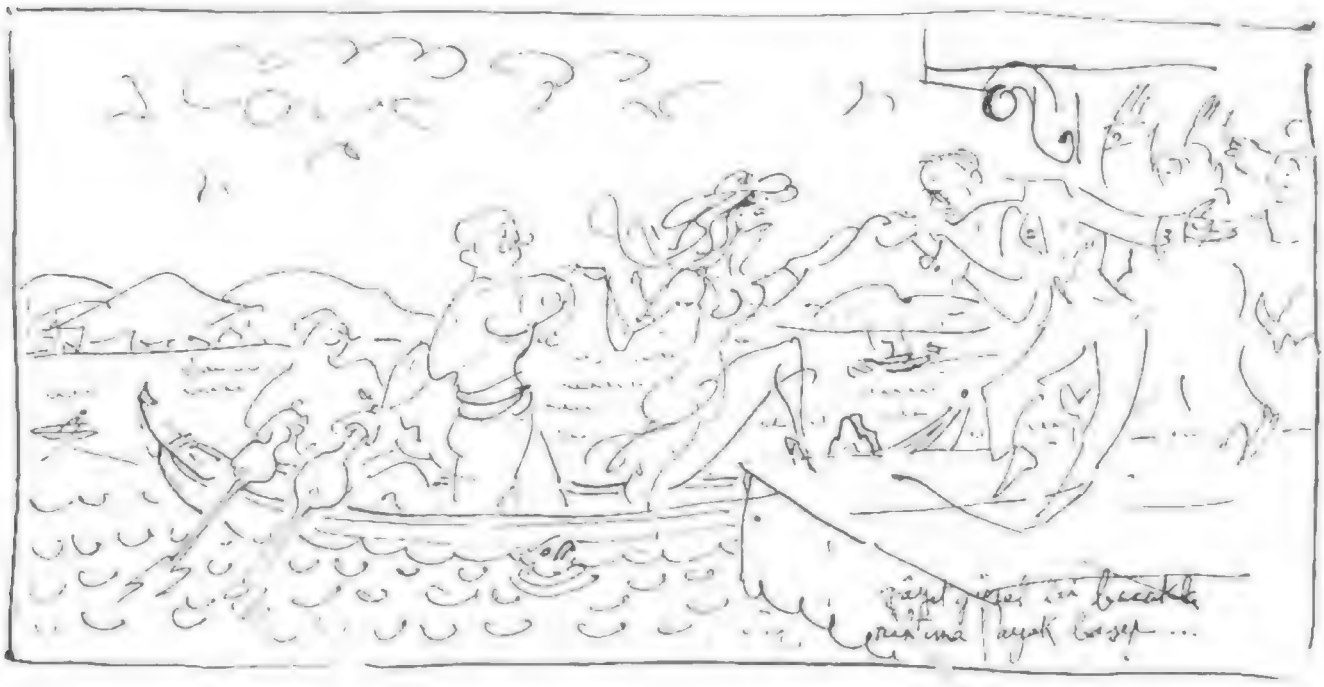

öyle her ressama vergi bir iş değil.

MŞG: 1930'ların İstanbul'unda daha neler yapıyordunuz, resimli ve yalılı günlerinizde?

AD: Deminden beri anlattığım dâvetler, benim için iki üç haftada bir tekrarlanan şeylerdi. Çoğu günlerim, (genellikle Arif'le beraber) Ayasofya, Süleymaniye ve Bab-ı Âli üçgeni arasında geçiyordu. İlk "ekmek paramı" karikatürist olarak Yarın gazetesinde kazanmıştım. Çat - Kapı girdiğim gazetede, koridorda, hızla geçen Nizamettin Nazif'le burun buruna gelmiş, fırsat bu fırsat karikatürlerimden birini göstermiştim... "Dâhi!"* diye kükremiş, beni yakamdan sürükleyip, kasada: "Beş papel" verdirtmiş, ertesi günü karikatürümü ilk sayfada boydan boya yayınlamıştı Nizam! Basında tek sanat eleştirmeni Fikret Âdil'den (Nâzım Hikmet'in unutulmaz bir şiirine konu olan) Kemal Ahmet'e kadar Vakit gazetesinde herkesi tanıyordum; piposu ağızda tarihsel tefrikalara resim çizen ressam Münif Fehim, bir de oldukça şaşırtıcı iki patron ve milletvekili Us kardeşler, vb... Yahut ta Cumhuriyet gazetesinde hangi kapıyı açsam bir dostla karşılaşıyordum. Başta gözleri Çin balığı gibi biraz fırlak, kocaman ağızlı sevimli Cemal Nadir. O gözler sevinçli mi kederli mi, belli değil pek.

Şimdiki Ankara caddesinde tanımadığımız kimse yoktu; Arif başta, ben arkada dolaşıp duruyor, bir şeyler çiziyor, bir şeyler söylüyorduk pek alışılmamış cinsten, ama fazla yadırganmıyorduk. Hani sirklerde - Bab - ı Âli bir sirk kumpanyasıydı gerçekten - her cambaz, uysal ya da vahşi her yaratık nasıl kendi marifetini gösteriyorsa seyircilere, bizler de "numaramızı" yapıp, önce Meserret Kahvesinde, sonra yine başkalarıyla beraber ya Sirkeci Garı büfesinde, ya Eminönü Balık Pazarında soluğu alıyorduk.

Burada ne Nâzım'ı, ne Fuat Carım'ı, ne Sertel'leri, ne Baltacıoğlu'nu, ne Kemal Ahmed'i, ne Fikret Âdil'i, ne Ahmet Ağaoğlu'nu, ne Suat Derviş'i, ne Nûdiye Hüseyin'i, ne Güvemli, ne Osman Cemal'i, ne Sadri Ethem'i, ne Necip Fazıl'ı, ne Neyzen'i, ne Reşat Enis'i, ne Peyami'yi, ne Nizamettin Nazif'i, ne Tanpınar'ı, ne İlhami Berk'i, ne Hilmi Ziya'yı, ne Vâ - Nû'yu, ne Yesarî'yi, ne Elif Nâci'yi, ne Us kardeşleri, ne Arif Oruç'u ve daha nice 30'lu yıllarda rastlanan kişileri anlatacak değilim, ciltler tutar, hem de Ostrorog yalısından büsbütün uzaklaşmış oluruz.

Ne var ki Kandilli'den bıkıp birkaç hafta uzaklaşınca, Jean'dan haber üstüne haber geliyordu: Yok romancı Simenon gelecek, yok aktris Marie Bell, yok fütürist Marinetti ile fazlı güzel genç eşi, yok Sultan Ahmet'te Hafız Burhan Mevlût okuyacak, kaçırılmaz fırsat, hep beraber dinlemek lâzımdı! İstanbul tiryakisi Jean, (*absolument*) muhakkak kocaman camiinin duvarlarını sesi ile titreten Hafız Burhan'ı dinlemek zorunda sayıyordu kendini.

Tekrar uğrayınca Kandilli'ye sanki daha önce seyrettiğim bir filmin ikinci bölümünü izliyordum: Seyyar ansiklopedi şişman diplomat Sedat Zeki Örs, Fransız misafirlere Saint - Simon'dan ezbere sayfalar okuyor, (ya da Racine'nin Bajazet piyesinden bir "tirad"), böylece şaşkına çeviriyordu hepsini. Jean bu durumlarda uzun kordonlu tek göz canımı koyverip iki kolunu yana açıyor: "Phénoménal!" deyip geçiyordu umutsuz hallerle (aslında çok memnun). Sedat Zeki bey Nedim'in şiirlerini pek güzel çevirmişti Fransızcaya. Böylece biraz "servirevan" genç bir Fransız elçilik ataşesini gözüne kestirince: "Vi-

ens t'en cyprès mouvant / à Saadabâd allons" dizeleriyle büyülemeye çalışıyordu, Koruya bakan bir pencere dibinde.

Bir de Lola vardı, hep Rus mu Rus, ele avuca sığmaz, fır dolaşan bir genç kadın. Kocası Fransa İstanbul başkonsolosu Raoul Crépin, o da tek cam gözlük gözde, Boğaz sularının tavanlarda çizdiği kıpır kıpır halkaları sanki çözmeye çalışıyor ya da sorulduğunda gayet nazik şekilde en iyi alaturka meyhane müziğinin adresini veriyor, ya da damaklara şenlik, en iyi işkembecinin, şıracının, lâkerdacının yerini tarif ediyordu yeni gelenlere.

Fakat bütün bunlar hiç; anmamak olmaz, Salacak'tan çifte kürekli uzun mahon bir sandalda anafor suları ile gelen dünyanın en zarif kadını (bu sözümü duysa: Aman kuzum, beni şımartıyorsunuz, fem!" der, kafasını geriye devirip bir kahkaha salardı), Çürüksulu Belkıs Râtip hanımefendiden başkası olamazdı bu gelen. Nasıl anlatsam; örneğin yanaşmış sandaldan çıkma gibi alelâde bir işi, güzel sanatlara yakın bir düzeye eriştiriyordu; Tek kürekle siya siya sandalı yanaştırınca ayağa kalkmış bürümcük gömlekli kürekçiler, baş çeken sandalcı kolunu büküp dirseğini uzattığında, "hanfendi" o kola dayanmıyor, uzun eldivenli eli ile sadece dokunuyor, Dior ya da Balanciaga ürünü elbisesinin eteğini şöyle bir toparlayıp, Perugia imzalı iskarpinli gayet güzel bir bacakla rıhtıma ayak basıp, Samotrakya zaferi heykeli gibi göğüsler önde seğirtiyor ve öylesine toptan baygın bir bakışla süzüyordu ki onu karşılayan telâşlı hayranlarını, gününe göre yeşilimsi mi, mâvimsi mi biraz şehlâ o gözlerini, yalnız ve yalnız kendisine çevrili sanabilirdi her biri...

Belkis hanımın önünde Yayha Kemal, tavada Trabzon yağı gibi eriyor, Necip Fazıl'ın eli ayağı birbirine dolanıyor, nice âfetler görmüş Jean Ostrorog bile, Tasili'de Tuareg saldırıları karşısında Kal'aya beyaz bayrak çekmek zorunda kalmış komutanların, metin ve umutsuz maskesini takınmak zorunda kalıyordu Belkis hanımın elini öperken...

Şeng Çeng Isimli Çinli

MŞG: "Piyes" her zaman bu kadar yumuşak, tatlı ve rüyamsı mıydı?

AD: Arada sırada dramlar da oluyordu ufak tefek, dedikoduları besleyen. Derken günün birinde şirin mi şirin, perçemli, küçükçe bir Çinli türeyiverdi. Nerden düşmüştü buralara pek bilinmiyordu? (Nasılsa gözünden kaçmıştı Fikret Âdil'in; o ki Artist dergisi ya da Vakit gazetesi için yabandan gelmiş uçan kuşu, Bianco - Bachia Arjantin tango orkestrasının tümünü, Atina'dan teşrif eden aktris Katopuli ile Levent gibi Papas'ı, karışık alınlı İlya Ehrenburg'u, Proust'un dostu Léon Pierre Quint'i herkesten önce tanımış, tanıtmıştı İstanbul okuyucularına... Evet nereden çıkmıştı bu cin gibi Çinli? Tek bilinen şey, "Anam" (Fransızcası Ma Mère) adında bir kitap yazdığından ve bu kitabın önsözünü ünlü şair Paul Valery'nin kaleme aldığından ibaretti. Valery'nin bir önzözüne kavuşmak, bugün bir sinemacı için Cannes Film Festivalinde birincilik ödülünü kazanmaktan daha zor bir marifetti.

Arif ve ben Şeng Çeng'le çabucak ahbap olduk, şiirden, özellikle Rimbaud'dan söz edip duruyor, ona ezbere Nâzım'dan şiirler çeviriyorduk ayak üstü. Çok dikkatle dinleyip, ilginç yorumlar yapıyordu. Asıl Türkiye'yi anlamak istiyordu, Sun Yat - sen'le Atatürk'ü karşılaştırmaktan hoşlanıyordu; minyatürden hat sanatına kadar her şeyi bilmek istiyordu, hele Mimar Sinan'ı. Şehirde buluştuğumuz olurdu, fakat en çok Ostrorog'larda rastlanıyordu ona.

Bir seferinde telâşla geldi yanımıza. Kıbrıslı yalısında - Kimse duymasın diye fısıldıyordu alçak sesle - müthiş bir yaratıkla karşılaşmıştı! "Bir allâme, bir dâhi, Astarte'nin tâ kendisi!" Astarte mi? (Ârif'in belleği yerindey, Astarte ya da İştar, Âştar, Âsur aşk ve doğurganlık ilâhesi. Ona tapanların töresi sessizlik, belleksizliktir.) Kıbrıslı yalısı o kadar çok odalı (az daha kamaralı diyecektim), o kadar çok dehlizli bir uzun yalıydı ki, içinde kaybolmak hiçten. Evet, orada dip odaların birinde, belki ev sahiplerinin bile seyrek gördüğü ya da unuttuğu bir mahluk barınabilirdi.

Dediğine göre bizim Çinli, öylesi bir kişiye hiç rastlamamıştı, "Ne Budist tapınaklarında ne de Sorbonne kürsülerinde." Ne yazık ki Astarte düşüncelerini paylaşmak istemiyordu. Şeng Çeng'i yanına çağırtması şaşılacak şey, bir sezgi sonucu olmalıydı, karışmak olmaz, Astarte'yi - Ki ne erkek ne kadınmış - rahatsız etmek yakışık almazdı, işi kurcalamadık.

Şeng Çeng benden - bir örümceğe benzeyen- elinin resmini istemişti, Arif'se portresini çizmişti incecik çizgilerle.

O sıralarda Burhan Toprak, Mükrimin Halil'in yardımı ile ilk kez Yunus Emre'nin krîtik baskı iki ciltlik dizelerini yayınlayacaktı, ve kitapta benim parmak resimlerimin bulunmasını istiyordu illâ. Yunus Emre uğruna çizdim elbette ve Şeng Çeng'e Yunus'tan söz ettim; Gel gör ki, o sıralarda Yunus'un doğru dürüst bir çevirisi yoktu daha, o yüzden Şeng, Astarte diyor, başka bir şey dinlemiyordu.

Hepsi iyi, hepsi güzel, dön dolaş hep aynı şeyler mi yaşanacaktı? Elbette Galata'da esrar tekkesine dalıp ocakçı Küçük Hasan'ın tekerlemelerini dinleyip "müşterileri" çizdikten sonra Tünel'in üst yanına çıkıp prenses Murat'ın ağzından Alfred Jarry üstüne hayret verici ayrıntılar dinlemek, bir bakıma aynı günde birbirinden çok ayrı kitaplar okumak ya da filmler seyretmek alışkanlığımın bir başka çeşidi sayılabilirdi. Eisenstein'in filmleri, Meyerhold tiyatrosu üstüne yabancı dergilerde elime geçeni okuyordum, ama Nâzım'ın Meserret Kahvesinde anlattığı harika şeyler bile yetmez olmuştu bir bakıma, o taraflara kendim gitmeyi, sinema işlerine karışmayı düşlüyordum...

MŞG:Karıştınız, gittiniz zaten...

AD: Evet. Nitekim o sıralarda İstanbul'a ve Ankara'ya (Cumhuriyetin 10. yıl kutlamaları sırasında film çekmeye gelen) Sergey Yutke-

viç'le can ciğer olduk. Eisenstein'le devrimden hemen sonra (gencecik her ikisi de), öncü piyesler sahneye koymuşlar, film çekimlerine girişmişlerdi. Başlangıçta ikisi de ressam. Ve ressam - sinemacı olduğu için Serj, gelir gelmez Türk ressamlarını tanımak istemişti. Resimlerimizden (Fikret Muallâ ve benim resimlerim başta) sahiden hoşlanmıştı besbelli. (Çok geçmeden bir Türk resim sergisi açacaktı Moskova'da; ve o gün bugün pek eşine rastlanmayan güçte bir yazı yayınlamıştı Sovyetski İskustvo dergisinde; yazısında bizim bütün genç kuşaktan söz ediyor; canlı, geleceği öngören bir yazı. Kısa kesiyorum, çünkü bu başlı başına bir konu, "Sirioja" Leningrad'a döner dönmez uğraşmış, çok geçmeden beni resmen Lenfilm'e dâvet ettirmişti dekoratör olarak. "Aramızda film çevirmeyi öğrenirsin, geçtiğimiz aşamaları geçerek, birlikte çalışarak"... 1917'den topu topu 17 yıl sonra Leningrad'a gitmek, orada çalışıp yaşamak bulunmaz bir fırsat!

Şeng - Çeng'e dönelim, Rusya'ya gideceğimi söyleyince, "İlginç olacak" demiş, lâfı uzatmıştı...

Aradan yıllar geçti, az değil tam 60 yıl. Sait Faik'in "Haritada Bir Nokta" (Un Point Sur La Carte) kitabının Fransızca yayınlama işinde önayak olan bayan Odile Chartier (édition Souffles) bir Çinli üzerine Çin'de yaptırdığı bir uzun belgesel filmden söz etti. Ve iki video kaseti verdi. Bu kasetleri seyrettim. Tamam, bizimki! Dünyayı dolaştıktan sonra tekrar Çin'e dönmüş, yaşlanmıştı biraz, ama zaman, sanki yüzünde tutunamamış, kayıp geçmişti. Hani şu birlikte tekrar tekrar seyrettiğimiz kasetlerdeki yüz. Nedense şair hiç anmıyordu Türkiye günlerini. Hayatı dolu dizgin yaşamıştı. Çok genç yaşta Kanton'da ve Nanking'de devrimci sendikaların eylemlerine öncülük etmiş, türlü serüvenlerden sonra Paris'e uğramış, 1920'de Sosyalistlerle Komünistlerin kopuş kongresinde, Tours'da, delege olarak bulunmuş, Çu En - Lay'la arkadaşlık etmiş, çok okumuş, çok yazmış, hem şair, hem tarım uzmanı olmuş, akrepler üzerinde sosyolojik bir "tez" yapmış, taşları, böcekleri araştırmış, felsefeye dalmış, sonra tekrar dünyayı gezmeye çıkmış ve hayatının sonunda büyük saygı gören ünlü bir bilge olmuştur. Sosyalizmle demokrasiyi barıştırmak istiyordu, yol arıyordu... Bundan bir yıl önce Yaşar Kemal'e anlattım Şeng Çeng'i. Hayret! gayet iyi biliyordu Şeng'i. Nasıl bilmesin ki? Meğer Tilda'nın (Yaşar Kemal'in eşi. MŞG) teyzesine delicesine âşık olmuş Çinli, gayet ciddi bir serüven... Ayrıntılarını Tilda biliyor olmalı. Neden kopmuş bu büyük aşk, kimbilir? Video kasetlerde gördüğümüz Şeng'in İstanbul'dan söz etmemesi belki o yüzden, yüreğinde açık bir yara kalmıştı belki de... Ama artık mutlu görünüyordu memleketinde Şeng Çeng.

Evet, rastlantılar nasıl da yoğunlaşıyor kimi zaman!

Astarte'nin Sırrı

MŞG: Astarte'nin sırrını çözebildiniz mi?

AD: Şeng Çeng'den sonra Astarte'nin gerçek kimliği de anlaşılmıştı geçen yıl, geçmiş günlerden söz ederken çok şey bilen, yarı İstanbul'lu yarı Paris'li bir ressam arkadaşım sâyesinde. Kıbrıslı yalısının misafiri Astarte, (gerçek adını artık biliyorum ama söylemek istemiyorum), Atatürk yıllarında milletvekili olan tanınmış bir yazarın kardeşiymiş. Astarte Paris'te okumuş, gayet yakışıklı, kadınların göz bebeği bir genç adam. Derken İstanbul'a dönünce çok geçmeden Mardin taraflarında bir Süryâni manastırında rahip olmuş! Ve bu manıstırda erkek değil, kadın olduğunu anlayınca İstanbul'a dönmüş, belki CHP milletvekili kardeşinin yanında kalmak istememiş, bir süre Kıbrıslı yalısında saklanmış, İştar felsefesine göre suskunluğu seçmiş olmalı belki de... Her ne ise bu "gaybûbet" ne kadar sürmüş tam bilemiyorum, sonunda hep giydiği kadın elbisesi ile milletvekili kardeşinin apartman bodrumuna sığınmış, sokaklarda pek az görünmüş, dalmış yaşam ölüm ve kazmos'la ilgili düşüncelere... Bunları anlatan bayan arkadaşımla senede bir iki kez görüşürmüş, gittikçe kötüye gittiği belliymiş, gittikçe daha dalgın... İç gezilerinde kimbilir neler görür neler duyarmış Astarte? Ressam arkadaşım uzun uzun Paris'te kaldığı için ancak hikâyenin sonunu biliyor başkalarından; Astarte'nin ailesi deli olduğuna karar vermiş sonunda, onu Bakırköy Akıl Hastanesine kapatmış ve orada iş bitmiş. Şeng Çeng'in eşsiz bir ermiş saydığı insan ölmüş tel örgüler arkasında, ömrü düğümlenmiş böylece.

Ostrorog yalısı hele İstanbul şehri ne acaip hikâyeler anımsatıyor insana, hepsini anlatmış değilim, sayfalar yetmez. 1934 - 1937 sonu Leningrad'a gelince o büsbütün şaşırtıcı bir konu.

MŞG: Anlatacak mısınız bir gün?

AD: Vakit kalırsa...

* *O yıllarda, Dino'nun dediğine göre, Ankara Caddesi'nde herkes ya "dahi" ya "üstat"mış...* (MŞG)

19. Yüzyıl Ortalarında Yapılan Saraylarla Ilgili Bazı Yolsuzluk Olayları

Tüccar Peill ve Fethi Ahmet Paşa

DR. NETİCE YILDIZ
Doğu Akdeniz Üniversitesi,
Fen ve Edebiyat Fakültesi
G. Magosa-Kuzey Kıbrıs

Kırım Savaşının sona erdiği 19. yüzyıl ortalarında devlet hazinesinin zayıflığını hissettirmemek, adeta yalanlamak istercesine başlatılan müsrif harcamalarla gerçekleştirilen ihtişamlı saraylar, zaman zaman bir çok kişinin kafasını meşgul etmiştir. Bu saraylardan özellikle Dolmabahçe Sarayının yapılışı ve dekorasyonu konusunda belgeler ne yazık ki çok azdır ya da rastlanamamıştır. İncelenmemiş, tasnifi yapılamamış arşiv belgelerinin sayısı da düşünülürse bu ikinci olasılık ağır basmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun ihtişamının birer simgesi olarak ayakta kalmış bu saraylara son yıllarda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin de konuya daha bir önem vermesi ile ilgi artmış ve çalışmalar da genişlemiştir.

Başbakanlık Arşivindeki 1863 yılı iradelerine ait katalogda, Meclis-i Mahsus İradeleri arasında "İngiliz tüccar Peill'in alacağı ile ilgili" diye bir belge kaydına rastlanmış ve bir araştırmacı şüpheciliği ile belki konumuzla ilgili olabilir düşüncesinden hareket ederek bakmaya karar verişimizle önümüze son derece heyecan verici bir bilgi hazinesi dökülmüştür. Bir dizi belgeden oluşan bir dosya[1] 1850-60 yılları arasında yer alan bazı ilginç olaylar ve özellikle Dolmabahçe Sarayı'nın dekorasyonu ile ilgili bilgiler edinmemize yardımcı olmuştur.

36 belgeden oluşan bu dosya, gerçekte bir İngiliz tüccarın uzun süre parasını alamaması üzerine çeşitli makamlara yaptığı başvuru ve komisyon araştırmaları ile ilgilidir. Burada bu belgelerin bir kısmını ele alıp, Dolmabahçe Sarayı dekorasyonunda rol almış bir İngiliz tüccar ile ne yazık ki bir yolsuzluk öyküsüne konu olan bir Türk Paşasını anlatacağım. 'Üzülerek' diyorum, çünkü yolsuzluk olayı Türk Müzeciliği için son derece değerli bir kişi ile ilgilidir. Evet, Fethi Ahmet Paşa [2] bu belgelerle karşımıza bir başka yönü ile çıkıyor bu kez. Yine, Saray'ın o yıllarda alış veriş yaptığı bazı yabancı tüccar isimlerini de bu belgelerde buluyoruz.

Tüccar Peill Ve Sarayın Borcu

Dosyadaki belgelerden birisi 11 Temmuz 1861 tarihli, Mr. Peill imzalı İngilizce bir mektup ile 16 Eylül 1861 tarihinde Hariciye Nezaretine İngiltere sefiri tarafından iletilen bu mektubun Hariciye Nezaretinde yapılan çevirisidir [3]. Bu mektup, bize tüccar ve olay hakkında geniş bir bilgi vermektedir.

Peill'in mektubuna bir göz atacak olursak şunlarla karşılaşırız: 1853 yılına kadar senelerce İstanbul'da yaşayan tüccar Peill, İngiliz Elçiliği mimarı Mr. N. I. Smith aracılığı ile saraya ait bir takım siparişlerle ilgileniyor ve Avrupa'dan bazı eşyalar getirtiyordu. Mimar Mr. Smith, Kırım Savaşı sonunda İstanbul'da yeniden yaptırılan İngiliz sefaret binası yapımında görev yapmış ayrıca, Sultan Abdülmecit için de çalışmıştı [4]. Mr. Smith, Peill'e siparişler vermekle kalmamış, onu sarayın mühendislik ve dekorasyon işlerinde de çalıştırmıştı. Zeki bir adam olan Peill, bu işleri yaparken Türklerin zevklerini, yaşantılarını, renkler, şekiller v.s. ile ilgili dini inançlarını da öğrenmeyi ihmal etmemişti.[5] Saray için yaptığı hizmetlerin bedelini de mimar Smith aracılığı ile düzenli olarak almıştı. Peill'in yaptığı görevler beğinilmiş olacak ki 1853 yılında İstanbul'dan ayrılıp İngiltere'ye geri dönünce de adresini Mimar Smith'den alan Ticaret Nazırı ve Tophane Müşiri Fethi Ahmet Paşa, yeni yapılan saray için bir çok siparişler vermişti. 1853-1858 yılları arasında saray için mobilya ve bir deniz feneri ile inşaat için gerekli olan tuğla, demir gibi malzemeler ve Dolmabahçe Gazhanesi için gerekli olan aksam ve kok kömüründen oluşan bir çok siparişini Londra elçisi

Mösyö Musurus'un denetiminde yerine getirmiş, her defasında da parasını düzenli olarak almıştı. Verilen siparişler için ödemeler, biri peşin, biri gemiye yüklendiği zaman, diğeri de İstanbul'a vardığı zaman olmak üzere üç taksitle yapılıyordu. Bütün ödemeler, elçi Musurus adına gönderilen poliçelerle yapılmaktaydı.

1858 yılında yeni bir sipariş için sözleşme yapılmış, hemen akabinde Tophane için kok kömürü ve pik demir siparişini yüklemeye çalışırken, Elçi Musurus, Fethi Ahmet Paşa'nın ölüm haberini vermişti. Paniğe kapılan Peill ise parasını alamayacağı korkusu ile bu anlaşmayı daha fazla zarar görmeden iptal etmek istemişti. Bunun üzerine Musurus, bu siparişlerin Paşa için değil, Padişah ve Osmanlı hükümeti için olduğunu, parasının ödenmemesinin söz konusu olamayacağını belirtmiş, böylece Peill de siparişleri tamamlayıp gemiye yüklemişti.

O yıl tüccar Peill, saray için 5000 İngiliz lirası tutarında bir mobilya siparişini tamamlamaya çalışmaktaydı. Son derece değerli eşyalardan meydana gelen bu sipariş, Peill'in deyişine göre Londra'da bulunan en iyi sanatçılar tarafından tasarlanıp çizilmekteydi. Ancak bir süre sonra para sıkıntısı çeken Peill, parası gönderilmeyince, siparişi yarıda bırakmak zorunda kalmış ve toplam 10,281 İngiliz lirası 17 şilin olan alacağını talep etmişti. 25 Ocak 1859'da Halil Paşa imzalı bir mektupla Tophane'nin bazı nedenlerle borcunu ödeyemediği, Tophane Müşiri Mehmet Rüştü Paşa'nın bu borcun en erken bir zamanda ödenmesi için söz verdiği belirtilmiş, bu arada yeni bir mobilya siparişi daha verilmişti. Ancak tüccar, parası ödenmedikçe bu siparişi ele almayı reddetmişti. Peill, mektubunun sonunda Türk hükümetine güven duyması sonucunda bu ağır borçlar altında çok yıprandığını ve iflas etme durumuna geldiğini belirtmeyi de ihmal etmemiş [6] ve büyük bir sadakatle Fethi Ahmet Paşa'nın isteği üzerine aldığı eşyaları 10,821 Sterlin 17 şilin [7] olan alacağı için 1858 senesinden başlamak üzere % 6 faizi ile kendisine ödenmesini talep etmitir. [8]

Tüccar Peill, mektubunda da belirttiği gibi beş yıldan beri alamadığı parası ile ilgili ilk başvurularını önceleri İngiltere'de bulunan Türk sefiri Musurus Paşa'ya yapmış, daha sonra yanıt alamayınca hukuk danışmanı Thomas Longman aracılığı ve İngiliz Dış İşleri Bakanı Lord John Russell kanalı ile İstanbul İngiliz elçiliğine ve resmi makamlara ulaşmaya çalışmıştı. [9] İngiliz elçisi Henry Bulwer'in de gerekli makamlara yaptığı başvuru üzerine, konu Meclis-i Vâla tarafından belirlenen bir komisyonca incelenmiş ve Peill'in alacağı, Hazine'den istenmişti.[10]

Osmanlı Imparatorluğunda Rüşvet Ve Yolsuzluk Olayları

Rüşvet veya yolsuzluk konuları Tanzimat devri adamlarının mücadele ettikleri başlıca konularından biri idi. XVIII. yüzyılda artan, III. Selim ve II. Mahmut zamanlarında da devam eden rüşvet olayları Tanzimatçılara kötü bir miras olarak geçmişti. 1840'da yayınladıkları ceza kanunnamesinde rüşvetçilere karşı şiddetli hükümler koydular ve bu hükümleri rüşvet alan bazı paşalara bile tatbik ettiler. 1849'da Mustafa Reşit Paşa'nın ikinci sadaretinde rüşvet meselesi yeniden ele alındı. Bu kez bütün memurlar başta Padişah olmak üzere Kur'an'a el basmak suretiyle Babıali'de rüşvet almayacaklarına dair yemin ettiler. Rüşvet ve rüşvet yerine geçen hediyeler gibi toplumu kemiren diğer kötü bir gelenek de devlet hazinesini türlü şekillerde zarara sokan hırsızlıkların vukubulması idi. Her sınıf ve dereceden memurlar, ammeye tahsis edilmiş olan malları tasarruflarına geçirmeye kalkışmakta idiler. 1854 tarihinde rüşvet ve devlet malını çalma konuları, hükümetçe bir defa daha esaslı bir şekilde tetkik edildi. Neticede bu hallerin önlenmesi için 1840 tarihli ceza kanunnamesinin söz konusu durumlarla ilgili hükümleri genişletilip şiddetlendirildi. Ve "Rüşvet Hakkında Nizamname" başlıklı 1- Rüşvet Faslı 2- Sirkat Faslı 3- Hediyeler Faslı 4- Usul ve Mahkemeler Faslı bölümlerinden oluşan otuz maddelik yeni bir nizamname düzenlenip, Meclis-i Umumiden geçirildi. Ancak bu nizanname de mevcut hastalığa ilâç olmadı [11]. Fethi Ahmet Paşa olayı, bu yıllardaki yolsuzluk hastalığının bitip tükenmeden devam ettiğini bize gösteren ilginç bir örnek olacaktır.

Meclis-i Vâlâ Soruşturması

Rüşvet Davaları ve yolsuzluklar ile ilgili yapılan soruşturmalar o yıllarda bu günkü Yargıtay ve Danıştayın eşdeğeri olan Meclis-i Vâlâ tarafından yürütülürdü. Meclis-i Vâlâ-i Ahkam-ı Adliye, devletin muhtaç olduğu kanunname tasarılarıyle nizamnameleri hazırlattırır, memurların davalarından başka devlet ile fertler arasındaki davaları görür ve görevlerini kötüye kullanan memurları mahkeme edip devlete karşı işlenen suçların cezasını takdir ederdi [12].

Bu olay ile ilgili Meclis-i Vala tarafından belirlenen komisyonda yapılan soruşturmada tüccara olan söz konusu borcun gerçekte devlet hazinesinden alındığı ve hatta hazineden bu eşyalar yanında sarayın başka harcamalarının karşılığı olarak Fethi Ahmet Paşa'ya oldukça yüksek bir meblağ verildiği ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine, merhum Paşa'nın zimmetine geçen bu paranın terekesinden alınması gerekmekteydi. Durum oğlu Mahmut Paşa'ya [13] da bildirilmiş ve paranın nerelere harcandığı hakkında geniş bir soruşturma yapılmıştı. Ayrıca tüccar Peill'e de Rüşdü Paşa adına Tophane-i Amire İmalat Meclisi amiri Halil Paşa tarafından bir mektup yazılmış ve Fethi Ahmet Paşa'nın ailesinden bu paranın en kısa bir zamanda alınıp kendisine gönderileceği belirtilmişti [14].

Yapılan soruşturmada Fethi Ahmet Paşa'ya verilen 78, 291 İngiliz lirası, 12 şilin, 5 pening karşılığı olarak 41, 987,880 kuruşdan bir miktarının saray için gerekli bazı şeyler satın alan Mısırlıoğlu Bogos'a, [15], 32,015 İngiliz lirasının Çı-

rağan Sarayı bahçesi için Londra'ya ısmarlanan limonluk bedeli olarak tüccar Alexander Krepen'e, birazının da Pieroğlu kumpanyasına verildiği anlaşılmıştı [16].

Alexander Krepen adlı tüccar, Londra'da bulunan Ayet (Elliot?) adlı diğer bir tüccar vasıtası ile saray için Londra'da bir limonluk imal ettirmişti. Ancak bu limonluk, üç yıldan beri hala İstanbul'a getirilmemiş ve Londra'da imal edilen fabrikada kalmıştı. Krepen, bu limonluk için 32,400, komisyon ve nakil ücreti olarak 2600 ve bazı eşya bedeli olarak 15,000 olmak üzere, toplam 50,000 İngiliz lirası almış olduğunu Meclis-i Vala komisyonuna itiraf etmiş, ancak 15,000 İngiliz lirası değerindeki siparişlerin pusulasını vermekten kaçınmıştı. Pieroğlu kumpanyası direktörü Oseb, Fethi Ahmet Paşa için Avrupa'dan mücevher ve başka değerli eşyalar almış ve bunlar için Paşa'dan 47 yük [17] Osmanlı lirası aldığını anlatmıştı. Mısırlıoğlu Bogos ise, Fethi Ahmet Paşa tarafından "muhtelif saray harcamaları" diye gönderilen tahvillere karşılık, Maliye Hazinesinden 40 yük 86,000 kuruş aldıklarını, ancak bunların nerelere harcandığı hakkında bilgisi olmadığını belirtmişti. Araştırmanın ilerletilmesi sonucunda satın alınan bazı eşyaların Paşa'nın kendi adına olduğu anlaşılmış, ancak oğlu Mahmut Paşa eşyalarla ilgili bir malumatı olmadığını belirtmişse de babasının borcunu hazineye maden ve vapur hisseleri vererek ödemeyi kabul etmişti [18].

Fethi Ahmet Paşa'ya Alınan Mücevherler

Belgeler arasında bulunan bir liste [19] Fethi Ahmet Paşa'nın kişisel olarak satın aldığı değerli ve lüks eşyaları göstermektedir. Bu liste o yıllarda üst düzeydeki kişilerin ne derece lüks ve ihtişam içinde yaşadıklarını kısmen yansıtması yönünden ilginçtir. Listenin başında herhangi bir yazı olmamakla beraber, toplam harcamanın 4,708 726 kuruş olması bunların Pieroğlu kumpanyası direktörü Oseb tarafından Avrupa'dan getirtilen mücevher eşya-

		FRANK	KURUŞ
6/20	Mineli ve pırızeli yelpaze aded: 6 Frank:840	05040	032760
	Zenne Şemsiye gümüş çubuklu ve mineli aded: 6 Frank: 1050	06300	040950
	Pırlantalı ve incili ağırca broş aded: 1	71925	467512
	Feracelik sırmalı enli kumaş top: 14	44100	29767
6/30	Sırmalı ve kadı esvablık kazz metro: 308 Frank: 62	20050	135342 974240
6/20	Pırlanta tek taş gerdanlık aded: 1	48825	317362920
	Elmaslı saat kordonu aded: 1	05040	032760
	Ağır gümüş takımlı canfes şemsiye aded: 2 Frank: 525	01050	006825
	Sırma işlemeli potin çift: 12 Kuruş: 800	.....	009600
	Def'a işlemeli pabuç çift: 12 Kuruş: 500	.....	006000930 1346787
	Mineli su bardağı çift: 6 Frank: 1831	11025	7166920
	Ketan patiste top: 24 Frank: 420	10080	65520
	Ketan patiste yağlık top: 12 Frank: 200	02400	15600
	İpek çorab düzine: 4 Frank: 22	1059	6828
	Ketan çorab düzine: 12 Frank: 48	576	3744 1510142 10
	Pırlanta broş aded: 1	38587	250818 30
	İncili eldiven çift: 8	10030	65520
	İncili ejder resminde broş aded: 21	.....	28000
	Sırmalı üstufe metro: 160 Frank: 126	20160	141120
	Şal kumaş metro: 116 Frank: 168	19488	136416 2132017
	Sipariş buyrulan gümüşler bedeli faturası üzere	45675	319725
	Sırmalı kazz betro: 1344 Frank: 38 Komisyoniye	53623	371364
	Sırmalı üstufe metro 800 Frank: 34	28560	199920
	Def'a üstufe metro: 800 Frank: 20	21000	147000 3243375
	Patista Örme kumaş zira: 240 Kuruş: 120	36750	28800
	İşlemeli ferace aded: 10 Frank: 3665	36750	252250
	Fanila düzine: 12		26400
	Yelpaze mineli aded: 6	6300	40950
	Yelpaze mineli elmaslı aded: 1	3300	21450920 3613225
	Saksonya tatlı takımı takım: 120		66000
	Saksonya çiçeklik çift: 120 kuruş: 150		90000
	Pırlantalı broş aded: 1	16275	105787920
	Safi inci ile pırlantalı eldiven çift: 2		307125
	Abanoz gümüş giydirmesi zernişan Sandık aded: 2	224675	18506920 43672602920
	Örme ketan kumaş metro: 420 Frank: 23.20	9702	67914
	Sırmalı ve kadife ile işlenmiş entari takımı takım: 6 frank: 3450	18900	132300
	Kazz asvablı takım: 1	12936	90552
	Sırma işlemeli eldiven 3 deste Kuruş: 250		9000
	Siyah çuka metro: 232 kuruş: 188		41760
			4,708726 20

Alel hesab	227.286
Sergi-i Hazine-i Hassada	2,574,000
Def'a sergi	1,878,002 20
Nakden	15,000
	4.694,288 20
	14.438
İskonto	----------
	4,708,726

FETHİ AHMET PAŞA KİMDİR?

Rodosizade, Damat Fethi Paşa diye anılan Fethi Ahmet Paşa, 1801 yılında doğmuş, 1858 yılında ölmüştür. Enderun'da yetiştirilmiş, 1826'da kurulan Asakir-i Mansure'ye girerek subaylığa yükselmiş, 1830'da albay iken mabeyinci ve baş çuhadar olmuştur. 1831'de geçici elçi olarak Viyana'ya gönderilmiş, Aydın Valiliğinde daha sonra da yine Londra ve Paris büyük elçiliklerinde bulunmuştur. Viyana, Moskova gibi önemli Avrupa merkezlerini görmüş olan Fethi Paşa, 1839'da Meclis-i Vala üyeliğine ve bir müddet sonra Ticaret Nazırlığına getirilmişti. Bunların ötesinde, II. Mahmut'un kızı Atiye Sultan ile evlenerek damat olmuştur. Serasker Kaymakamlığında, Meclis-i Vala Başkanlığında, Mühimmat-ı Harbiye ve Ticaret Nazırlığında ve 1845'den başlayarak üç defa Tophane Müşirliği görevlerinde bulunmuştur [20]. Rodos'ta bir kitaplık, bir okul ve saat kulesi yaptıran Fethi Ahmet Paşa, ilk Tophane Müşirliği görevi sırasında Aya İrini kilisesinde ilk arkeoloji müzesini kurarak memleketimizde müzeciliğin temelini atmıştır. [21] Tanzimat Devrinde Beykoz'da İncirköyünde açılıp, bir süre sonra kapanmış ve çeşmibülbülleri, porselenleri ile tanınmış olan fabrika için yaptığı teşebbüsler de yine güzel sanatlara gösterdiği ilginin bir göstergesidir. (22).

Arkeoloji ve müzeciliğin gelişmesinde Osman Hamdi Bey kadar değilse de önemli bir payı olan Fethi Ahmet Paşa'nın bu belgelerde diğer bir yönü ile karşımıza çıkması bizi biraz üzmüştür. Devlet görevleri sırasında görevi gereği ticari ilişkilere de girmiş ve ne yazık ki bu arada kişisel çıkarlar da sağlamıştır.

Kırım Harbinin getirdiği yenilik, hiç şüphesiz, Avrupa usulü giyim kuşam ve yaşantı tarzına yönelmek olmuştur. Bunun sonucunda Avrupa'dan her çeşit süs eşyası dıştan oluk gibi akmaya başlamış ve hatta 1856-57 tarihlerinde yapılan saray düğünleri için gerekli görülen ipekli kumaşlar ve dış ülkelerde yapılan eşyalar doğrudan doğruya Avrupa fabrikalarına ısmarlanmaya başlanmıştı. Saraya gerekli olan eşya ise Tophane Müşiri Fethi Paşa'nın aracılığı ile Fransız asıllı meşhur tüccar Krenpler eliyle getirtilmekteydi. Dolayısıyle Fethi Ahmet Paşa'ya Bezirgan Paşa adı verilmişti. 1858 yılında Fethi Ahmet Paşa'nın öldüğünü duyan Kaptan Paşası Mehmet Ali Paşa'nın "Çok şükür şu Bezirgan Paşa'dan kurtulduk" dediğini, Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in *Bir Zamanlar İstanbul* adlı eserinde okuyoruz[23].

lar olduğu anlaşılır. Bu listeye göre alınan eşyalar şunlardır:

Ingiltere'de Yaptırılan Limonluk

Meclis-i Vala kararı ile yapılan araştırma sadece Peill davasını açıklığa kavuşturmamış, başka konularda soruşturmalara da neden olmuştu. Bunlardan biri yukarıda bahsedilen bir limonluktur. Yapılan soruşturmada tüccar Alexander Krepen, parasını peşin aldığı bu limonluğu Londra'da bulunan Ayet (Eliot?) adlı tüccar vasıtası ile ısmarlamıştı. Ancak komisyondaki sorgulanmasında bunun nerede, hangi fabrikada yapıldığını hatırlamadığını, ancak defterine müracaat ederek, pusulasını göndereceğini söyleyip gitmişti. Bunun üzerine bu konuyu İngiltere'deki Osmanlı sefaretinin araştırması için telgraf çekilir. [24] Kanun-i Sani 1863'de gelen cevapta bu konuda tahkikat yapıldığı, Saray için sipariş verilen demir ser'i yani kış bahçesinin tetkik ettirildiği, bunların henüz camları takılmamış, bir adedi kurulmuş, diğeri ise parça parça olduğu halde Westwood ve Dubois (?) ortaklarının fabrikasında durmakta olduğu belirtilmiş, bu ser'in Londra'da satılması gerektiği halde, sadece demir fiyatına satılabileceği, oysa bu ser'in adi serler gibi olmayıp, özel bir yer için yapılmış olağanüstü güzellikte olduğu ve görebilmeleri için bir resmini yolladıkları belirtilmişti [25]. Demir ve camdan yapılmış bu limonluğun camları ile birlikte yelken gemisi ile nakliyesi için 1000-2000 İngiliz lirası arasında bir harcama gerektirmekteydi. Bazı israflardan kaçınılan bu yıllarda böyle bir harcamaya girişmek istenmiyordu. Ancak parası ödenen limonluk, fabrika bahçesinde çürümeye mahkum bırakılamazdı. Bu Osmanlı devletinin şanına yakışır bir davranış olamazdı. Ayrıca, üç yıl fabrika bahçesini işgal ettiği için de kira ödemek zorunluğu çıkmıştı. Meclis-i Vala tarafından oluşturulan komisyon, Peill davası ile ilgili karar alırken, bu limonluğun da getirtilip, Çırağan Bahçesinin uygun bir yerine konması düşünülmüş ve bu konu, limonluğun resmi ile beraber Padişah'ın bilgisine arz edilmişti. Padişah ise israfa kaçmamak şartı ile bunun getirilmesini onaylamıştı [26].

Belge üzerindeki [27] bilgiden önceleri bu limonluk resminin bu dosyada bulunduğu ancak 14 Zilkade 1280 (21 Mayıs 1864) tarihinde eklenen bir notta bunun Hakkı Efendi Hazretleri tarafından alınarak, 322 numaralı Nezaret-i Celile tezkereleri ile gönderildiği anlaşılmaktadır. Yapılan araştırmada ne yazık ki bu resme rastlamak mümkün olmamıştır.

Burada ilginç olan, saray için 32,000 İngiliz lirası gibi bugün dahi önemli sayılan bir meblağda parası ödenen bir eşyanın unutulması, sonradan gereksiz görülmesidir. Bu da, o yıllarda yeni inşa ettirilen saraylarda ne denli bir savurganlık yapıldığını, projelerin ne denli unutulduğunu veya değiştirildiğini ve saltanat değişikliklerinde bir çok yeni kararın getirildiğini açıkça yansıtmaktadır. Bu limonluğun geldiğine ait bir arşiv dökümanına rastlanmamakla birlikte, Çırağan Sarayı'nda bulunan billur bir limonluğun Sultan Abdülaziz tarafından anlaşılmayan bir sebeple yıktırıldığı da bilinen bir olaydır. O tarihlerde İstanbul'da bulunmuş bir Rus muharriri yıktırılan bu billur köşk hakkında şu bilgileri vermektedir: "Çırağan Sarayı'nda evvelce tıpkı Londra Billur Sarayı gibi, billurdan bir limonluk yapılmış ve içine binlerce öter kuş salıverilmişti. Halbuki Saray inşaasının limonluğun güneş harareti ile pek ziyade ısındığından rahatsız olarak Padişah billur köşkü yıktırdı." [28]. Her iki olayda sözü edilen limonlukların akıbetleri Saraylardaki zevk, sefahat ve savurganlığın boyutlarını vurgulamaktadır.

Buna benzer bir başka olay da yine Dolmabahçe Sarayı için yaptırılan ve kullanılmadan Sarayın bodrum katında atılı kalmış olan 16 adet pik paraçoldür. Dolmabahçe

Sarayı'ndaki araştırma sırasında bodrum katında, Muayede Salonunun altında üzerleri akantus yaprakları ile süslemeli ve "R.W.Winfield-Birmingham" markalı pik paraçoller bulunduğu öğrenilmiş ve yerinde tetkik edilmiştir. Saray'ın ihtiyacı için yaptırılan bu paraçollerden iki adedi Sultan Abdülhamit'in emriyle Galatasaray Lisesi girişinde, kapının iki yanına konulduğu sanılmaktadır[29]. 18 adet olduğu sanılan bu pik paraçollerin niye kullanılmadığı bilinmiyorsa da, bazı siparişlerin zamanında gelmediği, bu yüzden de yerlerine yerli sanatçılara başkaları yaptırılıp konulduğu düşünülebilir.

Bu belgede adına rastladığımız tüccarlardan bir diğeri de Krepen adlı tüccardır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey de bu tüccardan bahsetmekte,[30] ancak Krepen yerine Krenpler diye söz etmektedir.. Aynı tüccarın ismine, 1266 tarihli bir başka belgede de rastlıyoruz. Yine demirden yapılmış, bu kez bir köprü söz konusu. William Fairbarn adlı bir mühendis ve demir fabrikatörü, İstanbul'da uzun bir süre mühendislik işlerinde çalıştıktan sonra İngiltere'ye geri dönmüş ve çalışmalarına orada devam etmişti. İrlanda'da yaptığı bir köprünün modelini, bazı çizimleri ve kitapları ile Padişah'a sunulmak üzere İngiltere sefiri Mehmed Paşa'ya Krepen aracılığı ile sunmuştu. [31] Bu da bize o yıllarda Osmanlı İmparatorluğunda, özellikle Padişahın emrinde çalışan mühendisler ve tüccarların, kendi ülkelerine dönünce de Türk pazarına ve de özellikle Saraya hitap etmeğe devam ettiklerini yansıtan diğer bir olaydır

Bu belgelerde karşımıza çıkan bilgiler bazı sorular akla getirmiştir. Ancak konunun daha başka boyutlarda ele alınması araştırılması gerekecektir. Örneğin, Dolmabahçe Sarayı'nın yapılmasında en büyük rolü olmuş mimar ve sanatçların başında gelen Balyanlar ile Peill veya Mimar Smith'in ilişkisi ne idi? Bu sorularımıza bu belgeler yanıt verememektedir. Ancak, Osmanlıca belgelerde yabancı isim transkripsiyonunun güçlüğü göze alındığı zaman bu belgelerde bu konuda yanılgılara düşebileceğimiz korkusu, bizi belgelerdeki isimler üzerinde bazı araştırmalar yapmaya yöneltmiştir.Örneğin, limonluğu imal eden Westwood ve Dubois ortakları ile ilgili araştırmamız bizi çok düşündürmüştür. İngiltere'de o yıllarda Westwood demir fabrikası olduğu ve hatta demirciler loncasında üye olduğunu [32] tespit ettiğimiz halde Dubois ya da De Barry adlı bir başka demirciye rastlayamadık. Bu da kısa süreli bir ortaklığın söz konusu olabileceği düşüncesini akla getirmektedir.

Dosya içinde bulunan bir başka belge ise, Dolmabahçe Sarayı için alınan son derece değerli eşyalar hakkında bilgi vermektedir. Bu konuda bir çalışma da yayına hazırlanmıştır. Dileğimiz, yakın çağda yapılan saraylar hakkındaki bilgilerin daha da artarak bazı konuların bir bilmece gibi kalmaması, kültür yaşamımıza bir renk veren bu tür yapıların en iyi bir şekilde korunup devam ettirilmesidir.

1 Bş. B.Ar., İrade; Meclis-i Mahsus No: 1144 lef: 1-36

2 İncelediğimiz bu belgelerde Fethi Ahmet Paşa'dan yer yer Fethi Paşa, bazan da Ahmet Fethi Paşa diye söz edilmektedir. Belgelerde söz konusu olan Paşa'nın Tophane Müşiri olduğu da belirtilmektedir. O yıllardaki Tophane Müşirliği görevinde bulunan kişinin Fethi Ahmet Paşa olduğu bir çok tarih kitabında belirtilmiştir. Bkz. E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Cilt VI, Ankara, 1976, s. 103, 145,206, 210 ; Cevdet Paşa, Tezakir, Cilt 1, s. 161; Cilt 2, s. 282; Cilt 3, s. 295, Ankara, 1986; Bu durumda belgelerde sözü edilen Ahmet fethi Paşa ile 1853-1858 yılları arasında Tophane Müşirliği yapan Fethi Ahmet Paşa aynı kişidir.

3 Bş. B. Ar., İrade, Meclis-i Mahsus No: 1144 lef: 20, 24

4 İstanbul'daki İngiliz sefaret binasının planlarını çizen mimar W.J. Smith'in Osmanlı devletinin hizmetinde de çalıştığı, ancak pek başarılı bir mimar olmadığı anlaşılmaktadır. 2 Rebiülevvel 1264 (7 Şubat 1848) tarihli bir b lge bazı devlet işlerinde çalıştırılan ve maharet sahibi olan mimar Smith'in bir teşekkür eseri meydana getirmek istediği, fakat fenni mimar olduğu halde, istediği mevkiye ulaşamamış olduğundan, mesleğini öğretecek ve elindeki inşaatlarda çalışmasını göstermek üzere, yanına bir kaç sanat ehli Müslüman mimar kalfası verilirse iftihar ile bu mimar kalfalarına mesleğini öğretebileceğini belirtmesi üzerine bir kaç kişinin Smith'in yanına verilmesine karar verildiği görülür. Bş.B.Ar. irade- Hariciye No: 2052. Smith ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Mustafa Cezar, Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, s. 129; Netice Yıldız, İngiliz-Osmanlı Sanat Alış Verişi (1583-1914), Basılmamış Doktora Tezi, 1987, İstanbul s. 497.

5 Bu da bize o yıllarda yapılan saraylarda Batı etkisinin yanısıra Türk karakterinin devam ettiğini yansıtmaktadır. Bu konuda bilgi için bkz. Nurhan Atasoy, "Dolmabahçe Sarayında Geleneksel Özellikler", Milli Saraylar, Sayı: 1 1987 s. 33 n. 22.

6 Bş. B. Ar., İrade, Meclis-i Mahsus No: 1144 lef: 20

7 Bş. B. Ar., İrade, Meclis-i Mahsus No: 1144 lef: 24

8 İngilizce mektubun Osmanlıca çevirisinde yazı ile 'On bin sekiz yüz yirmi bir Sterlin' diye yazılmıştır. Peill'in orijinal mektubu göz önüne alındığında, çevirmenin rakamı yanlış okuduğu anlaşılmaktadır.

9 Bş. B. Ar., İrade, Meclis-i Mahsus No: 1144 lef: 20, 24

10 Bş. B. Ar., İrade, Meclis-i Mahsus No: 1144

11 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Cilt VI, s. 275-277

12 a.e., s. 120, 153

13 Abdülmecit'in kızı Cemile Sultan'ın eşi. Cevdet Paşa, a.g.e., cilt 2, s. 48, 49, 280, 287.

14 Bş. B. Ar., İrade, Meclis-i Mahsus No: 1144 lef: 24

15 Bogos, Abdülmecit Devrinde Darphane Müdürlüğü yapmıştı. Bogos Bey, hem Darphaneyi idare etmiş, hem de Abdülmecit'in hesaplarına bakmıştır. Vasfi Şensözen, Osmanoğulları'nın Varlıkları ve II. Abdülhamid'in Emlaki, Ankara, 1982, s. 40.

16 Bş. B. Ar., İrade, Meclis-i Mahsus No: 1144 lef: 1

17 1000 kuruş. Red-House Türçe-İngilizce Sözlük, İstanbul, 1974.

18 Bş. B. Ar., İrade, Meclis-i Mahsus No: 1144 lef: 1

19 Bş. B. Ar., İrade, Meclis-i Mahsus No: 1144 lef: 1

20 Türk Ansiklopedisi, Ahmet Fethi Paşa maddesi, Cilt 1, Ankara, 1962, s. 256

21 Mustafa Cezar, Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi. İstanbul, 1971, s. 165

22 Türk Ansiklopedisi, s. 258.

23 a.g.e., s. 28, n.1.

24 Bş. B. Ar., İrade, Meclis-i Mahsus No: 1144 lef: 13

25 Bş. B. Ar., İrade, Meclis-i Mahsus No: 1144 lef: 17

26 Bş. B. Ar., İrade, Meclis-i Mahsus No: 1144

27 a.b.

28 Haluk Şehsuvaroğlu, Asırlar Boyunca İstanbul Sarayları. Camileri, Abideleri, Çeşmeleri, İstanbul, (Tarihsiz), s. 426

29 Bu bilgi, Sayın Lemi Merey tarafından verilmiştir. Kendisini burada minnetle anarım.

30 Bir Zamanlar İstanbul, İstanbul (Tarihsiz) Tercüman 1001 Temel Eser, s. 28. n. 1

31 Bş. B. Ar., İrade, Hariciye No: 3169 lef :2

32 Bkz. The Livery of the Worshipful Company of Ironmongers. London, 27 th July, 1859 p. 3, 5, 13

Belge : 1
İrade, Meclis-i Mahsus
No: 1144

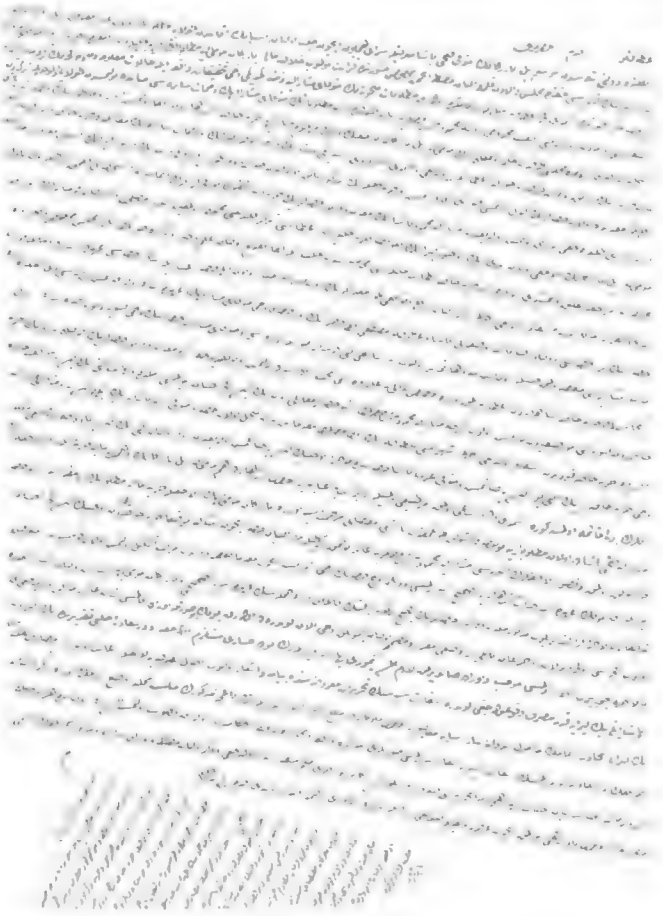

Âtufetlû Efendim Hazretleri

İngiltere devleti tebaasından Mösyö Peill bezirgânın müteveffa Fethi Paşa marifetiyle Saray-ı Humayun için celbolunan eşyanın esmanından dolayı matlubatı olan gayrı-ez-makbuz yedi bin üç yüz lira isterlinin tesviyesi hakkında Meclis-i Vâlâ'dan kaleme alınan mazbata encümen-i mahsus-u meşverette kıraat olunub, hülasa-i meali bezirgân-ı mümaileyh matlubatını Hazine-i Celilden aramakda ve Hazine ise bunu müteveffa-yı müşarünileyhe verilib mükerrer suretde şimdi akçe i'tasına meyil göstermemekde olarak matlubat-ı mebhusenin müteveffa-yı müşarünileyhe zimmetine geçdiği dahi tahkikat-ı vakıa ile hâlât-ı malumeden ve bu akçenin terekke-i müşarünileyhden istifası lazımeden idüğüne mebni keyfiyet mahdumu devletlû Mahmud Paşa hazretlerine beyan kılındıkda işbu matlubatın müteveffa-yı müşarünileyhin zimematı sairesi meyanında bulunan dolayı ol vechile terekeden istihsaline Tophane-i Amire Meclisi tarafından hüküm olunmağla gerek mümaileyh Peill bezirgân alacağının ve gerek merhum-ı müşarünileyh Hazine-i Hassa-yı şahaneden i'fa olunmuş iken de Matos'un matlubundan naşi Maliye Hazinesinin Bank Ottoman tarafından havaleten i'ta etmiş olduğu ve şimdi istirdadını istediği dört bin dört yüz bu kadar liranın ve zimemat-ı sairesinin mukabilinde Hazine-i Hassa vapur kumpanyasıyle Ereğli Kömür madeninden olan hisselerinin kabul olunması suretini ifade etmiş ve Hazine-i Celilenin mezkûr Bank Ottoman'dan havaleten De Matos'a verildiği dört bin dört yüz liranın esbab-ı maruza münasebetiyle istirdadını talebde hakkı bedihi bulunmuş olduğundan müşarünileyh Mahmud Paşa'nın maden ve vapur hisselerinin hazineden bilkabul bu akçeler anların esmanından istihsal kılınmak şartıyle evvel be evvel mümaileyh Peill bezirgânın alacağı olan yedi bin üç yüz liranın t'avizen Hazine-i Celilden i'tası tezekkür kılındığını muhtevi olmağın tesviye-i maslahat zikrolunan ların evrak-ı atikesine müracaate ta'lik olunmuş idi. Bunlara dair Hazine-i Hassa Nezaret-i Celilesi muhasebesinden celb ile leffen takdim olunan ilmühaber ve tezkere suretleri tekrar Meclis-i Mahsus-u Vükelâde ledelkıraee meallerinden müstefad olduğuu vechile zikrolunan Ereğli de ve tevabii kömür madenlerinin on beş sene imtiyaz ve on iki hisse itibarıyle sekiz hissesinin birer hissesi devletlû Rıza Paşa ve Saffeti Paşa ve atufetlû Mustafa Efendi Hazaratının ve bir hissesi dahi müteveffa-yı müşarünileyhin uhdesinde olarak yetmiş beş senesi zilkadesinde müddet-i imtiyaziyesi mümkaziye olmak hasebiyle on beş sene daha temdid olunub yine sabık-ı müşarünileyh hissesinin dahi tesviye-i duyunu sırasında bedel-i icabisinin Hazine-i Hassa-yı şahaneden buyrulmak üzere hisse-i âliye ilâvesi taht-ı irade-i seniyede bulunmuş ve bu takdirce işbu maden ve vapur hisselerinin kabulüyle bedellerinin Hazine-i Hassadan tesviyesi umur-u tabiiyeden görünmüş olub eğerçi müşarünileyh Mahmud Paşa hazretleri işbu hisseleri mukabili on bin kise akçe ihsan buyrulması emelinde ve nihayet elli bin kiseye muvafakat halinde Hazine-i Hassa kuyudundan istifade olunduğu vechile Şehremeni âtufetlû Bey Efendi hazretleri mukaddema rinden münhal olan hisseyi müteveffa Reşid Paşa'ya bin iki yüz kise ve müteveffa-yı müşarünileyh dahi Hazine-yi Hassaya bin altı yüz keseye satmış ve mütevveffa İzzet Paşa hissesi de muahharan üç bin kiseye satılmış olduğundan zikr olunan altı bin kise ziyadece olacağı misillû anların bedeli kayime olmasına göre şimdi dahi aşağı olmak emr-i tabii olmasıyla beraber saye-i inayetvâye-i hazret-i şahanede hem mümaileyh Peill bezirgânın ve hem de Maliye hazinesiyle sair alacaklıların müşarünileyh Fethi Paşa'da olan matlubların bu hisse karşılık tutulmadan naşi mukteza-yı merhamet-i seniye üzere bezirgân-ı mümaileyhin alacağıyle Hazine-i Maliye matlubunun bir mikdarına işbu hisse karşılık almak ve küsur alacak izin tesviyesi Mahmud Paşa hazretlerine ait bulunmak şartıyle marülbeyan hisse için emsaline tevfikan Hazine-i Hassa-yı Şahaneden üç bin kise akçe ihsan buyrularak bunun uhde-i seniye-i cenab-ı şahaneye tashih etdirilmesi ve d hissenin dahi şu iş için mukaddema bazı zevatdan mürekkeb teşkil olunmuş olan komisyon marifetiyle tetkikat-ı ebil-icra kararlaştırılıb mezkûr maden ve vapur hisselerinin hiç bir güne ilişik katmamak üzere cümlesinin uhde-i seniyeye tashihi ve bezirgân-ı mümaileyhe sipariş olunan eşya dahilinde olub akçesi evvelce verilen ve Çırağan bahçesine vaz'ı

mukerrer ve musammem bulunan limonluk dahi el'an Londra'da olarak bunun bu suretle orada kalması şan-ı âliye muvaffık olamayacağı gibi bilahare çürüyüb telef olmasını mucib orada satdırılmak lazım gelse demir bahasınaverilerek bu da hasarı müstelzim olacağına ve Dersaadet'e celbi takdirinde bin liradan nihayet iki bin liraya kadar masarif vuku bulacağı Londra sefaret-i seniyesinin tahrirat-ı maruzasında beyan ve iş'ar olub usulü tasarufiyeye layıkiyle riayet olunur if-i nakliyesi bin lirayı tecavüz etmemek ma'mulü idüğüne binaen saye-i maâlivâye-i hazret-i mülükânede mablağ-ı mezbur tesviye edilerek bahçe-yi mezkkûrun münasib mahaline vaz' etdirilmek üzere zikrolunan limonluğun Dersaadet'e gönderilmesi Sefaret-i Seniyeye iş'ar etdirilmesi suretleri müzakere-i vakıa ve muhabere-i lahika ahkamından olarak tasviise de ol babda her ne vechile emr ü ferman-ı isabet beyan-ı cenab-ı şehinşahi saniha pirayı şudur buyrulur ise ona göre icra-yı hükm-ü münifine ibtidar olunacağı ve zikrolunan mazbata ve evrak-ı saire ile mezkur limonluğun resmi manzur-u âli-i hazret-i padişahi buyrulmak için arz ve takdim kılındığı beyaniyle tezkere-i senâver-i terkimine iblundu efendim.

9 Ramazan 1279

M

Maruz-ı Çaker-i Kemineleridir ki,

Reside-i dest-i ta'zim olan işbu tezkere-i sami-i âsafaneleriyle evrak-ı ma'ruza manzur-ı şevketmevfur-ı hazret-i şehinlmuş ve tezekkür ve istizan kılındığı vechile zikrolunan hisse için emsaline tevfikan Hazine-i Hassa-i Şahaneden üç bin kise akçe ihsan buyrularak bunun ve diğer üç hissenin dahi mezkûr komisyonda tedkikatı bilicra kararlaşdırılısinin uhde-i seniyye-i cenab-ı şahaneye tashihi ve salüfülzzikr limonluğun masarif-i nakliyesi usul-i tasarrufiyeye riayet bittesviye Dersaadet'e gönderilmesinin sefaret-i müşarünileyhaya iş'ar etdirilmesi müteallik ve şerefsudur buy emr ü ferman-ı mekârimunvan-ı hazret-i mülükâne mukteza-yı münifinden olarak evrak-ı merkume yine savb-ı sami-i sedaretpenahilerine iade kılınmış olmağla ol babda emn ü ferman hazret-i veliyyülemnindir.

10 Ramazan 1279

(Arka sayfada):

Hariciye Hezaret-i Celilesine

13 Ramazan 79 Dahil-i Meclisi Mahsus

İnunda bulunan limonluk resmi mabeyn-i humayun nazırı atufetlû Hakkı Bey Efendi hazretleri tarafından bilihraç 322 numorolu Nezaret-i Celileye olan tezkerelerine malfufen irsal kılınmışdır.

14 Zilkade 80

Belge: 2

İrade, Meclis-i Mahsus

No: 1144

Lef: 1

Meclis-i ahkâm-ı Admliye

adet: 708

İngilevleti tebaasından Mösyö Peill bezirgânın bazı esbabdan dolayı matlub olan mebaliğ hakkında Maliye Nezaret-lesi ile cereyan eden muhabereyi şamil tezkere-i sâmileri evrak-ı müteferiasıyle beraber meclis-i Vâlâya havale buyrulmuş ve bezirgân-ı merkumun şu matlubatı Beşiktaş Sahilsaray-ı humayun-ı lazımesi için mukaddema Avrupadan celb olunmuş olan eşya muhasebatı üzerne Fethi Paşa merhuma geçerek bunun zımnında bazı şeylerin dahi tetkiki luzum gürünmüş olduğundan Meclis-i Vâlâ dairesinden bir komisyon teşkilatıyle evrak-ı muteferiası idareye verilerek merhum-ı müşarünileyhin mahdumu devletlû Mahmud Paşa hazretleri ile devlet-i müşarünileyha sefareti tercümanı Mösye Pizani hazretleri hazır oldukları halde bezirgân-ı merkum ve işin taallukuna göre sair iktiza edenler celb ile ol babda cereyan eden tedkikat üzerine mezkûr komisyondan arz olunan mütalâat ve meclise icra kılınan müzakerat âti (deki) bendlerde zikr ve beyan olmuş:

Nezaret-i Müşarünileyhanın vâki olan iş'arından müstefad olduğu vechile bezirgân-ı merkumun istedii akçeye mahsuben De Matos'un gazhaneye verdiği maden kömürü esmanından dolayı alacağı ile ma'en yedi bin iki yüz yetmiş beş lira meyanında olmak üzere Bank Ottomandan dört bin dört yüz yedi lira isterlinin i'tası canib-i hazineden havale olunmuş ise de bu maddeye dair hazinece bir gûne malumat olmayıb fakat Möjyö Pizani'nin irae eylediği evrak hülasasına nazaren Beşiktaş Sâhilsaray-ı Humayunu Dolmabahçe gazhanesi için merhum-ı müşarünileyhin bezirgân-ı erkum marifetiyle Avrupa'dan celb ettirilmiş olduğu eşyanın baha ve mesarif-i sairesi bulunan yetmiş sekiz bin iki yüz otuz bir lira isterlin on iki şilin altı pening fiyat-ı muhtelife ile bedeli olmak lazım gelen on bir milyon dokuz yüz seksen yedi bin sekiz yüz seksen buçuk kuruş ol vakit Hazine-i Hassa-i Şahaneden mutevefa-yı müşarün tamamen i'ta kılınmış ve bezirgân-ı merkumun iddia eylediği akçe ise aşya-yı mezkûrenin bahası olarak mebaliğ-i mezkûre dahinde bulunmuş olmasıyle bunun hazine,i celilece tesviyesi mükerrer olacağı ve havaleten i'ta olunan dört bin dört yüz yedi liranın dahi icab eden mahalden istirdadı lazım geleceği iş'ar olunmuş ve Hazine-i Hassa eti Celilesiyle sebkat eden muhabereyi mutezammım melfuf evrakda dahi zikrolunan yetmiş sekiz bin iki yüz bu kadar liranın bedeli merhum-ı müşarünileyhe verilib Peill bezirgân ile bu babda doğrudan doğruya bir gûne muamele vukubulmadığı irad ve beyan kılınmış olmasına ve bezirgân-ı merkumun geçen sene yine bu yolda vukubulan ısı üzerine Tophane-i Âmire Meclisinden yapılmış olan melfuf mazbata dahi Peill bezirgâna sipariş olunan eşya bahasına dair merhum-ı müşarünileyhin hal-i hayatında yapmış olduğu bir kıt'a defterde muha-

rrer yirmi dört bin bu kadarol vakit taht-ı iradeyeolunarak ve Hazine-i Hassadan istifa kılınarak merhum-ı müşarünileyh canibinden mütevvefa sarraf Mısırlıoğluna teslim olunmuş ve muahharan gazhanenin bazı mubayaatı ve demir fabrikasının düyunatı mukabilinde şu paralardan malum-ül-mikdarı sarf olunub kusurunun merkum Peill bezirgâna verilmiş olması lazım geleceği gösterilmiş idüğüne binaen keyfiyet-i matlubat-ı komisyonca bezirgân-ı merkumdan ledelistizan merhum-ı mrafından kendisine saray-ı humayun için sipariş olunup celb eylediği eşya bahasından gayrı ezmakbuz magüzeşte yedi bin üç yüz İngiliz lirası alacağı kaldığını ifade ve defterini dahi ira'e etmiş ve Tophane-i Meclisinin salufülzzikr mazbatasına melfuf defter hükmünce Saray-ı Hümayun lazımesi için merhum-ı müşarünileyhin sipariş etmiş olduğu eşya bahası olan yetmiş sekiz bin bu kadar liradan bir otuz iki bin on beş isterlin liradan dahi kezalik saray-ı humayun için ismarlanan imonluk bahası için Alexander Krepen bezirgâna ve birazının dahi Piyeroğlu kumpanyasına verildiği muharrer bulunmuş olmağla ve mezkur limonluğun ise henüz gelmemiş idüğü istihbar olunmağla ber mufter verilen mebaliğin cihet-i sarfiyesi Mısırlıoğlu Bogos Efendi ile Krepen bezirgân ve birazının dahi Piyeroğlu kuma verildiği muharrer bulunmuş olmağla ve mezkur limonluğun ise henüz gelmemiş idüğü istihbar olunmağla ber mecib-i defter verilen mebaliğin cihet-i sarfiyesi Mısırlıoğlu Bogos Efendi ile Krepen bezingân ve Pieroğlu kumpanrektörü Osep'den tahkik ve limonluk keyfiyeti istizan ve tedkik kılınarak hasıl olan malumatın fezlekesinde Krepen bezirgânın ifadet-i vakıasına nazaren kendisi bu limonluk içni otuz iki bin dört yüz ve komisyon ve nakil mesarifi olmak üzere iki bin altı yüz ve bazı eşya bahası olarak mesarifi olmak on beş bin lira ki cem'an elli bin lira almak ve limonluğu Ayet (?) bezirgân vasıtasıyle Londra'da imâl etdirilmiş ise de bu tatafa getirilmeyib üç seneden beri orada durmakda ve beher sene .bunun için cihat-ı mutenevviadan dolayı mesarif etmekde olduğunu söyleyip muahharan işbu limonluğu Londra sefaretine irae etmesi zımnında merkum Ayet bezirgâna yazmış olduğu mektubu Meclis-i Vâlâ'ya vermekle keyfiyeti sefaret-i müşarünileyhaye batelgrafname-i sami bildirilmiş ise de Krepen bezirgânın me'huzu olduğuna irad eylediği mebaliggden bazı eşya bahası namıyle murakkem olan on beş bin liranın mahali sarfı ve mufredatı muayyen olmamak hasebiyle bunun hesabını vermesi bezirgân-ı merkume söylenilib ibtida suret-i muvafakat göstermiş olduğu halde müteakiben tahriren vaki olan ifadesinde bu surete yanaşmamış ise d bin lira madem ki sipariş üzerine verilmiş olduğundan hesabını ve müfredatını hükümete iraeye bezirgân-ı merkumuniktiza ederek şu ifade-yi âhiresi kabule gayr-i ayan görülmüş ve bu sırada Mısırlıoğlu tarafına ve Pieroğlu kumpaneslim olunan akçelerin istizan-ı keyfiyatına girişilmiştir. Mümaileyh Bogos Efendinin bu babda vaki olan ifadesinden münfehim olduğu ve ibraz eylediği pusulada gösterildiği vechile merhum-ı müşarünileyhin saray-ı hümayun mesaire namıyle göndermiş olduğu tahviller mucibince kırk yük eksen altı bin bu kadar kuruş i'ta eyledikleri ve muahlen iki kıt'a sergi ile bu akçeleri Maliye Hazinesinden aldıklarını ve bunların suret-i sarfına dair malumatı olmadığını söyleyib Pieroğlu Kumpanyası direktörü Oseb'in irad eylediği kelimata göre merhum-ı müşarünileyhe sipariş üzerine Avrupa'dan celb ile teslim etdiği bir takım mücevherat ve eşya-yı nefise bahası olarak kırk yedi yük bu kadar bir defter yaparak ve buna mahsuben olan iki yük bu kadar bin kuruş olarak kusur kırk dört yük bu kadar bin kuruşunu dahi Hazine-i Hassadan verilen sergi mucibince Maliye-i Hazine-i Celilesinden istifa eylediği anlaşılmış olduğuna binaen bu ifadat müşarünileyh Mahmud Paşa hazretlerine tebliğ olunarak verdiği cevabda gerek Mısırlıoğlu tarafından ve gerek Pieroğlu Kumpanyası canibinden verildiği söylenilen paralar ve getirdilen şeyler pederi merhum-ı müşarünileyhin emri ve tahvilleri altında demek olarak hakikatına ve eşyanın müfredatına malumatı olmadığının etmesine ve aradan hayli zaman mürur ederek şu sözler haricinde Meclis-i Vâlâca icra-yı tahkikat edilemediğine binaen ifa-yı muktezası menut rey-i âli-vakâletpenahileridir.

Peill bezirgânın matlubu hakkında olunan tetkikatın fezlekesnide dahi kendisi bâlâda beyan kılındığı echile maa güzacağı olan yedi bin üç yüz lirayı tamamen ve kâmilen iddia etmekde olarak bu akçeye beş seneden beri destrest olamamış ve güzeşte hasarına uğraması mülabesesiyle bunun meyanında olan güzeşteden hazırlara gelen tenzilatın icrasına asla kabul etmediğinden ve ve fi-nefsülemr esbabı-ı maruzadan naşi merkumun tesviye-i matlubatı tehği meyanında bulunduğundan is'af-ı istid'asıyle matlubat-ı mezkûrenin tamamen tediye ve i'tası icab-ı maslahatdan olub şu kadar ki bazirgân-ı merkum matlubunu Maliye Hazinesinden aramakda ve hazine ise bunu merhum-ı müşarünileyhe verib mükerrer sureti ile şimdi akçe i'tasına mazuriyetini ortaya koymakda olarak matlubat-ı mebhusenin merhum-ı müşarünileyh zimmetine geçirdiği dahi tahkikat-ı meşruha ile mütebeyin olduğnudan bu akçenin şimmerhum-ı müşarünileyhin terekesinden istifası lazımeden görünmekle keyfiyet müşarünileyh Mahmud Paşa hazretlerine tebliğ ve beyan kılındıkda işbu matlubatın merhum-ı müşarünileyhin zimemat-ı sairesi meyanında bulunmasından dolayı ol vechile terekeden istihsaline mukaddema Tophane,i Meclis tarafından hükmolunmağla grek merkum Peill bezirgânın alacaı olan salüfülzzikr yedi bin üç yüz liranın ve gerek merhum-ı müşarünileyhe Hazine-i Hassa-yı şahaneden i'fa olunmuş iken De Matos'un matlubatındadolayı maliye Hazinesinden Bank-ı Ottoman tarafından havaleten i'ta etmiş olduğ ve şimdi istirdadını istediği dört bin dört yüz bu kadar liranın ve merhum-ı müşarünileyhin sair zimematının mukabilinde Hazine-i Hassa vapur kumpanyası ile Ereğli kömür madeninden olan hissel hazineden kabul olunması suretini mukaddema makam-ı âli-i sedaretpenahilerine ba-takrir beyan eylemiş olduğundan matlubat-ı mebhusenin ol vechile hisselerinin kabulü ile istifasını ifade etmiş ise de işbu hisselerin hazinece kabulü emrinde cereyan edecek muamelat-ı kalemiyle dikkate ve irade-i seniyeye mutevakkıf ve muhtaç olarak merkum Peill bezirgânın matlubatı ise teehhür etdikçe esas-ı maslahat müşkülatdan kurtulamayacağından ve Hazinenin Bank Otkoman4dan havaleten De Matos'a verdiği dört bin dört yüz liranın esbab-ı maruzada naşi istir-

dadını talebde hakkı bedihî bulunduğundan mütalaat-ı meşruhayla tevfikân müşarünileyh Mahmud Paşa hazretlerinin maden ve vapur hisseleri hazineden kabul olunduğu halde bu akçeler onların esmanından istihsal kılınmak üzere evvel be evvel merkum Peill bezirgânın alacağı olan yedi bin üç yüz liranın tavizen Hazine-i Celileden kendisine i'tası i zaruriyeden olmağla ol vechile icrası icabının nezaret-i müşarünileyhe havalesi tezekkür kılındı ise de mülahazat-ı mesrude irade-i âliye-i sedaretpenahilerine tevafuk eylediği halde ifa-yı muktezaları babında emr ü ferman hazret-i menlehülemrindir.

19 Cemaziyelahir 1279 ve 29 Teşrin-i Sani 1278

Yusuf Kami, Edhem Paşa, (bulunamadı), Şerif Mehmed kâmil), Mecid, Mehmed Arif, Ahmed Nazım, Ali Paşa (bulunamadı)

Belge No : 3,
Meclis-i Mahsus
No: 1144
Lef: 17

Makam-ı Nezaret-i Hariciye 1 Kanun-u sani 1863 tarihiyle Londra Sefaret-i Saniyesi tarafınadn tevarüd eden tahriratercümesidir.

Oda-i Tercüme-i Bab-ı Âli

Şehr-i sabıkın dördü tarihiyle müverrehan olan tahrirat-ı aliye-i cenab-ı nezaretpenahileri mantuk-i âlisi üzere Londra'da Mösyö Ayed (Elliot) ve şurekâsı ile bilmüzakere saray-ı hümayun için İngiltere'de imâli sipariş buyrulmuş olanrı henüz iştira olunmamış ise de bir kıt'ası kurulmuş ve diğer kıt'ası ayrı parça parç olduğu halde Westwoodve Dibayi (?) Şurekasının fabbirakısında bulunan demir ser'i, yani kış bahçesini muayene ettirdim. İşbu serin suret ve heyeti kıyas buyrulabilmek için şekilve cesameti mubeyyin bir kıt'a resm-i musattahının leffen takdimiyle kesb-i fahrey. Mezkûr serin Dersaadet'de yelken gemisiyle nakli hususunun ne kadar masrarifle hasıl olacağını tayin edemez ı dahi beraber olduğu halde bir iki bin lira isterlin masarif-i nakliyeye muhtaç olacağı mefhuzdur. Çünkü bunun şekil verler gibi olmayub bir mevki-i mahsus için yapılmış olduğnudan tahkikatına göre burada satılması lazım geldiği haleski demir bahasını tutacağı cihetle mezkûr serin yine Dersaadet'de istimal olunması evlâ bit-tarik olacağı reyinde bulunduğunun ifadesi zaten derkâr olan ihtiramat-ı faikamın tecdid ve teminatına vesile-i ittihaz kılınmışdır.

Polonya Mültecileri ve Yeni Fikirler

JERZY S. LATKA

Türklerin mil li şuurunu konu eden, değerli bir kitabın yazarı Bernard Lewis. Türk milliyetçiliğinin iki kaynağını açıklar. Birincisi, İslâm öncesi dönemde Orta Asya'da yaşayan Türklerin dili ve tarihini, Çin ve Müslüman kaynaklarına dayanarak 17. yüzyıldan beri inceleyen Avrupa Türkolojisidir. 19. yüzyılın ikinci yarısında gittikçe daha çok Türk talebesi, Avrupa üniversitelerine gider. Orada yeni teorilerle tanışırlar. Diğer bilgiler dışında, 11. yüzyıldan başlayarak 15. yüzyıla kadar geçen dönemde Anadolu'yu fetheden ecdatlarının menşe'ini tanımak fırsatını bulurlar.

Türklerin menşe'i ile ilgili Avrupa bilimi dışında Türklerin milli şuurunun uyanışına öncelikle Lewis'in yazdığı gibi "Başarısız 1848 yılı devrimlerinden sonra beraberlerinde romantik Orta Avrupa milliyetçiliğini getirerek Türkiye'ye yerleşen Macar ve Polonya mültecileri etki yapmıştır. Bu mültecilerin, İslâmlığı kabullenip Türkiye'de devamlı ikamet eden büyük bir kısmı, Türkiye'ye yeni ide'leri aşılamada ciddi bir rol oynamıştır. "Terakki" ve "Basiret" gazetelerine çok sayıda makale yazan Galatasaray Lise'sinin kurulmasında da katkısı olan Polonyalı Hayrettin bunların bir örneğidir. Polonya adı Borzecki olan "Les Turcs anciens et modernes" adlı kitabın yazarı Mustafa Celalettin başka bir örnektir."[1]

Polonyalıların modern Türkiye'nin doğuşuna katkıları ne Türkiye'de ne de Polonya'da yeteri kadar incelenmiş değildir. Mustafa Celâlettin Paşa'yı hiçbir Türk ansiklopedisinde bulamadım. Polonya ansiklopedilerinde son zamanlarda bu isim gerçi geçiyor, ama hatalı bilgi-

Mustafa Celalettin Paşa

erle beraber... Bu değerli Türkçülük önderinin şimdiye kadar tek biyografisi, 1987 yılında İstanbul'da çıkan 50 sayfalık "Lehistan'dan Gelen Şehit" adlı kitabımdır.[2]

Hayrettin isimli başka bir Polonyalı hakkındaki bilgimiz ise daha da azdır. Yalnızca Galatasaray Lisesi'nin kurulmasındaki rolü, ve gazetecilik hayatı değil, Polonya soy ismi bile bilinmiyor.

Osmanlı İmparatorluğunda 19. yüzyılda kaç Polonyalı'nın yaşadığı da belli değil. Roman Zmorski'ye göre "1861 yılında İstanbul'da "15 ila 20 bin Avrupalı yaşamaktaydı. Bütün küçük ve büyük milletlerin temsilcileri orada vardı. Bazı azınlıklar, güçlü ve belirgin gruplar oluşturacak kadar kalabalıktı. İlk sırada İtalyanlar, ardından Fransızlar, daha sonra Polonyalılar, geliyor."[3]

Tabii ki, İstanbul başkentti, ama bütün ülke sayılmazdı. Toplam olarak bütün ülkede daha çok Polonyalı bulunmaktaydı.

En çok Polonyalı herhalde Osmanlı ordusunda vardı. Fakat onların önemi, çok olmalarından değil, beraberlerinde Türkiye'ye getirdikleri entellektüel potansiyelden ileri geliyordu.

Subaylar arasında Osmanlı Devleti'nde paşalık rütbesine kadar yükselen birkaç kişiyi burada hatırlatmak kanaatimce uygun olacaktır. Türkiye'de Murat Paşa olarak bilinen, hem Polonya hem de Macar kahramanı Jozef Bem (Yuzef Bem), 1848-1849 yıllarında Macaristan'da patlak veren halk ihtilâlinin bastırılmasından sonra Haleb'e gelerek burada rafineri ile barut fabrikası kurma çalışmalarında bulunmuştu.

Ünlü yazar (Michal Czaykovski) bağımsızlık uğrunda savaştığı için Polonya'dan kaçmak zorunda kalmış ve Türkiye'ye gelmişti. Başlangıçta Şark Ajansının Başkanlığını yapmıştı. Daha sonra Mehmed Sadık adını alınış, Sultanın Kazak Alayı Komutanı olarak görev yapmış ve verimli çalışmaları sayesinde paşalık rütbesine kadar yükselmişti. Mehmed Sadık Paşa'nın oğlu Wradyskaw (Ladislas), yani Muzaffer Paşa ise Lübnan valiliğine atanmıştı.

Antoni Ilinski, yani İskender Paşa, Osmanlı paşalarının en cesurlarından biriydi. Wradyslaw Koscielski, yani Sefer Paşa, sarayda mihmandar olarak görev yapmıştı. Seweryn Bielinski (Nihat Paşa) da Osmanlı ordusunun ünlü paşalarından biridir. Türk ordusunda karargâh subaylığı yapmıştı. Nihat Paşa'nın oğlu Rüstem Bey Amerika'da elçilik görevinde bulunmuştu.. Zygmunt Freund, yani Mahmut Hamdi Paşa, çalışkanlığı sayesinde Osmanlı ordusunda paşalığa kadar yükselmişti. Feliks Breanski (Şahin Paşa) ve Ludwik Bystrzonowski (Bıstıjonovski-Arslan Paşa) 1853 yılı Osmanlı-Rus savaşında Türk ordusunda paşalık yapmışlardır.

Bunların dışında onlarca, belki yüzlerce Polonyalı orduda binbaşı ve albay olarak görev yapmıştı. Meselâ "Lvov Gazetesi" (Gazeta Lwowska)'nın, adını bilmediğimiz bir muhabiri İstanbul'dan gönderdiği yazılarından birinde şöyle yazar:[4]

"İstanbul ile Serdar'ı Ekrem arasında haberleşme sağlayan kurye de Polonyalıdır. Türk ordusu için dubalı köprüleri kuran mühendis binbaşının adı Prorok'tur, kendisi Lvovludur". Sözünü ettiğimiz muhabire göre "Türk ordusunun hemen hemen karargahlarında Almanlar ve Macarlar dışında Polonyalılar da vardır."

Tabii ki, Polonyalı mülteciler yalnızca orduda çalışmıyorlardı. Yol yapımı, demiryolu, telgraf hattı yapımı, sağlık hizmetleri ve diplomaside aktiftiler. Faaliyetleri, genellikle yeni düşüncelerin Türkiye'ye gelmesine yardımcı oluyordu. Bunun kanıtı, Tercümeler Dairesi üyesi (bu Dairenin işi, ilmi kitapları Türkçeye çevirmekti) diplomat Emir Bey. - Polonyalı Tadeusz Dowmunt Matuszewicz'tir.

Osmanlı Devletinin gelişmesinde (yol yapımı, demir yolu ve telgraf hattı yapımı)'nda yüzlerce Polonyalı mühendis çalışmıştı.

Polonyalıların 19. ve 20. asır Türkiye'sinin gelişmesine katkısı gelecekte genel olarak değerlendirilmek istenirse bu, kolay bir iş olmayacaktır. 2. Dünya Savaşından birkaç yıl önce Ankara'da bulunan Polonyalı diplomat Jan Gawronski, bu konuya değinerek şöyle yazmıştır: "O zamandan beri Türkiye'ye yerleşen Polonyalı aydınlar çoğunlukla yerli nüfus ile kaynaşmış. Türk isimleri almışlar. Bu yüzden onları bulmak ve Türkiye'de oynadıkları rolü takip etmek zordur. Bu rol, genel olarak düşünüldüğünden çok daha büyüktür. Pol sık Türkçe bir isim altında saklı Polonyaonya kanı ve geleneği, sık sık Türkçe bir isim altında saklı Polonya manevi değerleri olarak toplumda geniş biçimde yayılıyordu.[5]

Gawronski, Polonyalıların Türkiye'de bulunmalarının, Batılılaşmaya büyük bir katkı olduğunun farkındadır. Türkiye'ye yerleşmiş bu kişiler, yaptıkları yüzlerce kilometre yol, çektikleri onlarca mil telgraf hattı, tıpta ve sanatta başardıklarının dışında - beraberlerinde getirdikleri yalnız Polonya değil, Avrupa, Akdeniz uygarlığının düşünsel değerleri ile - ölçülmesi zor ama büyük rol oynadılar. Bu Leh mülteciler arasında, Türkiye'nin gelişmesine en büyük katkısı olan, Mustafa Celâlettin yani Konstanty Borzecki idi. Fakirleşmiş bir asil ailenin çocuğu olan Borzecki ilk önce ressam olmayı düşlüyordu, fakat Varşova Güzel Sanatlar Yüksek Okulunda iki yıllık öğrenimden sonra, büyük olasılıkla parasızlıktan dolayı okulu bıraktı ve babasının arzusu üzerine Wloclawek Şehri Papazlık Okuluna yazıldı. İlk papazlık yeminlerinden geçti fakat papaz olamadı çünkü - Wielkopolska'da (Polonya'nın bir eyaleti) milli ayaklanma patlak verince - okuldan kaçtı ve ayaklanmacılara katıldı. Ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanınca okula artık dönmedi. Fransa'ya göç etti. Subay olmak istiyordu.[6]

Fransa'da kariyer yapamadı. Ama Osmanlı Devletinde, Avrupai düşünceleri olan subaylara ihtiyaç

duyulmaktaydı. 1849 sonbaharında Borzecki İstanbul'a geldi. İslâmlığı kabul etti ve Osmanlı ordusuna dahil edildi. Kendisine benzeyen çoğu kişi gibi Polonya'ya dönemiyordu. Oğlunun, Polonya'daki ailesi ile yazışmasından, Papazlık Okulundan kaçışı ile Polonya'da bütün haklarını kaybettiği anlaşılmakta Osmanlı Devleti, vatan seçtiği yer oldu. Türklerin, Leh mülteci dediklerinden biriydi. Öğrenim, karakter, yetenek açısından farklıydılar ama bazı yönlerden birbirlerine benziyorlardı. Dünyaca meşhur savaşkanlıkları dışında, Polonyalılara özgü başka bir özellik olan eleştirelliği getirdiler Osmanlı Devletine. Genellikle gençtiler. Çok şeyi beğenmezlerdi. Fakat bu eleştirellikleri, vatanseverliklerinden de ileri geliyordu. Bu, Mustafa Celâlettin'in arkadaşı olan İsa Saharin (yalnızca soy adı bilinen Pruski)'nin Şark Ajansına yazdığı bir mektuptan gayet net anlaşılıyor: Türkiye'nin durumunu alenen eleştirdiği için eleştirilen İsa Saharin, kendisini suçlayanlara şöyle cevap verdi: "Polonya Anam, Türkiye Analığımdır. Anam dirilinceye kadar ikinci vatanım olarak seçtiğim bu ülkenin iyilik ve esenliği gayemdir, bu yüzden bir müslüman olarak Türkiye'de her şeye karışabilirim, bu ülkenin iyi taraflarını övmek, kötü taraflarını kınamak hakkımdır diyebilirim. Bu ülkenin refahı için en iyi şekilde çalışmak, zorlukları aşmak, hep daha iyisini istemek çabamdır, gayemdir."[7]

Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Polonyalıların davranışlarına, Polonya'dan beraberlerinde getirdikleri anti-Rusluk da etki yaptı. Tabii ki, Mustafa Celâlettin de böyleydi.

Amerikan tarihçi Roderic Davison'a[8] göre Osmanlı Devletinde üstlendiği görevlerde onu yönlendiren iki tutkusu vardı. Bir tarafta yeni vatanına sonsuz vefa, diğer tarafta aynı oranda Rusya'ya karşı nefret. Bu yüzden, Kırım Savaşından başlayarak Osmanlı Ordusunun bütün savaşlarına katıldı. Altı defa yaralandı. Karadağlılar ile bir çatışma sırasında karnından yaralandı, kurtulamayarak 10 Ekim 1876 tarihinde öldü. Bu haber üzerine Osmanlıca ve Fransızca çıkan "Hakikat" ("La verite") gazetesi 14 Ekim gününe ait sayısında şöyle yazdı: "Mert ve cesur Mustafa Celâlettin Paşa'nın Karadağlılar ile son çatışmada öldüğünü tarifsiz üzüntü ile öğrenmiş bulunuyoruz. Fahr yolunda şehit düştü, minnettar millet, ordusunun en mert kahramanlarından biri olduğunu ebediyen hatırlayacaktır."

Ama bu cesur Paşanın, Türk milletinin sabit yeri askeri başarılarından dolayı değildir. Düşünceleri, askeri başarılarından dolayı değildir. Düşünceleri, askeri başarılarından daha değerliydi. Oğlu Enver'in hatıralarından anlaşıldığına göre İslâmlığı gerçi pratik yönleri için kabullendi ama kısa bir zamanda gerçek bir Müslüman oldu. Kendisinde, Akreniz kültüründen kaynaklanan Hristiyan değerlerinin İslâmlık ile kaynaşması çok değerli neticeler verdi. Osmanlı vatanına sevgi ile bağlanmış Mustafa Celâlettin yeni vatanının varlığını korumaya çalışıyordu. Geleceği için yalnızca kılıçla değil kalem ile de savaştı. "Courier d'Orient" gazetesinde Fransızca, "Basiret"te Osmanlıca makaleler yazdı. Bütün bu makaleleri bugün bilinmiyor. "Courier d'Orient"in Türkiye'de nüshaları yok, "Basiret"e ulaşılabilir ama Osmanlıcayı bilen Türkolog Türkiye'de bile gittikçe azalmaktadır. Onun yazıları ile Yusuf Akçura'dan sonra kimse ilgilenmedi.[9]

Akçura'nın yazılarından anlaşıyor ki, Mustafa Celâlettin "La guerre moderne" adlı bir kitabın yazarıydı. Paşanın oğlu Enver başka bir kitabından - "La Tactique" ten söz etmektedir. Mustafa Celâlettinin tek tanınan kitabı "Les Turcs anciens et moderne"de Yunanlıların Osmanlı İmparatorluğundaki yerine değinirken 126. sayfadaki notta şöyle yazmaktadır: "Bu kısım daha önce "Rus ve Batı'nın Şarka etkisi'nde yayınlanmıştı". Maalesef bunun bir kitap mı yoksa gazete makalesi mi olduğu anlaşılamamıştır.

Mustafa Celâlettin'in yazılarından ve kitaplarından - anlaşıldığı gibi bugün yalnızca daha önce zikredilen "Les Turc anciens et modernes" adlı eseri tanınmaktadır. Bu kitabın,Türklerin milli şuurunun uyanmasında çok önemli bir yeri vardır. Kitap iki ayrı kısımdan oluşmaktadır. İlk bölümlerinde Türkler'in menşe-i anlatılmakta. Fransız, Alman, Rus, Yunan ve

Leh kaynaklarına dayanılarak Türklerin umumi tarihte çok önemli bir yeri olduğu kanıtlanmaktadır. Yazara göre Türkler, Avrupa ulusları ile aynı ırka mensuptur. Bu ırk için Mustafa Celâlettin yeni bir isim türetiyor: TORO-ARİYEN. Bu ırk birliği tezini, etnoloji ve dilbilimi alanından örnekler ile kanıtlamaya çalışıyor.

Kitabın yukarıda anlatılan ide'lerden ileri gelen ikinci, daha geniş kısmı. Osmanlı Devletini kuvvetlendirmeye ve Osmanlı tabaasının refahını temin için devletçe neler yapılması gerektiğine dair tedbirleri kapsayan bir rapor mahiyetindedir.

Mustafa Celâlettin'in ileri sürdüğü ide'nin büyük savunucusu Yusuf Akçura, kitabı ayrıntılı inceledikten sonra yazarın amacının hem pratik hem politik nitelikte olduğunun farkına varır. Politik amacı, Türklere karşı baş kaldıran Ulahlar, Bulgarlar, hatta Sırplar ve Rumlara Türkler ile aynı ırka mensup olduklarını kanıtlamak idi. Osmanlı Devletinde çoğunlukta olan Türklere ise geçmişlerini, zengin tarihlerini hatırlatarak milli şuurlarının güçlenmesine yardımcı olmuştur.

Türo-Ariyanizm kuramı vasıtasıyla Avrupa ve Türk uluslarının aynı kökten geldiklerini iddia ediyordu. Bu şekilde, Avrupa ulusları ve hükümetlerince Türklere karşı güdülen ırk ayrımı politikasını değiştirmeye çalışıyordu. Bilindiği gibi Avrupa topluluğu kendisini Ariyen (Aril) sayarak gayri Ariyen Arap ve Türk milletlerini insanlığın aşağı cinsinden kabul etmekteydi. Fakat Yusuf Akçura, Mustafa Celâlettin'in, türo-Ariyanizm kuramını ileri sürerken ilmi temellere dayanmadığının farkındaydı. Kuramın lisanı delillerinin büyük kısmı ilmi açıdan tutarlı değildi. Yusuf Akçura eserinde "Bununla beraber, kitapta çok dikkat çekici buluşlarla okuyucunun düşüncesini pek uzaklara çekip götüren geniş görüşler de az değil" demektedirler[w]

Ona göre kitabın asıl kıymeti, Avrupa kaynaklarına dayanılarak "Avrupa usullerine göre" yazılmış olmasındadır. Eserde ilk defa "Türk ırkının kuvvet ve genişliği, bu ırkın insanlık tarihinde oynadığı muazzam rol, Türk dilinin diğer dillerden yardıma muhtaç olmayacak derecede zenginliği, Türk dilinin başka dillere yaptığı etkiler" vurgulanmakta. Bunun dışında yazar, Avrupa ve Asya'da geniş bir sahaya yayılmış olan Türk ulusları arasındaki bağlardan ve Osmanlı Devletinde "Türklük fikrine " kıymet verilmemesinden doğan sakıncalardan söz etmekte. Eserde, müslüman olmayan Osmanlı tabaasını ırkî ve lisani bağlarla Türk kitlesine bağlamak gereğine dair görüşlere de rastlıyoruz.

Sonunda yazar, Türk dilini tanzim, ve Arapça - Farsça'dan alınmış kelimelerden temizlemeyi, kullanılmakta olan Arap alfabesini Latince ile değiştirmeyi teklif ediyor. Oğlu Enver ile yazışmasında zaten Osmanlıca için Fransız imlâsını kullanmaktaydı.

Bunun dışında kadının durumuna da değinerek kadınların çarşaflarını atmasını öneriyordu. Genel olarak Batı uygarlığı ile yakınlaşmadan yanaydı. Türo- Ariyanizm'in kurucusu, Türklerin Batı uygarlığına dahil edilmesini doğal bir işlem olarak görüyordu. Düşüncesine göre-bu uygarlığın yapımcıları zaten Türo-Ariyen ırktır. Dolayısıyla bu uygarlık hem Ariyen hem Turanlıların yani Türklerin ortak eseridir. Ancak Turan uluslarının bir kısmının islâmlığı kabullenmesi, Sami kültürünün çevresine girmesine neden oldu. Türklerin Avrupa uygarlığına yaklaşması - buna göre kendi eski uygarlığına dönüşü kabul edilmeliydi.

Şimdiye kadar, yazarın görüşlerinin menşe'i hakkında herhangi bir inceleme yapılmadı. Fakat içimde, bu Türo-Ariyen kuramının Mustafa Celâlettin'in içinde bulunduğu şahsi durumundan ileri geldiği fikri doğuyor. Çocukluğunda, gençliğinde, Polonya'nın Hristiyanlık uğruna ön saflarda savaşan Polonya'da Asya ve İslâmik dünyası hakkında "dinsizler. Hristiyan dünyasını zaptetmeyi amaçlayan büyük tehlike" diye sözler duymuş olan Mustafa Celâlettin, yetiştirildiği kültürden çok farklı İslâm kültürüne sahip bir ülkede yaşamak zorunda kaldı. Papaz okulundaki iki yıllık öğrenimi sırasında İslâmik hakkında ne gibi iyi sözler duymuş olabilirdi ki?

Avrupa'da yaşayan İndo-Avrupai uluslar ve Türklerin ortak bir menşe'e sahip oldıukları kuramı mutlaka kendisi için manevi bir dayanaktı. Belki bunun farkında bile değildi ama bu tür görüşler aracılığıyla - kendisi ve kendisi gibi bazen gavur diye adlandırılanlar için - temsilcisi olduğu grubun daha kolay kabul ettirilmesinin entellektüel temeli oluşuyordu.

Bugün, 100 yıl sonra, kitabın "sahte" ilim dolu birinci kısmını başka, yazarın, Türk ulusunun sosyal ve politik yaşamına ilişkin önerilerini ise başka türlü değerlendirmek gerek. Mustafa Celâlettin'in Türo-Ariyen kuramı pek yaşamadı. Ama Avrupa'ya yaklaşma çağrısı ve kitaptaki reform projeleri yıllarca, Atatürk başta olmak üzere Türk aydınları ve politikacılarını etkiledi. [11]

Mustafa Celâlettin Paşa, Polonya soyadı bilinmeyen Hayrettin'in geçmişe gömüldüğü gibi tarihe gömülmemişse bu oğlu Enver paşa sayesindedir. Mustafa Celâlettin, menşe'i hakkında oğluna pek fazla bilgi vermemişti. 1899 yılında Enver Paşa, Krakov'da yaşayan ailesine "Polonya hakkında hiç bir zaman bana bir şey anlatmadı. Yalnızca, babasının zengin bir soylu olduğunu söylerdi. [12] Altı erkek kardeşmişler, annesi, tahsil için çocukları Varşova'ya getirmiş... İnkılâp (1848) zamanından beri ailesiyle haberleşmediği için, öldüklerini düşünürdü" diye yazdı. Enver Paşa, ancak yıllar sonra Polonya'daki ailesiyle yazışma sonucunda babasının menşe'i hakkında bilgi sahibi oldu. [13]

Mustafa Celâlettin ile ilgili anılardan İstanbul'da yaşayan Avrupalılar ile ilişki kurmadığı, yalnızca Polonya asıllı müslümanlarla dost olduğu anlaşılıyor. Onu sık sık iki genç subay İzzet ile Teyfik, Tırnova'daki evinde ziyaret ederdi. Enver'e göre ikisi de Polonya asıllı. Lvovluydular. Kendi uygarlık köklerinden kopmuş, koyu müslüman çevre tarafından tam olarak ta kabul edilmeyen bu insanlar kendilerine benzeyenler arasında kendilerini iyi hissederlerdi. Eşlerini de kendi aralarından seçerlerdi. Türkiye'de belirgin bir grup oluştururlardı. Kendileri arasında yalnızca dostluk bağları kurmakla yetinmiyor, daha iyi geleceği müjdeleyen siyasi haberleri, yeni fikirleri birbirlerine iletiyorlardı. Çünkü, zaten parçalanan kendi ülkelerinden göç ederek batan bir gemiye benzeyen ülkeyi yeni vatanları seçmişlerdi.

1871 yılından sonra Rus elçisi İgnatiev'in baskısı ile Polonyalılar önemli görevlerden alındılar. Buna rağmen birçok Polonyalı İslâmlığı kabul ederek Türkiye'ye yerleşti. Meselâ 1909 yılında, Staniskaw Ostrorog'un oğlu Leon, adalet bakanı yardımcısı oldu, yeni Türk hukuku hakkında kitap yazmıştır.

Mustafa Celâleddin Paşa'nın oğlu ve torunları ona layık olacak şekilde, Türklere çeşitli alanlarda hizmetlerde bulunmuşlardır. Oğlu Enver Celâleddin Paşa babasının izinden yürüyerek, Osmanlı ordusunda paşalık rütbesine kadar yükselmiştir. Torunu Ayşe Celile iyi bir ressamdı.Ayşe Celile'nin kardeşlerinden biri Mehmet Ali 1915 yılında Arıburnu savaşında ölmüş ve ailesinin II. şehidi oldu. Ünlü şair Nazım Hikmet ve ünlü yazar Oktay Rifat Mustafa Paşa'nın torunlarıdır.

Bugün, Afganistan'da İslâm devleti kurmayı amaçlayanları, Rıza Pehlevi'nin İran'da gerçekleştirmeye çabaladığı kansız inkılâbı hatırlayarak Mustafa Kemal Atatürk ve temsilcisi olduğu hareketin gerçekleştirdiği eserin devamlılığına büyük saygı göstermek gerek. Tabii ki, diğer müslüman ülkelerdeki reformculara nazaran toplumda daha büyük bir desteğe sahipti. Bunlar içerisinde özellikle iki kültürün birleştiği alanda yaşayan mülteci torunları da vardı. Bu grubun temsilcilerinin Atatürk'e en yakın kişiler arasında olması bir rastlantı değildir. Örneğin, Türkiye Cumhuriyetinin ilk Moskova Büyükelçisi asker ve diplomat Ali Fuat Paşa (Cebesoy). Karol Detroi'nin torunuydu. Samih bey (Rifat) ise Türk Dil Kurumu'nun ilk Başkanı Polonya adı bilinmeyen Hurşit Bey'in torunuydu. Atatürk'ün çevresinde daha çok böyle mülteci torunu bulunuyordu. Reformları gerçekleştirmek onlar için görüşlerinin mantıkî bir neticesiydi.

1 Lewis Bernard: Narodziny nowoczesnej Turcji (Modern Türkiye'nin doğuşu). Warszawa 1972. s. 404 - 406

2 Jerzy S. Katka: Lehistan'dan Gelen Şehit. İstanbul 1987.

3 (Roman Zmorski) Warszawianin: Notatki z podróży po europejskiej Turcyi. 1. Stambuk (c.d). (Avrupa Türkiyesi yolculuğu notları. 1. İstanbul (devamı). "Tygodnik Ilustrowany" Haftalığı 1861, no 98, s. 53.

4 Iwaszko-basza (İvaşko Paşa). "Gazeta Lwowska" 9 XI 1876. s.1.

5 Gawronski Jan: Dyplomatyczne wagary (Diplomasi anılarım). Warszawa 1965, s.211.

6 Adam Lewak, Polski Skownik Biograficzny (Polonya Biyografi Sözlüğü)'ne yazdığı "Borzecki notunda, Borzecki'nin güya "Uluslar Baharı" hareketi sırasında Macaristan'dan savaşlara katıldığına dair yanlış bilgi veriyor

7 İsa Saharin'in Şark Ajansına 24 Şubat 1850 tarihli mektubu. Krakov'daki Biblioteka Czartoryskich (Czartoryski Kütüphanesi). Elyazısı Bölümü. no 5435. sayfa 21-22.

8 Roderic Davison: Reform in the Ottoman Empire 1856 - 1876. Princeton 1963

9 Yusuf Akçura: Türkçülük. "Türk Yılı" 1928. Bu eserin yeni basımı, "Yeni Türk Devletinin Öncüleri" başlığı altında İstanbul'da 1981 yılında çıkmıştır.

10 Yusuf Akçura: Yeni Türk... anılan eser, s. 23

11 Şerafettin Turan: Atatürk'ün düşünce yapısını etkileyen olaylar, düşünürler, kitaplar. Ankara 1982

12 Bu hatadır. Konstanty'nın babası Wincenty Borzecki, Kleszczow köyünün muhtarı, ve Piotrkow Trybunalski yöresindeki Modrzewiec adlı küçük bir çiftliğin sahibiydi.

13 Bu yazışmanın bir kısmı, Krakov'da oturan Jerzy Gryglaszewski'de bulunmaktadır.

"Vakıf Müessesesi" Adlı Eserimizin Tenkidi Üzerine

DOÇ. DR.
AHMED AKGÜNDÜZ

TENKİDE AÇIK OLMAK, İLİM ADAMININ ŞANINDANDIR; VURDUKDAN SONRA DİNLEMEK ŞARTIYLA

[TENKİD ETMEK DE !]

"Tarih Ve Toplum" Dergisinin Mayıs 1991 tarih ve 89 no'lu sayısında "İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında vakıf Müessesesi" adlı eserimizle ilgili bir tenkit yayınlandı. Kitabiyât bölümünde neşredilen ve maalesef muğalatalarla dolu olan bu görünürde ciddi ancak vakıf hukuku ve ilmi ölçüler açısından indi tenkide cevap vermenin zaruretini bir araştırmacı olarak hissettim. Konuya girmeden şu hakikatleri hatırlatmak istiyorum:

1) İlim, karşılıklı tenkid ve tartışmalarla gelişir. Ancak bu tenkit ve tartışmaların, ön yargısız ve meseleyi bilen ehil insanlar tarafından yapılması icabetmektedir. Biraz sonra belirteceğimiz üzere, Sayın Hasan Yüksel (müstear isim olduğunu sanıyorum), Arapça'yı bilebilir ve hatta yıllardır vakıflarda çalışabilir; ancak vakıf hukukunu bilip bilmediği konusunda bilgi sahibi değilim. Yaptığı nakiller ve izahlar, konunun uzmanı olmadığını göstermektedir. Nedenini biraz sonra açıklayacağım.

2) "Vakıf Müessesesi" adlı eserimizin en önemli özelliği, sadece eski fıkıh kitaplarında anlatılan vakıfla ilgili şer'i hükümlerin aktarılması değil, aynı zamanda Osmanlı tatbikatını da aksettirmesidir. Sayın Tenkitçi, sadece nazari açıdan değil, Osmanlı tatbikatı açısından da kitabı incelemekten mahrum kalmıştır veya öyle göstererek maalesef muğalata yolunu tercih etmiştir. Tenkid yazısını okuyanlar, kitabımızın, sadece El - Kübeysi'nin kitabının bir özeti olduğu kanaatine varırlar. Halbuki kitabımızın, vakıf hukukunun icareteyn, gayr-ı sahih vakıflar, gedik hakkı ve benzeri istisnalarını konu edinen ikinci kısmına ait 349 - 461. sayfaları; nakit para mevzuunu inceleyen 151 - 167. sayfaları; vakıf çeşitleri ile alakalı 208 - 223. sayfaları; vakıf görevleri ve vakıf teşkilâtıyla alakalı 263 - 288. sayfaları ve benzeri bir çok mevzular, bırakınız El - Kübeysi'nin eseri, İslam Hukuku kaynaklarında da bir iki cümle ile geçiştirilen konulardır. Yani 461 sayfalık eserimizin 200 küsur sayfası, tamamen Osmanlı Hukukunda ve tatbikatındaki hususi meselelere ayrılmıştır ve geriye kalan 261 sayfanın % 30'unda da Osmanlı uygulaması özel başlıklar altında incelenmeye çalışılmıştır. 461 sayfalık eserin sadece 200 küsur sayfası ile konuları benzerlik arzeden diğer eserle, Sayın tenkitçinin tabiriyle, "aşağı yukarı plan ve konuların ele alınışı bakımından büyük bir benzerlik içindedir" şeklinde bir hükme varmanın ve bu hükmü kitabın tamamına teşmil etmenin garâbetini gerçek ilim adamlarına havale ediyoruz.. Böyle bir sonuçlandırmaya gitmek, yapılacak ilmî çalışmalarda, daha öncekilerden hiç istifade etmemek demektir.

3) Sayın Tenkitçinin, eserimizin tamamını da okumadığı kanaatindeyiz. Zira "Metod Ve Kaynaklar" kısmında, İslam hukuku ile alakalı muasır eserler arasında, El - Kübeysî'nin iki ciltlik kıymetli eserinin temel kaynaklarımız arasında olduğunu belirttiğimiz gibi, paragrafın son cümlesinde de aynen şunu ifade etmişiz: "İslam hukukunda mezheplere ait görüşlerin derlenmesi ve değerlendirilmesi konusunda, muâsır İslam hukukçularının yazdıkları eserlerden de yararlanılmıştır" (sh. 6). Elbette bu yararlanılan eserlen arasında, iki ciltlik El - Kübeysî'nin eseri de olacaktır ve olmaması, bizim ilmî anlayışımıza göre büyük bir eksikliktir. Bu istifadeye, elbetteki bazı konuların tasnif ve sistematiği de dahildir. Değerli İslam hukukçusu Hayreddin Karaman'ın *Mukayeseli İslam Hukuku* adlı eserinin III. cildinde Devletler Özel Hukuku bölümünde Abdülkerim Zeydan'ın konuyla ilgili eserinden yararlanması; İzmir'li İsmail Hakkı'nın *İlm-i Hilâf* adlı eserinde yine konuyla ilgili eserlerin tasnifini aynen taklit etmesi, eksiklik değil, büyük bir ilmî meziyettir. Zira inkâr sözkonusu değildir. Sadece , El - Kübeysî'nin eserinden değil, vakıfla ilgili Osmanlı hukukçularının temel kitaplarından da, hemen hemen her sayfada yararlanmaya gayret ettik. Sonuç bölümünde bunu özellikle tekrar ettik: "Daha önce yapılmış olan çalışmaları tamamlamaya çalıştık. Bütün ayrıntılarıyla işlenmiş olsa bile, yeni nesil tarafından anlaşılamayan eski eser ve belgelere defnedilmiş bulunan vakıf hükümlerini anlaşılır hale getirmeye çalıştık. Uzun ve düzensiz olan vakıf hukuku mevzuatı ve doktrinini bir araya getirmeye ve düzenlemeye çalıştık." (sh. 458)

YAPILAN TENKİTLER VE DÜŞÜLEN HATALAR

Şimdi yapılan tenkitlerin bazılarını teker teker ele alalım:

1- Kitabımızın El - Kübeysî'nin Eseri ile Büyük Benzerlik "içinde Olduğu iddiası

Bu iddiayı, tenkitçi üç ana başlık altında incelemektedir;

A) Plan Açısından; Kitabımızın 200 küsür sayfasında işlenen mevzuların, El - Kübeysî'nin kitabında mevcut dahi olmadığını, vakıf hukukunun İslam hukukundaki nazarî hükümleriyle alakalı 200 küsür sayfalık konuların ise, başta El - Kübeysî'nin eseri olmak üzere İslam hukuku eserlerinden yararlanıldığı için, arada çok büyük benzerlikler bulunmasının tabiî ve hatta zaruri olduğunu belirtmek istiyoruz. Tenkitçinin özellikle seçtiği mezheplerin farklı görüşleriyle alakalı bir konudur ki, bu konuda daha önce yapılmış muasır yazarların derleme ve değerlendirmelerinden istifade ettiğimizi, kitabımızın metod ve kaynaklar bahsinde hususan belirtmişiz. Aynı şey, Ebu Zehra'nın *Muhâdarât Fil - Vakf* ve Zekiyyüddin Şa'ban'ın *El - Vakf* adlı eserleri için de mevzubahisdir. Acaba, tenkitçiye göre, kitabımız hangisinden muktebesdir? Veya El - Kübeysî hangisinden iktibas edilmiştir?

B) Dipnotlar Açısından; Tenkitçinin kitabımızın sonundaki kaynaklar bölümünü okumadığı kanaatindeyiz. Zira 6 bölüme ayırdığımız kaynaklarımızdan belgeler kısmı (1); 50'yi aşan sadece vakıfla ilgili yazma monografiler ve 20 küsür genel yazma eserler kısmı (2); Matbu eserler kısmının sadece vakıflarla ilgili olanlarının % 90'ı; diğer kaynaklar, makaleler ve süreli yayınlar başlığı altında zikrettiğimiz 100'ü aşkın kaynaklardan yayınlar başlığı altında zikrettiğimiz 100'ü aşkın kaynaklardan, teker teker dipnot vermek suretiyle sadece biz istifade etmişiz. El - Kübeysî'de bunları, sayın Hasan Yüksel de bulamamışa benziyor. Bulsaydı, herhalde kaydederdi. Kitabımızın tamamında bunu görmek mümkündür. (Mesela bkz. 440, 446. sayfalardaki dipnotlar). Kitabımızda İslam hukuku ile ilgili ve özellikle mezheplerin farklı görüşleriyle alakalı kısımlarda ise, farklı mezheplere ait fıkıh kitaplarına müracaat edilmiştir. Bu konularda, fıkıh kitapları, hem bizim ve hem de El - Kübeysî'nin temel kaynaklarıdır. Daha önemlisi de, bu kaynakları taramada, El - Kübeysî'nin eseri, bize kaynaklık ve rehberlik etmiştir. Çoğunun tek baskısı bulunan aynı kaynaklara ve hatta aynı sayfalara atıf yapmamız, ilimde bir tenkid değil, takdir vesilesidir. Zira isabeti ve hata azlığını gösterir. Ayrıca Sayın tenkidçinin bildiğinin aksine, El - Kübeysî'de bulunan bir bilgi için, daha önceki kaynaklara da atıf yapmamız eksiklik değildir. Zira günümüz hukukunun terine, İslam hukukunda kaynaklar eskiye gittikçe kıymetlenir. İlk kaynaklara atıf yapmak, daima okuyucuya güven verir. Çeşitli mezheplere ait bu kitaplara atıf yapma benzerliği, Ebu Zehra ve Zekiyyüddin Şa'ban'ın eserleri için de mevzu bahistir. Acaba sayın tenkitçiye göre, kim kimden iktibas etmiştir? Kaynaklara ulaşmada El - Kübeysî'nin ve Ebu Zehra'nın eserlerinin bize rehberlik ettiğini, ancak onların gördüğü kaynakları bizim de görmemiz hasebiyle, aynı kaynaklara atıf yapmakta, görme konusunda kendilerinden yararlansak bile, bir ilmî mahzur olmadığını biliyoruz. Çünkü neticede ulaşılan aynı kaynaktır. El - Kübeysî'de görmemize rağmen, biz kaynağı görmememiz halinde, bahsedilen tenkit gündeme gelebilir. Nitekim El - Kübeysî gördüğü halde, bizim görmediğimiz kaynaklar da vardır. Hem mesela, bildiğim kadarıyla, İmam Malik'in *El - Müdevvenet'ül - Kübrâ*'sının tek baskısı var. İkimiz de aynı kaynağı gördüysek, orijinal olması için, vakıf mevzuunda farklı sayfalar mı vermemiz icab etmektedir? Görmediğimiz kaynakları, kimin naklettiğini ise, yeri gelince belirttiğimizi, tenkitçi de kaydetmektedir.

C) Metin Açısından; Sayın tenkitçi, bazı metinlerin fotokopisini vererek, kitabımızın, bir tercüme görüntüsünde olduğunu iddia etmektedir. Bu iddia da, okuyucuyu aldatacak şekilde takdim edilmiştir. Muhteva hakkında kısa bilgiyi daha önce takdim ettiğimizden ve kitabımızın fihristini inceleyenler bunu idrak edeceklerinden, sadece verilen misaller üzerinde duralım. Tenkitçinin zikrettiği misaller, vakfiyedeki şartlarla ilgili terimlerin izahıdır. Terimlerin izahında, kaynaklara uygunluk, eserin ilmiliğini isbat eder. Hata varsa, kaynaklardan bizim yaptığımız nakillerde ve değerlendirmelerdedir. İbdâl - istibdâl, tağyir ve tebdil kelimeleri, terimdirler. Bunların tarifi, El - Kübeysî'nin eserinde de Ebu Zehra'nın eserinde de aynıdır. Eğer tam aslına uygun tariflerini, Türkçe'de ifade edebildiysek, bu tenkit vesilesi değil, bilen için bir takdir vesilesidir.

II- Osmanlı tatbikatı ile ilgili tesbit hataları iddiaları

Hiç olmazsa bu konuda, vakıflarda çalıştığını tahmin ettiğimiz değerli vakıfçı Hasan Yüksel'den kitabımıza ışık tutacak tenkitler beklerdik. Maalesef bunu da göremiyoruz. İsterseniz tenkit bile yaparken düşülen hataları beraber görelim:

1- Bizim, kölenin efendisinden izin alması gerekir dediğimiz vakıflar sahih vakıflardır ve Osmanlı hukukçuları da bunu kasdetmektedirler. Mirî arziyi vakfetmeye gayr-ı sahih vakıf denir ve bu tür vakıflarda sultanın izninin arandığı, II. kısmın son bölümünde uzun uzun anlatılmıştır (sh. 452). Tenkitçinin II. kısmı hiç görmediği anlaşılıyor; çünkü tenkitlerini kitabın I. Kısmına inhisar ettirmiş vaziyette.

2- Tenkitçi, kitabımızı değil, kitabımızdan iktibas ettiği cümleleri dahi anlamakta zorluk çekmektedir. Zira 284. sayfada 1835'de vilâyet merkezlerine evkaf müdürlerinin tayin edildiği; 285. sayfada ise 1906 tarihinde teşkilâtın genişletilerek kazâ evkaf müdürlüklerinin kurulduğu belirtilmektedir. Burada çelişki değil, bilgilerin birbirini tamamlaması mevzu bahistir. Kurulma ile genişletilme ve tayin ile sayılarının arttırılması tabirleri arasındaki fark gayet açıktır. Vilâyet ile kazâ farkını bildiğini sanıyoruz.

3- Vakıf muhasebeciliği çok eskiden beri vardır. 1909 tarihli irade ise, yeni şekil verilmek istenen belediyelerde evkaf muhasebecilikleri adıyla bir memuriyetin de bulunmasını âmirdir. İkisi arasında bir çelişki yoktur.

4- Tenkitçinin, bir çok araştırmacılar gibi, uzun süreli kira akdi demek olan icâre-i tavîleyi anlamadığını, bu yorumları göstermektedir. Zira icare-i tavîle bir kira akdi tarzıdır.. Bunun çeşitleri arasında icareteyn ve mukâta'a bulunmaktadır. İcare-i tavîlenin bir çeşidi olan icareteynin hukukî mahiyetini anlatmak için, icare-i tavîlenin aynı, benzeri, ta kendisi olduğunu söylemek, hata değil, daha önce yapılan hatalara işarettir. Tenkitçinin 354 ve devamı sayfaları okumasını teklif ediyorum.

5- Zimmî vakıflarıyla ilgili belgeleri, Sayın tenkitçi, 173 - 175. sayfaları okuduktan ve Ebüssuud'un konuyla ilgili fetvasını gördükten sonra değerlendirseydi, bu kadar açık hatalara düşmez ve meseleyi bu kadar çarpıtmazdı. Zira bu konu ile ilgili, El - Kübeysî'nin de ulaşamadığı bir çok kaynağa ulaştığımızı o zaman daha iyi görür ve hatasını anlardı.

6- Osmanlı devletinde, mu'amele - i şer'iye ile elde edilen fazlalığa, Ali Suavi gibi bazı ilim adamları ve sadece kelime manasını kasdederek faiz yani fazlalık kelimesini kullanan bir kısım kadılar dışında, ekseriyetin rıbh dediğini ve meselenin kitabımızda enine ve boyuna tartışaldığını belirtmekle yetiniyoruz. Ancak belirtmek istiyoruz ki, kitabımızdaki hususlar, yorum değil, Ebüssuud ve İbn-i Kemal gibi İslam ve Osmanlı hukukçularının izahlarıdır (sh. 151 vd.).

7- Hayrî ve Zürrî Vakıf tasnifi, asırlarca İslam ve Osmanlı Hukukçuları tarafından benimsenen bir tasnif. Değerli araştırmacı Yediyıldız'ın tasnifine katılıp katılmamak, yapılan araştırmaların ve ilmin prensiplerine bağlı bir hadise. Yüzlerce İslam ve Osmanlı hukukçusunun tasnifini benimsemek, eserin belgelere dayalı olmayışını gösteriyorsa, bir tek yazarın görüşünü benimsemek neyi gösteriyor bilemiyorum. Çok mühim mevzular varken, basit bir tasnif işine takılıp kalmanın manasını anlamak zor. Takdiri okuyuculara bırakıyorum (Bkz. sh. 200 vd.).

8- Sahih ve gayr-ı sahih vakıf ayrımı ile ilgili tenkidi, gündeme getirmek dahi bir vakıf hukukçusu için garip karşılanır. Zira böyle bir taksim, hiç bir vakıf hukukçusu ve otoritesi tarafından dile getirilmemiştir. Bir vakfın konuları arasında hem sahih vakıf ve hem de gayr-ı sahih vakıf olabilecek mallar bulunabilir. Bu, her zaman ifade edilmiştir. Konusunu mirî arazi teşkil edenlere gayr-ı sahih vakıf, diğerine ise sahih vakıf denmesinde ne sakınca bulunabilir ki?

Sayın tenkitçinin, asırlarca bu sahada kalem oynatmış ilim erbabınca tekdir edilmiş Ebüssuut ve İbn-i Kemal gibi vakıf hukukçularının, aynı zamanda bugün tarihini yazmaktan âciz kaldığımız büyük vakıfların da bir zamanlar mütevellisi, muhasebecisi ve hatta müfettişi olduklarını unutuyor ve her sözünün başında, bunların yazdıklarını teorik vakıf hukuku olarak vasıflandırdıktan sonra, vakıf uygulamaları ve belgelerinden söz ediyor. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki belgeler elbetteki vakıf hukuku açısından çok kıymetlidir; ancak, vakıf hukukunun asıl mevzuatını, fıkıh kitapları, vakıflarla ilgili fetvalar, Osmanlı Arşivindeki belgeler, mahkeme kararları demek olan şer'iye sicilleri ve sayın tenkitçinin rastgele bulunan belgeler diye vasıflandırdığı ve aslında vakıf hukuku ile alakalı birer monografi, makale, mastır ve doktora tezi mahiyetinde olan risâleler teşkil ettiğini unutuyor. Vakıf hukuku ve mevzuatı bilinmeden belgeler ve uygulamanın da faydalı olmadığı, bir vakıf kitabının tanıtımında dahi yapılan şu ciddi hatalar açıkça göstermektedir.

Hüsn-i Hat

NEJDET SAĞLAM

ALİ HAYDAR BAYAT, HÜSN-İ HAT BİBLİYOGRAFYASI(1888-1988). ANKARA, KÜLTÜR BAKANLIĞI, 1990,V-XXIX, 160S..

Kendi ifadesiyle "okur ama yazamaz" olan sayın Ali Haydar Bayat'ın Hüsn-i Hat Bibliyografyası adlı çalışmasını bu konuyla ilgilenen bir şahıs olarak hemen satın aldım. Ancak önsözdeki "iddiasız" tavır ve muhtemel eksiklere hoşgörüyle yaklaşılması konusunda çekilen dikkate rağmen, kitabı okudukça, eksiklerin, işaret ve ifşaya muhtac olduğu anlaşıldı. Bu gibi eserleri hazırlamada daha dikkatli davranılması ve bilhassa Kültür Bakanlığı gibi ciddi ve bilimsel yayınları yapması beklenen bir kurumun daha titiz çalışmasının beklendiğinin ifadesi için de bu yazı "faydalı olur" düşüncesiyle yazıldı.

Önsözde yer alan (anlaşılması pek kolay olmayan) şu cümleden, sayın Bayat'ın İstanbul ve Ankara kütüphanelerine ulaşamayacak kadar uzak(!) bir yerde yaşadığını anlıyoruz: "Bibliyografyanın Türkiye'de ilk oluşu, İstanbul ve Ankara gibi kütüphane merkezlerinden uzak bir ortamda oluşumuz sebebiyle periodiklere ulaşmanın zorluğu ve ulaşılsa bile yüzbinlerce sahifeyi tek tek tarayarak ortaya koyduğumuz bu çalışmamızın eksiksiz olduğu iddiasında da değiliz"(s.vı). Yazar, Uğur Derman'ın takdim yazısından anladığımız kadarıyla, derleme nüshası alan kütüphanelerden birinde; İzmir Milli Kütüphane'de çalışmıştır. Ancak, bibliyografyanın başlangıç tarihi olan 1888 yılı gözönüne alındığında, bilhassa eski harfli kitap, dergi ve gazeteler için Ankara ve İstanbul kütüphanelerinin zengin kolleksiyonlarının incelenmesinin gereği açıkça anlaşılmaktadır. Bu şehir kütüphanelerinin "uzaklık" gerekçesiyle taranmadığı anlaşılmakta, bu durum, bibliyografya incelendiğinde de görülmektedir.

I. Kısım olan "Türkiye'de Hüsn-i Hat Bibliyografyası, Yazma Eserler Bölümü" incelendiğinde, eserlerin bibliyografik kimliklerinin verilişinde bir metod takip edilmediği görülmektedir. Bazı bibliyografik kimliklerde; müelliften sonra yazmanın adı, bulunduğu kütüphane ve numarası, satır sayısı, ebadı, varak sayısı ve istinsah tarihi verilmiş, bazılarında ise bu sıraya uyulmamıştır. Ayrıca, kimi zaman "1 b-32b" (s.1 nr.1) gibi gösterilen varaklar, kimi zaman da "v. 274-285" (s.1 nr.3), "4 var." (s.2 nr.6) "18 varak" (s.2 nr.11), "73 s." (s.4 nr.24) şeklinde gösterilmiş, bazende hiç gösterilmemiştir(s.4. nr.23).

Bunun gibi standart kimlik verme tekniğinden uzak, keyfi uygulamaların örneklerini çoğaltmak mümkündür, ancak fazla yer tutacağından, devam etmek istemiyorum. Kısaltmalar listesinin de verilmemiş olduğunu ekleyerek, gözüme çarpan hususlara kısaca değinmekle yetinmeyi tercih ediyorum.

s.5 nr.29-Osmanlı döneminde yazılmış eserlerde müellif isimlerinin verilişine dikkat etmek gereklidir. Lâkab, soy adı, mensubiyet,.. vb. unsurları birarada bulundurabilen isimlerin verilişinde gerekiyorsa göndermeler yapılabilir. Burada olduğu gibi Ali, Gelibolu'lu Mustafa" şeklinde girişler hatalıdır. Zira "ALİ" soyadı gibi işlem görmüştür, Gelibolulu Mustafa Âli şeklinde verilmeliydi.

s.6 nr.34 "Yazının Usul-i Tedrisi Maarif Vekâleti Neşriyatı N.65, Matbaa-i Amire..." Dizi kaydı, bibliyografik kimlik verme sırasında kitap adından sonra verilmemesi gereken bir unsurdur.

s.7 nr.40-XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt adlı kitabın yazarı Osman Ersoy'dur. Yazarın adı kitapta açık olarak verildiği halde, sayın Bayat'ın "ERSOY,O." şeklinde yazışı, kitabı bizzat görmeden, bir başka kaynaktan alarak kitabına aktardığını düşündürüyor (Oysa bu kolaylıkla bulunabilen bir kitaptır.) Daha önce işaret edilen, varakların gösterilişindeki farklılıklar da bu şekilde açıklanabilir mi, bilmem?

s.9 nr.58-Baskı kaydı 2. ve daha sonraki basımlar için verilir. Burada olduğu

gibi "1.Baskı" yazmaya gerek yoktur.

"makaleler" (s.39) bölümünde, bazı makalelerin tırnak içinde " " bazılarının ise doğrudan tırnak işaretsiz verildiği görülüyor. Basılı kaynakları belli etmek, karışıklığı önlemek üzere kitap/süreli yayın adlarının altının çizilmesi veya bunların italik karakterde bazılması genellikle kabul edilen, uygulanan bir yöntemdir. Sayın Bayat'ın bu uygulamanın dışında kalmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır.

s.41 nr.133-"Tarihi Osmanî Mecmuası" şeklindeki derginin adı Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'dır.

s.110-"Gazetelerde Hüsn-i Hat ile İlgili Yazılar" başlığının altında ilginç bir açıklama bulunmakta:

(Sistematik taranmamıştır. Gözümüze ilişen yazılardır.)

Yazar önsözde "gazete kolleksiyonlarını taramamamıza rağmen çeşitli vesilelerle gözümüze ilişen 46'sını da ayrı bir başlık altında vermiş bulunuyoruz.' (s.vı) şeklinde bir açıklama yapmış olsa da, burada durmak gerekiyor. Zira, 1888-1988 yılları arasında oldukça fazla sayıda gazete yayınlanmıştır. Yazarın "gözüne ilişen" 34 yazarın, 46 yazısıdır. Acaba bu bölüm, sayın Derman tarafından "eh, onu da bir başka fedaî iş edinsin" (s.ıx) tavsiyesine uyularak, bu fedaiye mi bırakılmıştır? Bu kadar eksik bir listeyi koymamak, koymaktan daha iyi olurdu, muhakkak!

Çalışmanın II. Kısmının eksiklerle dolu olduğu hemen anlaşılmaktadır. Bu kısmın eksiklerini mazur göstermek için "Seçme Bibliyografya" sözcüklerini eklemek yeterli olamaz. (s.114) "İslâm ve Batı dünyasındaki çalışmaları da ekledi" denilen sayın Bayat'ın (3.ıx)bu kısımda da "gözüne ilişenlerle" yetindiği anlaşılmakta...

Yazımın giriş kısmında da belirttiğim gibi, ülkemizde çok ihtiyaç duyulan konu bibliyografyalarının hazırlanması sırasında, acele ve sistemsiz çalışmaların, bilimsel bir platforma oturtulması gerektiğinin artık anlaşılmış olması gerekmektedir. Böylece, bu gibi eserlerin hazırlanması sırasında harcanan emek, zaman tasarruf edileceği gibi, kurumlar tarafından ödenen telif ücretlerinin de yerinde verilmesi sağlanmış olacaktır.

Arap Harfli Türkçe Eserler (1729-1928)

(XV+450 s.)

AYKUT KAZANCIGİL

Kültür Bakanı Sn. Namık Kemal Zeybek'in bir "Sunuş" yazısı ile yayınlanan Kaynakçanın, kısa adı TÜBADOK olan Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu" derlemesinin ilk cildi olduğu belirtilmiş ve tamamının 10 cilt dolayında olacağı ifade edilmiştir. Bundan sonra önsöz'de derleme şekli, Türkiye'de başvurulan kütüphaneler ve teknik özellikler açıklanmış; çalışmalara eskiden katılmış olan beş uzman anıldıktan sonra halen çalışmakta olan sekiz araştırıcıya teşekkür edilmiştir. İç kapakta bibliyografyayı hazırlayanların Dr. Müjgan Cumbur ile Şb. Md. Dursun Kaya olduğu, dizginin de Bn. İncila Kahveci tarafından yapıldığı belirtilmiştir.

Böyle bir kaynakça tertibi ve 1792-1928 yılları arasında yayınlanan kitapların derlenmesi ile ilgili olarak eskiden beri çok çeşitli çalışmalar yapılmış; bir kısmı da burada tanıttığımız eserin kaynakları arasında verilmiştir. Bu'nların sonuncusu ve hiç kuşkusuz en mükemmeli birkaç yıl önce kaybettiğimiz Seyfettin Özege'nin Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu'dur. Büyük boy 5 cilt, 2392 sayfadan oluşan ve 25.554 kitap künyesini derleyen bu dev eser 1971-1979/1981 yılları arasında İstanbul'da yayınlanmıştır. Daha önce Özege, binlerce kitaptan meydana gelen kitaplığını Erzurum Atatürk Üniversitesi'ne bağışlamış, bu kurum da bağış kitaplarının kataloğunu yayınlamıştır (1973)

Türkiye Basmalar Toplu Kataloğu'nu elime alırken şimdiye kadar yapılmış olanların hepsini aşan, hazırlanmasına yıllarca önce başlanmış ve uzmanlar tarafından derlenmiş, daha önce yapılanların hepsinden, hatta Özege'den bile daha tam bir eserle karşılaşacağımdan emindim. Sayfaları çevirdikçe önce bu emniyet hissim kayboldu; sonra da bu konuda bir meraklı düzeyini geçmeyen bilgimle o derece büyük eksiklikler ve yanlışlıklarla karşılaştım ki şaşmamak elde değil. Fazla ayrıntıya girmeden bunlar arasından kendi ilgi alanıma giren birkaçını aşağıya sıralamaktan kendimi alıkoyamadım.

1- Künye 0171 ve 0172. Burada adı geçen kişi Macarlı Abdullah Bey (1799-1874), Ankara'da heykeli olan, hakkında 1968'de pul çıkarılan kişidir. (Bkz. A. Kazancıgil-V. Solok: *Türk Bilim Tarihi Bibliyografyası* İstanbul 1981, Merdivenci 619/7, Unat 973/14). Aslında kitap çeviridir. İkinci isim yani çeviren ise, Abdullah Beyin yardımcısı ve "Taşçı" lakabile tanınan İbrahim Lütfü Paşa'dır (1838-1903), kitabı çevirdiği zamanki rütbesi kitabın kapağında belirtildiği gibi Binbaşı imiş (Bkz. Kazancıgil-Solok *a.g.e.* Ask. Sıh. Mec. 101-5)

2- Künye 0367'deki Abdurrahman Şeref ünlü TOEM Dergisi'nin kurucularındandır. Burada adı geçen "Kitap" ise bu dergideki bir makalesinin ayrı baskısıdır. Yine 2998, 2999, 3002 nolu künyelerde TOEM'in devamı olan TTEM'deki makaleler için aynı hata tekrarlanmış. Eğer süreli yayınlardan ayrı baskılar da derlenecek idiyse bunun belirtil-

T.C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
MİLLİ KÜTÜPHANE BAŞKANLIĞI

TÜRKİYE BASMALARI TOPLU KATALOĞU
ARAP HARFLİ TÜRKÇE ESERLER
(1729 - 1928)
1. c. 1. bl.

THE UNION CATALOGUE OF TURKEY' S PRINTED BOOKS
TURKISH PUBLICATIONS IN ARABIC LETTERS

Milli Kütüphane Basımevi Ankara - 1990

mesi gerekirdi ki, Bibliyografya'nın kapsamında böyle bir kavram yoktur. Bunların çıkarılmaları gerekir.

3- Künye 0707'deki Abdürrahim Nafiz, Mekteb-i Tıbbiye Emrâz-ı Umumiye Muallimi Müşir Nafiz Paşa (1839-1939)'dır. Adı geçen 2 ciltlik tıp kitabı telif değil, Tardieu (1818-1875)'nün eserinin çevirisidir. Ayrıca Paşa'nın Hallopeau, Becquerel, Niemayer'den çevirileri vardır. Dolayısıyla bu künyenin Tardieu başlığına gitmesi uygun olur. Nafiz Paşa'nın telif kitabı yoktur. Bkz. E.K. Unat: Müşir Nafiz Paşa. Cerr. Tıp Bült. 1979.

4- Künye 1165-1171 arasında eserleri verilen Ahmet Cevad Paşa (1851-1902) *Kimyanın Sanayide Tatbikini Havî Mebâhis-i Müfîde* adlı ilginç bir kitap yazmıştır (Ceride-i Askeriye Matbaası 64+1 sf. Rûmî 1295/1879). Bu kitap çeşitli kaynakçalarda zikredilmiştir. Onun "Yadigâr" serisinden olup müstakil kitaptır. Özege Künya 1864'de işareti mevcuttur. İlavesi uygun olur.

5- Künye 1303'den sonra Ahmet Emin Bkz. Yalman kaydının konması herhalde gerekli, zira Darülfünunda Ziya Bey'in yanında Ahmet Emin (Yalman) İçtimaiyet Muavini iken İhsaiyât ı Nazariyatı adlı küçük bir istatistik kitabı yayınlamıştır (Bkz. S.Ö. *a.g.e.* 8527)

6- Künye 1598'de Ahmet Lütfi, 1602 ve 1603'de adı geçen tarihçi Ahmet Lütfi Efendi'dir. Bkz. M. Aktepe: Vak'a nüvis Lütfü Efendi. İ.Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi Sayı 10-11, İstanbul 1979-1980.

7- Künye 1498'deki "Ahmet Hilmi" Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Muallimlerinden Ahmet Hilmi Paşa'dır (1839-1905). Bu künyede olan kitabın ikinci baskısı 1508'e gitmiş ard arda olması gerekir. Birinci künyede yazarın mesleği belirlenmemiş, ikincisinde Dr. kaydı mevcut. Eseri yayına hazırlayan ise Mekteb'in 5. sene öğrencilerinden "Hakkı Efendi"dir. Bkz. İhsanoğlu *a.g.e.*

8- Künye 2333'den sonra yeni olarak ilave edilmesi gereken isim Ahmet Sâfi (1851-1926)'dir. Yayınlanmış olan eseri *Mecmuam* İstanbul Kasbar Matbaası 96 sf. (Bkz. Özege)

9- Künye 2405'den sonra Ahmed Sûzî bkz. Sûzî ifadesi mevcut. Şeyh Şemseddin-i Sivasî Ahfadından ve uzun süre Sivas Şemsi Dergâhı meşihatinde bulunan Ahmed Sûzî (H. 1179-H. 1246 yani 1765-1830) Efendi'nin 1290'da, vefatından çok sonra basılmış *Divân-ı Sûzî* adlı tek bir eseri var (Bkz. Özege *a.g.e.* 4229) Onun da kapağında yazar ismi olarak Ahmed Sûzî kaydı mevcut. Dolayısı ile künyenin Ahmed Sûzî'ye işlenmesi herhalde doğru olur.

10- Künye 2531-2532'de bahis konusu olan kişi Ahmet Vefik Uluçay'dır (1878-1967). Künyesi verilen 2232'deki *Kimyayı Tahlilî*'nin 2. baskısı 1927'de Devlet Matbaası'nda ve aynı adla yapılmıştır. *Bu baskısının kaydı eksik olup* 532 sf. ve Darülfünun Eczacılık Mekteb-i Âlisi ders kitabıdır (Ad nı verdiğimiz eksik kitap 2232'den hemen sonra yer alacak) Ahmet Vefik Bey bir süre Niğde Milletvekilliği yapmış, kültürlü ve hoş bir kişiydi (2 bs. Künyesi için bkz. S.Ö. Ko. 10886)

11- Künye No. 2708-2779. AKALIN Besim Ömer'e geline burada açıklamalarımızı iki başlık altında toladık.

A- Künye hakkındaki yanlışlar

a) Doğum tarihi yanlıştır, doğrusu: 1862-1940

b) General değildir. Şöyle ki 1901'de Mirliva sonra Ferik olmuş, 1910'da Tasfiye-i Rütbe Kanunu gereğince Miralaylığa tenzil edilmiştir. Ancak toplum, basın ve öğrencileri bu haksız tasarrufu kabullenmemişler, kendisine eskiden olduğu gibi "Paşa" diye hitap etmişlerdir. *Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye*'de bu şekilde pek çok isim belirtilmiştir.

c) Hiç "Ord. Prof" olmamıştır. Darülfünundaki mevkii Müderris'dir. Kitaplarında yalnız bunu kullanmıştır. 1933'de Fahri Müderris olarak çalışırken tasfiye edilmiştir. Ord. Prof.'lük tabiri ise 1933'den sonra kullanılmıştır. Paşa ile ilgili bütün kaynakların bir değerlendirmesi için bkz. A. Kazancıgil: ölümünün 40. yılında Besim Ömer Paşa *Dirim* 55 (9-10): 237-247, 1980. (Ayrıca bkz. Kazancıgil-Solok *a.g.e.* No. 172/2, 359/1, 521/20, 644/2, 715/1, 837/1, 913/9).

d) Eğer Besim Ömer Paşa'ya böylece "Müderris" dersek: Abdullah Beye "Muallim-i Evvel" (0171) Lütfü Paşa'ya "Muallim" (0171-0172), Ahmet Cevat Paşa'ya (1165) "Sadr-ı Esbak" Abdurrahman Şeref'e (0367) "Müderris", İ. H. Akyol'a (2912) "Ord. Prof. Ahmet Müştak'a (1931 "Muallim" demek gerekirdi. Ayrıca burada kişinin "Akademik" yerini her kitabı için hep aynı şekilde belirlemek de yanlışlıklara sebebiyet verir, zira yıllar içinde kişi hayatında değişiklikler olur. Kolaylık için Özege'de olduğu gibi davranmak daha doğrudur, yani yalnız isim yazılır. Veyahut İhsanoğlu gibi (Bkz. E.İ. İhsanoğlu, Açıklamalı *Türk Kimya Eserleri Bibliyografyası*, İstanbul 1985) her kitabın üstünde yazar hakkındaki bilgiyi yine her kitap için ayrı ayrı kaydetmek gerekir ki zor ama en doğru yoldur.

B- Akalın'daki önemli yayın eksiklikleri

a) Kardeşi Azmi ömer Beyle birlikte yayınladıkları *Su* adlı ve zamanı için önemli kitap atlanmış. İlk baskı 1300/1883; 340 sf. (ayrıntı için bkz. İhsanoğlu *a.g.e.* tam künye Özege *a.g.e.* 18261) 2767 ile 2768 künyeleri arasına girecek.

b) "Nevsâl-i Afiyet" Künye 2753-2754-2755'de gösterilmiş olduğu gibi üç değil dört ciltlik ansiklopedik bir yıllıktır. İbrahim Paşa'nın yıllıkları ile birlikte döneminin dünyaca meşhur kaynak eserlerinden biridir. O yıllardaki Tıp Fakültesi, öğretim kadrosu ve Türkiye Sağlık İşleri için vesika niteliğindeki yayınlardan biridir. Doğru künye için bkz. Özege No. 15406-9. Ayrıca kütüphanelerde pek çok nüshası vardır, zaten her yıllığın kapağında senesi yazılıdır; eksik cildin ilavesi münasip olur.

12- Künye 2914-2916'da adı geçen İbrahim Hakkı yazıldığı gibi İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Fiziki Coğrafya Ord. Prof. İ. H. AKYOL değildir. Zaten Akyol'un Vezirzâde ile birlikte öyle bir kitap yazmasına imkan yoktur. (Bkz. Kazancıgil-Solok *a.g.e.* S. Ering 335/1). Kaldı ki 1888'de doğan İ. H. Akyol nasıl 1895'de kitap yayınlayabilir. Akyol'un kendi konusu ile ilgili tek tarih incelemesi *Tanzimat* (1940) kitabındaki yazısıdır. Dolayısı ile Künye 2914-2915-2916 yanlıştır.

13- Künye 3163-3171 arasında Ali Ferruh'un (H. 1282-6 Teşrin-i Evvel 1320 R.) burada künyesi gösterilmemiş olan *Taklib-i Elfaz yahud Mebadî-i İstikak* adlı (Mihran Matbaası, 77 sf., İstanbul 1304/1887) bir eseri var. (Bkz. S.Ö. *a.g.e.* 19319) Yine çeviri olan fakat kimden çevirdiği belirtilmemiş olduğu için buraya kaydı gereken *Mebâdi-i Hikmet-i Ahlâk* adlı bir eseri daha mevcut (Bkz. S.Ö. *a.g.e.* 12376). Her iki eserin de ilavesi gerekli.

14- Künye 3238-3241 arasında yer alan Ali Haydar'ın doğum ölümü tarihleri (H. 1252-H. 1322)'dir. Burada adı geçen kitapları dışında *Beyân-ı Hakikat* (1293) ile *Beyân-ı Hakikat'ın ikinci Faslı* adlı iki kitabı daha mevcut (Bkz. Özege *a.g.e.* 1920-1921) Onların da ilave edilerek kaydı gerekli.

15- Künye 3254 Ali Haydar (Büyük) (H. 1253-R. 1319) ver-

diğimiz doğum tarihleri ilave edilebilir. Ayrıca *Usul-u Fıkıh* eserinin ders notlarından toplanıp yayınlanan Hacı Adil Arda'ya mal edilmesi bizce yanlış bir tasarruf; Özege'de olduğu gibi Arda'yı künye altına ilave edilen bir not ile göstermek doğru olurdu. Yok eğer böyle bırakılacak ise o zaman bir süre önce adından söz ettiğimiz (N . 7, künye 1498) Ahmet Hilmi Paşa yerine Hakkı Efendi'yi yazmak gerekirdi.

16- Künye 3254. Burada adı geçen kişi aslında Sakızlı Mehmet Ali Paşa (Çalımlı)dır. (1856-1936). Kitabı yayınladığı zaman Binbaşı imiş, baba ismi Haydar olduğu için herhalde onu kullanmış. Yazımızın başında (Künye 0171-0172) adı geçen İbrahim Lütfü Paşa'nın muavini olmuştur. Kitap kısmen Pizany'den *çeviridir*. (Bkz. önsöz). Ayrıca künyesi Özege *a.g.e.*'de mevcut IV/20372; ancak orada da Ali Haydar'ın sonraki ismi belirtilmemiş, *Nevsâl-i Afiyet*'teki bir resmi altındaki yazı ile bu ikilik kolaylıkla çözülmektedir.

17- Bazı ilaveler

A- Künye 0516-0523 arasında eserleri olan Abdülhalim Memduh, yayınlamak istediği bir kitabı (Süleyman Nazif tarafından belirtildiği gibi) babasının adını kullanarak yayınlamıştır. Kitap şudur: Ali Ragıp: *Hukuk-u İdâre* Matbaa-i Amire 1304-1887 (S.Ö. 7868).

B- Künye 0552. Abdülkadir Belhî'nin doğum-ölüm yılları (H. 1255-27. Recep 1342)dir.

C- Künye 0780. Divanı Tayyarzade Atâ Bey'in yardımı ile ölümünden sonra basılan Aczî'nin doğum-ölüm tarihleri (H. 1220- H. 1283)'dür.

D- Künye 1581'deki Ahmet Kemal ünlü Cerrah Kara Kemal'dir, yani Ord. Prof. Dr. Ahmet Kemal Atay'dır. (1891-1978)b

E- Künye 2027'deki (Guraba Hastahanesi Başhekimi) Ahmet Paşa'nın doğum-ölüm tarihleri (1835-1909)'dur.

F- Künye 2427-2828 Burada adı geçen kişi Ahmet Şerif Önay'dır. Hk. bkz. İ. Tekeli - S. İlkin: Avrupa'da bir Türk Genci *Kanun-u Esasi 100 Yılı Armağanı* 1978 sf. 257 vd.

G- Künye 2908-10'da Akyiğitzâde Musa'nın doğum-ölüm tarihleri (1865-1923) dür.

18- Yazılış şeklinin niye böyle olduğu anlaşılamayan kişiler.

A- Künye 0555-0557 arası yazar adı Abdülkadir Gilânî olarak yazımış herhalde Geylânî olacak

B- Künye 2445-2478'de yazar ismi Ahmed Şükri'dir. Halbuki Şükrü olması gerekir; burada da fazla açıklamaya gerek olmasa gerek.

C- Künye 2437-2444'de yazar ismi Ahmet Şuayb'dır. Hiç tartışmasız bu isim Şuayıb olmalıdır (Bu konuda sayılamayacak kadar kaynak mevcuttur. Ansiklopediler vd...)

D- Künye 3684. Yazar ismi Aisopos. Eski metinlerin hiç birinde böyle bir yazılış şekli yoktur ve olamaz da. Nitekim bu kitap üzerinde yazılı olan Esope'dir.

19- Künye 2873-2867 arasında ismi olan Hamdi Suat Hoca'nın kitapları ayrı ayrı tarihlerde basılmış olmasına rağmen her baskı için ayrı numara verilmemiştir. Halbuki Önsöz'de bu husus açıkça belirtilmiştir.

20- Birden fazla yazarı olan kitaplarda önceliğin hangi yazarda olduğunun belirtilmesi gerekirdi. Örnek olarak Künye 1932'yi alalım, burada 3 isim mevcut. İlk isim Ahmet Müştak; daha ileride aynı kitap ikinci isim olan İbrahim Hakkı Akyol adına verilmiş ve diğer kişiler ikinci ve üçüncü isimler olarak kayıtlıdır. Burada birinci ismin Ahmet Müştak olduğunu ancak kitabı bilen anlayabilir.

21- Künye 1980-1983 arasında yazar olarak Ahmet Nebil-Baha Tevfik ve Memduh Süleyman isimleri bu sıra ile mevcut. Aslında bunların hepsinde Baha Tevfik (1884-1914) kesinlikle birinci isim, Ahmed Nebil (?-1945) ve Memduh Süleyman (1888-1920) ikinci ve üçüncü isimler. Kanaatimce bu kitapların hepsini Baha Tevfik'e kaydedip öbür isimleri Bkz. ile bu sayıya göndermek hem yer kaybını önleme, hem de anlaşılabilme bakımından daha doğru olurdu.

22- Künye 1589-1593 arasında kayıtlı, eski Maarif Vekili ve Berlin Sefiri Kemâl Paşa'nın kitabının üzerinde yazar adı olarak "Kemal" ismi görülmektedir. (Aslında kitap burada kaydedildiği gibi 4 defa değil, 1848-1904 arasında 20 defa basılmıştır.) Ancak derleyici herhalde Paşa'nın "Ahmed Kemâl" ismi ile tanındığını kabul ettiğinden künyeyi (Ahmed) Kemâl şekli ve adı ile açmıştır. Eğer bu kayıt şekli geçerli olacak ise o zaman çok başka isimler de akla gelebilir. Örnek olarak Cemal Reşid Rey kardeşlerin babası, ünlü devlet adamı Ahmed Reşid Rey'i alabiliriz. Bu kişinin *Nazariyât-ı Edebiye* adlı kitabının üzerinde yazar ismi olarak Reşid yazılıdır. Biz ise yazarın asıl isminin Ahmed Reşid olduğunu biliyoruz. O zaman Katalog'daki sisteme göre yazarı şu şekilde kaydetmemiz gerekir. (Ahmed) Reşit, *Nazayirât-ı Edebiye* veyahut (Ahmet) Reşit bkz. Rey. Bu ismi, belirtilen bu iki şekilden biri ile kaydetmediğimiz zaman (Ahmed) Kemâl'i de Kemâl'e götürmemiz gerekirdi. Her iki uygulama da yapılmamıştır.

23- Künye 2478'den sonra Ahmed Şükrü Bkz. Emed kaydını ilâve etmek gereklidir. Tanınmış bir sinir hastalıkları uzmanı, Milletvekilliği yapmış, Adli Tıp başkanı olmuş olan Ahmed Şükrü Emed'in (1898-1971) 1924 yılında yayınlanmış olan *Mayi-i Şevki-i Dimağî* adlı ve zamanı için önemli bir kitabı vardır. (bkz. Özege)

24- İkili isimler konusunda özellikle dikkati çeken bir kayıt Künye 0821'den sona gelen: Adıvar, Halide Edip... bkz. Edip-Adıvar, Halide gibi anlaşılmaz bir isim sıralamasıdır. Burada hemen belirtilmesi gereken nokta, Halide Edip Adıvar'ın Türkiye'ye döndüğü 1939'dan itibaren 25 yıl yalnızca Adıvar soyadını kullanmış olmasıdır. Kaldı ki H. E. Adıvar (1883-1964) bu son dönemde bütün eserlerini de bastırmış ve Adıvar soyadını kullanmıştır. Katalog'a yukarıda belirtilen şekilde kaydı hiç değilse yazara karşı saygısızlıktır. Ayrıca ismi ikiye bölme şekli de garip bir uygulamaya yöneltebilir araştırmacıları. Örneğin Ahmet Haşim bkz. Haşim, Tevfik Fikret bkz. Fikret vd. mi? kullanmak gerekir. Eğer Adıvar kullanılmak istenmiyorsa hiç değilse Halide Edip ismi alınabilirdi...

25- Ali Haydar (Erel) (1887-1974) unutulmuş, önemli bir *uygulamalı K.B.B* kitabı vardır. (Bkz. Özege 0638)

Ne yazık ki bu örnekleri daha da uzatabilmek imkanları var... Katalog'un kaynaklarında isimleri olan eserler iyice taransaydı, bu eksikliklerin çoğunu herhalde gidermek kabul olurdu; kaldı ki benim dikkatimi çeken noktaların hepsi bu kaynaklardan derlenmiştir. Ayrıca son yıllarda Türkiye'de inanılmaz bir Ansiklopedi yayını patlaması var; bu yeni bilgi depolarının da kaynaklara alınması çok yol gösterici olabilir.

Buna ilâveten şunu da belirtmek isterim ki, çeşitli kütüphanelerden gelen fişler üzerinde çalışılırken bir de adı geçen kitaba bakılsa bu eksikliklerin pek çoğu giderilebilirdi. Bu cildin düzeltilmiş yeni baskısının yapılması gereğini belirtmekten Katalog'un öteki sayılarının daha dikkatli hazırlanması dileğini yapmaktan başka çaremiz kalmıyor...

Bir İsim, Bir Hatırat ve Bir Devr-i İnhitat

HALİL AKGÜN

HÜSEYİN RAZIM KADRİ, MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E HATIRALARIM. İLETİŞİM YAYINLARI, İSTANBUL1991, 341S..

1870-1934 yılları arasında yaşayan, II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki hükûmeti, Balkan savaşları, I. Dünya Savaşı, Millî Mücadele ve Cumhuriyet gibi devirleri yaşayan ve - Cumhuriyet hariç-her dönemde önemli idarî mevkilerde bulunan Hüseyin Kâzım Kadri, resmî tarihçiliğin gölgelediği isimlerden biri. Geride bıraktığı pek çok eserine ve hatıratında dile getirdiği uzun ve dolambaçlı hayat hikâyesine rağmen, bugün adının hiç anılmaması karşısında hırsıza mı, yoksa hocaya mı kızmak lâzım gelir ayrı bir mesele. Fakat Hüseyin Kâzım Kadri'nin hatıralarının, hem resmî tarih, hem de resmî kanaatlerle (ve tabiî aynı zamanda " gayr-ı resmî kanaatlerle") hesaplaşmaya namzet bir eser olduğu kesin.

Tarihin ve tarihçiliğin hep birilerini aklamak ya da karalamaktan ibaret görüldüğü bir ülkede, muhalif seslere hayat hakkı tanınabilir mi? Bu soru, evet diyen bazı istisnalar bulunmakla birlikte, daha uzun bir süre hayır diye cevaplanacak. Fakat resmî tarih görüşünün karşısına, muhalif sesleri kondurup düello davetiyeleri çıkarmak da yeterli değil. Çünkü her halükârda bu tavır da aklarla karaların sayısını arttırmaktan başka bir işe yarayamayacak. Perspektif açısından sorun en kaba hatlarıyla bu olduğu halde, belki de asıl problem, yöntem sahasında zuhur ediyor. Bizdeki tarihçiliğin ana karakteristiği olan tasvir ve ya kronolojik izah, nereye ve ne zamana kadar iş görecek? ... Hüseyin Kâzım Kadrî'nin hatıraları, her iki konuda da, yani hem muhalif olma noktasında, hem de kendi bütünlüğü içerisinde tahliller yapıp belli sonuçlara ulaşma noktasında câlibi-i dikkat şeyler söyleyen bir eser.

1870 yılında İstanbul'da doğan Hüseyin Kâzım, 1886'da Aydın Vilâyeti Muhasebe Kaleminde; 1889'da Maliye Nezareti Kaleminde 1894'te Hariciye Nezareti Umur-ı Şehbenderî Kalemi'nde çalışmaya başlar. II. Meşrutiyetin ilânından evvel, gidişattan ve yönetimin baskısından bunalan Hüseyin Kâzım Kadri, Hüseyin Cahit Yalçın ve Tevfik Fikret'le birlikte, Taomas Moore'un ütopyasına benzer bir fikre müptelâ olur: Yeşil Yurt! Kendisini dinleyelim:"... Ortalık casuslarla dolmuş, bütün ümid kapıları kapanmış ve bu elim vaziyette yaşamak imkânım kalmamıştı. Bedrus Efendi'nin mütevekkilâne sükûtun yerine Fikret'in âteşin sözleri geçmişti. Yanıp tutuşuyorduk. Fakat ne yapacağımızı da bilmiyorduk. Nihayet yine Fikret bir çare buldu: Bu memleketten hicret etmek!Bu tasavvuru hepimiz alkışladık ve o andan itibaren programımızı çizip hazırlamaya başladık. Fakat hiç birimizde dünyalıktan eser yoktu, ve her şeyden evvel para tedarik etmek lazımdı(..) Fikret zulümden ve istibdada olduğu kadar, garbın, ihlas ve samimiyetten ve ciddiyetten âri olan medeniyetinden de müteneffir idi. Yeni bir aleme gitmek ve mümkün olan seyyerât-ı ulviyyenin birine çıkmak ve bu sayede "insanlık" tan insilah etmek istiyordu. Uzun münakaşalardan sonra Avustralya'nın Yeni Zeland adasına gitmeyi kararlaştırdık."

Üç arkadaş daha sonra bu fikirden vaz geçerler. Bir zaman sonra aynı Yeşil Yurt fikrini, Manisa'da gerçekleştirmek isterlerse de , o da sonuçsuz kalır.

Hüseyin Kazım, Meşrutiyetin ilanından sonra, Hüseyin Cahit ve Tevfik Fikret'le birlikte Tanin gazetesini çıkarmaya başlar. Bu tarihten sonra Hüseyin Kazım, bir çok resmi/idari-vazifede bulunur: Siroz (Serez) Mutasarrıflığı (1909), Halep valiliği (1910), İstanbul Şehreminliği (1911), İstanbul Valiliği Vekaleti,Selanik Valiliği (1911). İttihat Ve terakki ile olan anlaşmazlığından dolayı Beyrut'a göçer; Mondros'u müteakip İstanbul'a geri döner, Meclis-i Mebusan'a Aydın mebusu olarak girer; Misak-ı Milli için meclise ilk teklifi sunar ve bildiriyi bizzat kendisi kaleme alır (s. 165, 262); 1920'de Tevfik Paşa Kabinesinde Ticaret ve Ziraat Nazırı ve Adliye Nazırı Vekili olur; son vazife olarak ,

Evkaf Nazırlığı ve Maliye Nazırlığı Vekilliği'nde bulunur (1921) ve bu tarihten sonra da hiç bir resmi görevde yer almaz. 17 Ocak 1934'te Tarsus'ta vefat eder.

Hüseyin Kazım Kadri'nin Hatıralarım'ı, iki kısımdan oluşuyor. Eserin asıl gövdesini teşkil eden ve kendi ailesine ait hatıralarından da bahsettiği Tercüme-i Hayat Yahut Aileme Yadigâr ve burada anlatılan bazı özel meselelerin tafsil edildiği Tarih Hatırıları. Hatıratın ilk sayfalarında babasından (Trabzon valisi Kadri Paşa) ve babasının çeşitli vilayetlerdeki icraatlarından bahseden Hüseyin Kazım, satır aralarında Osmanlıyla, İttihat ve Terakkiyle, Meşrutiyet ve Cumhuriyetle ilgili ilginç şeyler söyler: "Bu memleketin garip bir talihi vardır: Hala yeniçerilik ruhuyla yaşayan kitle-i halk, hükümete karşı daima bir fikr-i isyan ile meşbûdur. Osmanlı devre-i hükümetinin tarihi yukarıdan "zulüm" ve aşağıdan "isyan" sözleriyle hülasa edilebilir. "(s.45)"... Şimdi Sirozluların bana karşı isyan ve muhalefetleri tamamiyle bertaraf olmuş, fakat benim usûl-ı idare-i hükümete ve kavânine karşı tecavüzlerim başlamıştı! Her meselede kanunun hududunu atlamak isteyen pederime her an hak veriyor ve bu memleketin ancak bu tarzda idare edilebileceğini görüyordum. Mütemeddin memleketlerden iktibaz edilen ve o yerlerin ahlak ve itiyâdât -ı içtimâiyyellerinin bir muhassala yüzünden ileri gelen müşkilatı ve imkansızlığı günden güne daha iyi anlıyordum."(s.77)

Hüseyin Kazım'a göre İttihat ve Terakki'nin kuruluş amacı meşrutiyetin iadesi idi, ki, 1909'da bu amaca ulaşılmıştı. Şu halde İttihat ve Terakkinin durumu ne olacaktı? "Halk sürü sürü koşup Cemiyet'e intisap ediyorlardı. Halbuki Meşrutiyet iade edilmiş ve ortada bir cemiyet-i hafiyyenin devamına hiç bir sebep kalmamıştı. Bundan dolayı Cemiyet de yavaş yavaş istihale ediyor ve açıktan açığa bir cemiyet-i siyasiye, bir fırka şeklini alıyordu. Bu vaziyetten bir külah kapmak isteyen binlerce, yüzbinlerce adamların bu teşkilata dahil olacakları tabi idi. İstanbul'dan başka en uzak vilayet yerde bile Cemiyetin müteaddid merkezleri ve şubeleri açıldı; hayırlı hayırsız, uğurlu uğursuz bir çok adamlarla doldu. Muhalifler de buna mukabil teşkilat vücuda getirdiler ve meşrutiyet mefhumlarından hiç bir şey anlamayan halkı birbirlerine düşürdüler." (s. 65-66)

Hüseyin Kazım daha sonra, yaptığı idari vazifelerini ve bura-

lardaki icraatını, İttihat ve Terakki ve Talat Paşa'yla olan ilişkilerini, Vahideddin'in cülusundan sonra Meclis'in yeniden açılması için yaptığı girişimleri, İstanbul'un Anadolu'daki hareketle olan ilgisini, İstanbul'un işgalini, Misak-ı Milli'nin yayınlanışını (ki bu nokta da son derece ilginç, kendisi şöyle diyor: " ... mebusların hususi surette toplanıp görüştükleri sırada ayan tarafından çaya davet edildik ve riyaset odasında içtima ettik. Herkeste bir sükut! Nihayet Abdurrahman Şeref Efendi merhum, "beyler, biz sizi aramızda bir muarefe hasil olmak ve siyaset ve istikbal-i memleket hakkında teati-i efkâr etmek maksadıyle davet eyledik. Fakat kimse bir söz söylemiyor. Böyle birbirimize yabancı durmak olur mu? Hüseyin Kazım bey rica ederim, bari siz bir şeyler söyleyiniz ve muhavereye bir mecra açınız" dedi. " Hocam şimdi çok vahim ve müşkil bir mevkide bulunuyoruz. Ben efkârı pek dağınık görüyorum. Bu hal u vazda milletin kendi mukadderatı ve istikbali hakkında bir kanaat sahibi olmasına ve bunu da en vazıh ve kati bir tarzda ifade etmesine lüzum görüyorum. Müsaade ediniz de biz istikbale ait âmâl-i milleti bütün dünyaya bildirebilecek bir "beyanname" hazırlayalım. Sonra yine bir araya gelip müzakere ederiz... " dedim. Bu sözlerim herkes tarafından takdir edildi.Ertesi günü Meclis-i Mebusan'da toplanıp müzakerata başladık.Muahharen "Misak-ı Milli" denilen ve bir düstur-u hareket ve siyaset addedilen mukarrerat da burada kararlaştırıldı. Meclisin küşâdı üzerine Anadolu'dan gelen mebuslar da bunu hemen olduğu gibi kabul ettiler. Bu misakın benim kalemimden yazılmış ilk müsveddesi, Bursa mebusu Asaf Bey'dedir. Mustafa Kemal bütün hakları ve faziletleri kendine hasrettiği mahut Nutuk'ta bu misaktan bahse lüzum görmemiştir. Muahharen riyaset vekaletinde bulunduğum sırada misakın fransızcaya tercüme ettirdiğim nüshalarını, kendi imzamla Avrupa Mecâlisi Âyân ve mebusanına göndermiştim. Kemal-i iftiharla söylerim ki bu ' misak-ı milli' benim eserimdir ve benim ihtarımla vücuda getirilmiştir. "(s. 164-165) kendisinin Ankara'ya gidip Mustafa Kemal'le görüşüşünü ve tekrar İstanbul'a dönüşünü uzun uzun anlatır.

Hüseyin Kazım Kadri Hatıralarım'da yaşadığı ve gördüğü olayları mufassalan anlatmasının yanı sıra, zaman zaman genel yorumlara, muhasebelere de temas ediyor. Yukarıda Osmanlı ve İttihat ve Terakki ile ilgili iki örneğini verdiğimiz bu değerlendirmeler, hatıratın çeşitli yerlerine serpiştirilmiş. Fakat özellikle kitabın 212-240'ncı sayfaları arasında yapılan değerlendirmeler şayan-ı dikkattir. Hüseyin Kazım burada, genelde müslümanların, özelde de osmanlının gerileyiş ve çöküş sebeblerini ele alır. O'na göre ilk müsebbibler padişahlar ile din alimleridir: "Din-i islamın inkırazına bâdi olanlar, padişahlar ile din alimleridir. Padişahlar alem-i islâmda keyfe mâ yeşâ hükm ü tasarruf için bir sulta-i diniye'ye muhtaç olduklarını anladıkları zaman, ulemadan istifade ve onları kendilerine zahir etmek istediler.Bunlar da hütam-ı dünya için bu zalameye taraftar olmaktan ve onların ibadullaha reva gördükleri mezalimi te'vil ve teşriden çekinmediler. (...), 'bab-ı içtihad' kapatılıp 'bab-ı taklid' açıldı; en büyük fazilet ve kudret-i ilmiye, eslafın içtihadlarını nakl u rivayetten ibaret kaldı. Fikirler işlemekten, zihinler düşünmekten kaldı. Zevâl-i islamı bu 'esaret-i akliye'de aramak lazım gelir. "(s. 212-213)

Hüseyin Kazım, Osmanlının yıkılışında amil olan bir kaç sebebe işaret eder; bunları vahdet-i milliyenin sağlanamaması (s. 235), hilafet-i islamın osmanlıya geçtikten sonra da yozlaşmaya devam etmesi (s. 238), anasırın ihmali (s. 97, 238, 239) ve osmanlının ele geçirdiği yerlerde bir 'müessis' gibi değil, bir 'fatih' gibi davranması şeklinde özetlemek mümkün. Hüseyin Kazım özellikle I. Dünya savaşından sonra patlak veren arap isyanlarını (buna balkan isyanlarını da dahil edebiliriz) biraz da sert bir dille şöyle açıklıyor:"..." Daha ilk günden itibaren, Suriye'de dört asırdan ziyade bir müddet icray-ı hükm ü hükümet etmiş olan türklerin, bu memlekette hiç bir şey yapmamış olduklarını anladım ve bu halden hayretlere düştüm. En doğrusu, Türkler Suriye'yi soymaktan başka bir şey yapmamışlardı. Bu memleketin ilmî, sınaî, iktisadî, malî ve zıraî ... ihtiyaçlarını düşünmek ve bunları bir suretle temin etmek kimsenin aklından bile geçmemişti. Halkın Türklerden beklediği sadece bir "adalet" idi ve maateessüf bu saadete delalet edebilecek bir hal de görülmüyordu. Suriye'nin her tarafında 'medeniyet' namına ne varsa halk bunu en ziyade Fransızlara ve daha sonra da Amerikalılara medyun idi. Suriyelilerin türklerden gördükleri, 'kötü yüz ve kötü sözden' ibaret idi." (s. 97, ayrıca s. 236-240) Hüseyin Kazım'ın Osmanlının yıkılışıyla ilgili olarak söylediği son söz şu:"... bizim kanaatimize göre bu devlet, kendi gaflet ve cehaleti ve sevday-ı tahakküm ve istibdadı yüzünden 'mevt-i tabii' ile ölmüştür." (s. 237)

Cumhuriyet hakkındaki kanaatleri de pek dostane olmayan (s. 194-197-234-235) Hüseyin Kazım, eserin ikinci kısmını yazmasının sebebinin 'benim padişah taraftarı olduğuma kanaat ediliyordu' sözünden kaynaklandığını söylüyor: "Ben her şeyden evvel vatanımın ve milletimin mazhar-ı hürriyet ve saadet olmasını isterim. Zillet ve esarette geçen bir varlıkta müteselli olamam. Sultan Vahidedin'in şahsına ve mesleğine nasıl taraftar olabilirdim? Şu kadar ki, Çerkez Ethem ve Demirci Efe gibi eşkiyanın lütf-ı himayesine iltica eden ve bütün muvaffakiyetleri, Yunan ordusunun önünde mütemadiyen mecbur-ı ricat olmaktan ve sonra aceze-i halkı soyup soğana döndürmekten ve hatır u hayale gelmeyen mezalimi ikadan ibaret kalan 'kahramanlar'ın bir iş görebileceklerini tahmin edemezdim." (s. 307)

Bir çöküş döneminin son yıllarını, kesitler halinde izleyebildiğimiz Hüseyin Kazım Kadri'nin Hatıralarım'ı, hem genel okuyucu, hem de tarihçi için referans kaynağı olabilecek bir eser. Lakin kitabın, arabesk tarihçiliğin işine yarayacak yanları da yok değil. İşin bizi ilgilendirmeyen bu yönü bir yana, asıl önemli olan ciddi okuyucunun ve (belki de) tarihçilerin kitabı değerlendirme biçimi olacak. Tarihçilerin hesaba katılması bir ihtimal, çünkü -Abdurrahman Şeref'in Tarih Musahabeleri'ni istisna edersek- bu kesimin şimdiye kadar hatırat okuduğuna şahit olamadık. Ciddi okuyucu ise, önüne yığılan ve yığılmaya devam eden enformatik cehalet ürünü yüzlerce mevkute içerisinden kafasını kaldırıp da incileri seçmeye başlayabilecek mi?

İletişim Yayınları'nın notu: *a) Hüseyin Kâzım Bey'in Hatıralarının baş kısmındaki biyografide yer yer kitabın sayfalarına da atıfta bulunulmaktadır. Son anda yapılan bir sayfa yürütme işlemi dolayısıyla genellikle iki sayfalık bir farklılık ortaya çıkmıştır. Dolayısıyle biyografinin dipnotlarından kitaba yapılan sayfa göndermeleri 2 sayfa önlerine bakılarak bulunabilir. b) s. 17'deki dipnot: 13 şöyle olacak: Misak-ı Millî için bk. Bu kitap, s. 164-65, 261-62. c) s. 173, aşağıdan yukarıya 13. satırın başındaki "Tevfik Paşa", "Ferit Paşa" olacak. Düzeltir, özür dileriz.*

PROF.DR. CEMİL TOPUZLU
CHP Beyoğlu Halkevi Konferans Serisi: 1

ÖMER TÜRKOĞLU

32 [Şimdi 69] Sene Evvelki, Bugünkü, Yarınki İstanbul

İstanbul, güzelliğiyle, mimari estetiğiyle, yüzyıllarca süregelen kozmopolitan yapısıyla bugüne kadar bir çok seyyaha, şaire ve yazara ilham vermiştir. Ne var ki hemen hemen bütün kitaplarda işlenen ana konu büyüleyici güzellik, Şarkın sihirli havası vs. olmuştur.

Uzun yıllar boyunca bir imparatorluğa başkent olan bu şehir, iki ayrı dönem halinde Şehreminliği yapmış bir insan gözüyle acaba nasıldır? O dönemde Belediye insan ilişkileri ne şekildedir? Sokaklar, caddeler, dükkanlar bir Belediyeci gözüyle nasıldır?

İşte Prof. Dr. Cemil Topuzlu'nun önce 11 Mart 1944'de konferans olarak verdiği, sonrada kitap haline getirilen -anı ağırlıklı- bu eseri yukarıdaki sorulara ışık tutacak nitelikte.

Üç bölüme ayrılan kitabın büyük bir bölümü (38 sayfa) 1900'lü yılların İstanbul'una ayrılmış.

Sadrazam Ahmet Muhtar Paşa'nın teklifi ile 21 Nisan 1912'de İstanbul Şehreminliği ve Vali vekilliğine tayin olunan Cemil Topuzlu'nun gözüyle İstanbul; "Orta çağdan kalma büyükçe bir Anadolu köyüne" benzer. "Fırınlarda hamurlar tablakârların kirli ayaklarıyla yoğrulur, ekmekler ekseriya tartıca eksiktir" (I.3,4). "Semt pazarları mahalle aralarında ve açıkta kurulur, çöpler ise sokağa atıldığından köpekler tarafından dağıtılırdı" (s. 5,6). "Sık sık lağımların patladığı, seyyar aşçıların kebap, köfte ve pilavlarını sokak ortasında pişirip sattığı İstanbul'da taşımacılık işleri Acemlerin iptidai usûlleriyle, yani eşeklerle gerçekleşirdi. Ancak Şehremaneti reisinin bu tür bir taşımacılığı men etmeğe kalkışması İran Sefirinin tepkisini de beraberinde getirmişti. Sadrazam Mahmut Şevket Paşanın araya girmesi ve Acem eşekçilerine üç ay müddet vermesi soruna kısmî çözümü buldurur. Ne var ki bu sefer de mimar, kalfa ve yapı yaptıranlar nakliyat fiyatlarının arttığını öne sürerek "Belediye ve resmî devaire ait yapıları bir müddet durdururlar." Sonuçta hükûmetin Belediyeyi haklı bulmasıyla bu sorun çözülür (s. 23)

Şehrin diğer sorunları ise bitecek gibi değildir. Yangınların önüne geçemeyen, "çapulculuk ve birbirleriyle kavga etmekten ve geçtikleri yerlerde avazları çıktığı kadar bağırmaktan başka hiç bir işe yaramayan itfaiye teşkilatı, "koyun sürülerine otlakiye hizmetini gören süprüntü ve pisliklerden geçilmeyen" mezarlıklar, halkımızın nazarında daima fena gözle bakılan Belediye Çavuşları " vardır. (s. 9, 10, 16). Her şeyden kötüsü "halkımız sokaklarda yürümesini bilmiyordu. İşlek caddelerin yaya kaldırımının sağ tarafından, gitmezler, birbirlerini itip sıkıştırırlar, rast geldikleri ahbapları ile durup yüksek sesle görüşürler ve yolu kısmen kapatırlar ve gelip geçenleri rahatsız ederlerdi". (s. 11,12).

Bu şartlar altında Şehremaneti Reisliğini kabul eden Cemil Bey, bir takım gözlemler ve araştırmalar sonucunda "bu derdin başlıca iki âmilden ileri geldiğini..." anlar. Bunlar;

1. Belediye teşkilâtının bozukluğu,
2. Varidatın ihtiyaca göre çok az olması'dır.

Teşkilatta bir takım düzenlemeler yapılır. Belediye çavuşlarından işi yaramaz, malûl olanların, okuma yazma bilmeyenlerin ve esnafı haraca kesenlerin işine son verilir. Bunların yerine "... daire kavası adı ile yeni bir üniforma ile okur yazar genç memurlar..." alınır. Bu arada yeni bir Belediye Zabıta Talimatnamesi hazırlanır. Ne var ki bu talimatnameyi esnaflar ve halk pek umursamaz. Cemil Beye göre bunun sebebi Belediye Nizamnamesinin yetersiz oluşudur. Ancak bu soruna da çözüm bulmak zor olmamıştır. "... biraz keyfî bir usule..." baş vurarak "... İstanbul'da tam mânâsıyla örfî bir Belediye İdaresi.." kurulur. Bu arada kebap satan bir Rum ile seyyar satıcılık yapan bir Ermeni, Cemil Beye saldırarak uygulamaya tepkilerini gösterirler.

Prof. Dr. Cemil Topuzlu'nun bu kitabınının diğer bölümlerinde ise bir takım dilek, temenni ve öneriler vardır. Bir bakıma hatırat niteliği taşıyan bu kitap, İstanbul Belediyesi tarihinin küçük bir kesiti gibidir. Aynı zamanda da Türkiye'de ve İstanbul'da Belediyeler, Belediye mevzuatı ve bu mevzuatın uygulanması konusunda ne kadar mesafe aldığımızın (!) anlaşılmasına yardımcı bir kaynak gibidir.

Türk cerrah ve idareci, 2 Mart 1866'da İstanbul'da doğmuş, 21 Mart 1958'de ölmüştür. Doktorluğunun yanısıra Damat Ferit Paşa kabinesinde Nafıa Nâzırlığı, 1912-1914 ve 1919-1920 yıllarında olmak üzere iki defa İstanbul'da Şehremaneti Reisliği yapmıştır. Tıp bilimine ait kitaplarının dışında "Operatör Hâzım Paşa ve Operatör Cemil Paşa Hâtıraları" (Hâzım Bellisan ile birlikte) ve "İstibdat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinde 80 yıllık hatıralarım" isminde kitapları da vardır.

ARKA KAPAKTAKİ SERVET-İ FÜNUN POSTERİ:

Vatan-ı mukaddesimize darbe-i istibdat ettirmek isteyenlerden memleketi kurtaran kahramanlar

Kahraman-ı Hürriyet Enver Bey

Daima Kahraman-ı Hürriyet Niyazi Bey

Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa

Kahraman-ı Hürriyet Niyazi ve Rüfekay-ı Muhteremesi

Remzi Bey

İstanbul Yeni Jandarma Müfettişi Galip Bey

Pertev Paşa

LES SAUVEURS DE LA CONSTITUTION TURQUE